

Ára: 1550 Ft

Mióta futballoz(hat)nak a nők? Sportok a technikai sportok? Kik, mikor, mit bojkottáltak? Mitől és mióta sport a sport? Miért sport a vadászat és az e-sport, és miért ne lenne az a tánc vagy a sakk? Vannak-e sporthungarikumok és hungarikumsportok? Milyen sportok voltak nőkhöz illők, és miért ellenezték sokan a női versenysportot? A szovjeteknek mindig le kellett feküdni? Három évtizedig tényleg nem lehetett leírni Puskás nevét? Melyik sportolónk nem talált soha legyőzőre az olimpiákon, mégisincs aranyérme? Kik lőhettek kapitális bakot? Mióta veszteséges az olimpia? Mióta vannak sportközvetítések, és kihatott-e ez a szabályokra?

SPORT és POLITIKA

A kötet – a KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK sorozat többi darabjához híven – mintegy száz kérdésben járja körbe a magyar és nemzetközi sport számos kérdését, a hangsúlyt a sport és a politika – sokszor ellentmondásos – viszonyára irányítva.

A kötet szerzői:

Baráth Katalin, Bolgár Dániel, Gál Andrea, Feitl István, Kiss László, Kormány Ákos, Szegedi Péter, Szikora Katalin, Takács Róbert

A szócikkeket folyamatosan vagy véletlen sorrendben is olvashatjuk – ahogy a sportcsatornákat váltogatjuk, úgy kerülnek elő a lapokon a sporttörténet, a női sport és a nősportolók, a nagy sport-személyiségek, az élsport és a tömegsport viszonya, a futball, a sportpolitika és a sport mint üzlet, a sport és korrupció összefonódásai, illetve a sportdiplomácia kérdései.

WWW.NAPVILAGKIADO.EU > RENDELJE MEG KEDVEZMÉNNYEL!

2025/2

2

Mozgó világ

2025/2

Mozgó világ

Mit hoz a közeljövő? Szent-Iványi István esszéje ● Pók Attila tanulmánya a gyűlöletről ● Csunderlik Péter tanulmánya a szociáldemokratákról és a Tanácsköztársaságról ● Dunai Andrea esszéje a Trianon utáni lóversenyekről ● Mellár Tamás esszéje a standard közgazdaságtan alkonyáról ● Odze György prózája

Acsai Roland ● Boros Géza ● Csengery Kristóf ● Csepeli György ● Dalos György ● Gárdonyi László ● G. István László ● Hargitai Miklós ● Jenei Gyula ● Józsa Sarolta Réka ● Kiss Judit Ágnes ● Kőrösi Imre ● Parászka Boróka ● Pető Iván ● Révész Sándor ● Stuber Andrea ● Vadas József ● Váradi Júlia ● Vásárhelyi Mária

Szent-Iványi István	3	Mit hoz a közeljövő? <i>Esszé</i>
Pók Attila	9	Hidegháború – forró gyűlölet <i>Tanulmány</i>
Csunderlik Péter	18	Kétfrontos küzdelem – A szociáldemokraták és a Tanácsköztársaság emlékezete <i>Tanulmány</i>
Dunai Andrea	28	A Kommün és a versenylovak <i>Esszé</i>
Gárdonyi László	38	Ellentét-párok <i>Agnes Denes</i> munkáiról
Acsai Roland	43	Mindenütt <i>Vers</i>
Jenei Gyula	44	Táska, hajléktalan, menü <i>Vers</i>
G. István László	45	Ábrahám; Virágszedés <i>Versek</i>
Józsa Sarolta Réka	47	Elpénór szeretője; Gyertyántűz a Tizenkettedik Házban <i>Versek</i>
Odze György	49	Tanári pályáim <i>Novella</i>
Váradi Júlia	57	Ötéves kora óta politikusnak készült <i>Beszélgetés Gyekiczki Mártonnal</i>

Hónapló

Dalos György	66	Védők a rács mögött
Hargitai Miklós	69	Megérteni egy országot
Kiss Judit Ágnes	72	Szégyen
Parászka Boróka	75	Schengen, a kutya

Reflex

Mellár Tamás	79	A standard közgazdaságtan alkonya
Boros Géza	89	Velence Kosztolányival
Révész Sándor	94	Apológia-változatok

-ról, -ről

Pető Iván	103	Házmesterek
Kőríz Imre	107	Bevezetés a melittológiába
Stuber Andrea	112	Tűzoltó leszel és/vagy katona
Csepeli György	115	Maraton
Csengery Kristóf	118	Különleges együttállás
Vadas József	121	Kilátások a Normafáról
Vásárhelyi Mária	125	Favoriten

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ éves előfizetői díja 2025 januárjától 13 000 forint, az áruspéldányok 1550 forintért vásárolhatók meg.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

Mozgó Világ 2025/február

ötvenegyedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 12 000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285

Mit hoz a közeljövő?

Gondolatok az első fél év európai fejleményeiről

A magyar kormánytól az EU Tanácsának soros elnöki tisztségét idén január 1-jén Lengyelország vette át. Orbán Viktor, akárcsak 2011-ben, most is Donald Tusknak, a lengyel miniszterelnöknek adta át ezt a posztot. A két átadás-átvétel között viszont nagyon sok minden történt, a különbséget leírni is nehéz. Míg 2011-ben két baráti ország egymással személyesen is jó viszonyban lévő vezetője, akkor még mindketten az Európai Néppárt megbecsült tagjai, szívélyes légkörben bonyolították le az átadás-átvételt, addig most meglehetősen zord és rideg körülmények között került erre sor.

A lengyel elnökség ünnepélyes nyitórendezvényére a magyar nagykövet meghívást sem kapott, közölték vele, hogy nem kívánatos személy a rendezvényen. Az újévi fogadásra sem hívták meg, sőt a lengyel állami szervek képviselőit eltiltották minden nemű kapcsolattól a magyar nagykövetséggel, még azt is megtiltották nekik, hogy részt vegyenek bármilyen rendezvényen, amelyen a magyar nagykövet vagy magyar diplomaták jelen vannak. Ha még ez sem lenne elég, akkor kilátásba helyezték a magyar nagykövet kiutasítását is.

A magyar–lengyel kapcsolatok nem az utóbbi hetekben, hanem már jóval előtte, még a Morawiecki-kormány idején kezdtek romlani. A magyar kormány szívélyes kapcsolatai az orosz vezetőkkel, beleértve Putyin elnököt is, mindig zavarta a lengyel politikusokat, ezt többször szóvá is tették, de azért alapjaiban a viszony jó, sőt kifejezetten baráti, együttműködő volt. Ebben Oroszország Ukrajna elleni 2022. februári agressziója idézett elő döntő változást. A lengyel vezetők azt várták Orbántól, hogy ez a brutális agresszió felnyitja a szemét, és változtat az oroszokhoz fűződő baráti viszonyon, de ez nem következett be. Lengyel források szerint állítólag a magyar kormány az első hónapokban még azzal hitegette a lengyel vezetőket, hogy ez az ún. „békepárti” narratíva csak azért kell, hogy a 2022-es választást megnyerjék, utána ők is változtatni fognak, de ez nem következett be, tovább mélyítették a kapcsolatot, sok szívességet tettek, tesznek folyamatosan az orosz vezetésnek, és energetikai szempontból még kiszolgáltatottabbá tették Magyarországot. Már Kaczyński is úgy nyilatkozott ezután, hogy Magyarország és Lengyelország útjai elváltak. A Visegrádi Együttműködés mély válságba került, hibernálódott, jelenleg is ebben az állapotban van. Mindezt tetézte az, hogy a PiS (Jog és Igazságosság Pártja) politikai ellenfelei Donald Tusk vezetésével megnyerték a 2023-as választást, és Lengyelországban Európa-párti, a jogállamiság és demokrácia iránt elkötelezett vezetés került hatalomra.

A megromlott kapcsolatok poharában az utolsó csepp a Marcian Romanowskinak, a korábbi kormány igazságügyi miniszterhelyettesének magyarországi menekültstátusa volt. Romanowskit köztörvényes bűnökkel, igen jelentős összegű hűtlen kezeléssel vádolják, esetében a politikai üldöztetésről egyáltalán nincs szó, ennek ellenére nálunk politikai menedékjogot kapott, és a kormány megtagadta az európai elfogatási parancs teljesítését.

A magyar kormány még erre a túlcsondult pohárra is rátöltött, és előbb Gulyás Gergely, majd Orbán Viktor arról értekezett, hogy Lengyelországban a jogállamiság válságban van, és nem biztosított a tisztességes eljáráshoz való jog. Ezt az arcátlanságot már nem viselte el a lengyel vezetés. Lengyelország hazarendelte budapesti nagykövetét, és egyelőre nem tudni, hogy a nagykövet mikor tér vissza, visszatér-e egyáltalán. Ez bizony a diplomáciában rendkívül súlyos és kemény üzenet, ami a kétoldalú kapcsolatok mélypontjáról árulkodik.

Nos, ilyen körülmények között vette kezdetét a lengyel elnökség, amely már hónapokkal előtte jelezte, hogy nagy figyelmet kíván szentelni a jogállamisági kérdéseknek. Jól értesült brüsszeli források már a nyáron arról beszéltek, hogy az Európai Bizottság elnöke, Ursula von der Leyen, az Európai Néppárt elnöke és frakcióvezetője, Manfred Weber és a lengyel miniszterelnök, Donald Tusk között egyetértés jött létre arról, hogy a lengyel elnökség idején a jogállamiságra fognak koncentrálni és ennek keretében határozottan fognak fellépni a magyar kormány jogállamiságot sértő magatartásával szemben.

4

Az újabb fejlemények ezt az elszánást megerősíteni látszanak. Máris hallani arról, hogy a lengyel elnökség a fél év során javasolja a 7. cikk szerinti jogállamisági eljárás újranyitását. Egyre többször van szó arról, és nem csak lengyel diplomaták részéről, hogy mérlegelik a szavazati jog felfüggesztésének javaslatát is. Az más kérdés, hogy ennek jelen pillanatban nincs realitása, mert bár sokan egyetértenének vele, ez egyhangúságot követel, márpedig arról azért még szó sincs.

A lengyel elnökség kötelezettségszegési eljárást is szorgalmaz a magyar kormánnyal szemben amiatt, hogy nem teljesíti az európai elfogatóparancsot, és nem adja ki Romanowski volt igazságügyi miniszterhelyettesét. Várhatóan az év közepére terjesztik elő a következő hétéves pénzügyi keret (MFF) első tervezetét. A hírek szerint a tervezet a jogállamisági feltételeket kiterjesztené az összes kifizetésre (beleértve a mezőgazdasági támogatásokat is).

Bár Orbán Viktor magabiztosan azt állítja, hogy 2026 második felében, ha még ő lesz a miniszterelnök, megvétózza a hétéves pénzügyi keretet, ha addig nem jut hozzá a pénzügyi támogatásokhoz, vagy ha olyan szigorítások lépnének életbe, amelyek pénzügyi érdekeit veszélyeztetik. Ezzel kapcsolatban azt hallani Brüsszelben, hogy a lengyelek vezetésével több tagállam a Európai Bizottsággal együtt egy olyan mechanizmus kialakításán dolgozik, amely megkerülhetővé teszi a magyar kormány vétóját. Ennek a technikai részletei még nem ismertek.

Az Európai Parlament régóta szorgalmazza a már felszabadított pénzek kifizetésének befagyasztását is, sőt be is perelte a bizottságot a kohéziós alap egy részének (10,3 milliárd euró) 2023. decemberi felszabadítása miatt. A magyar kormány trollkodó, akadályozó magatartása miatt könnyen lehet, hogy az EP követelését a pénzek befagyasztására most már a lengyel elnökség és a bizottság is komolyan fontolóra veszi.

Az már látható, hogy a magyar kormány ellenszélbe került, és itt üt vissza, hogy jelenleg igazából nincs szövetségese az Európai Tanácsban. Fico helyzete meglehetősen ingatag, jelenleg is elhúzódó kormányválság közepette küzd a túlélésért, egy közeli bukás forgatókönyvei is kezdenek körvonalazódni, megjelentek a repedések a koalíciós pártok között. Két koalíciós képviselőt már kizártak a Hlas nevű kormánypárt soraiból, egyre olvad a többség. Közben januárban folyamatosan nagy tömegek követelték Fico lemondását, illetve a kormány távozását. Pozsonyban becslések szerint százazres tömeg skandalta, hogy Ficónak távoznia kell, és ez alkalommal szinte minden nagyobb vidéki városban is jelentős demonstrációk voltak. Mindezt Fico moszkvai látogatása és az ottani, illetve az azt követő kijelentései váltották ki. Fico a szankciók feloldását követelte, valamint Ukrajna támogatásának leállítását. Mindezt tetézte a nemzetgyűlés alelnökének, Tibor Gaspárnak szintén moszkvai látogatása, amelyet követően arról beszélt, eljöhethet az idő, amikor Szlovákia már nem lesz tagja sem az Európai Uniónak, sem a NATO-nak. Nálunk az ilyen kijelentések és moszkvai látogatások a megszokott, normál üzemmód részének számítanak, de a szlovák közvélemény immunrendszere még erősebb, és ebbe bizony könnyen belebukhat Fico kormánya (2018-ban is a Ján Kuciak-gyilkosságot követő népharag űzte el Ficót az előző bukása idején).

Orbán számára nagy a tét, nem véletlenül investált meglehetősen sokat Fico visszatérésébe, égetően szüksége van partnerre az Európai Tanácsban. Azt persze tegyük hozzá, hogy Fico meglehetősen kiszámíthatatlan, önérdékű, opportunista politikus. Eddig is csak szavakban állt Orbán mellé, de amikor annak tétje volt, soha nem szavazott Orbán mellett. Ennek ellenére Orbán a válság legnehezebb óráiban, amikor Fico már csak egy alattomos és ravasz trükkkel tudta elodázni a bizonytalan kimenetelű bizalmi szavazást személye ellen, Pozsonyba sietett, és igyekezett megerősíteni és politikai támogatást nyújtani szlovák partnerének. Fico egyébként azzal tudta megakadályozni a bizalmatlansági indítvány szavazását – aminek kimenetele bizonytalan volt számára, mivel négy kormánypárti képviselő is lebegtette az indítvány megszavazását –, hogy azt állította: nemzetközi puccs készül kormánya ellen, és titkosszolgálati bizonyítékokat kíván a nemzetgyűlés tagjaival megosztani, ezért zárt ülést rendelt el. Az persze hamarosan kiderült, hogy semmilyen titkosszolgálati bizonyíték nincs, csak ócska összeesküvés elmélet, de ezzel sikeresen elodázta a bizalmi szavazást.

A magyar kormány nehézségeit növeli, hogy az elmúlt években sikerült eredményesen szaporítani azoknak a tagállamoknak a számát, amelyek kifejezetten ellenségesek a magyar kormánnyal szemben. A legerősebb indulatok jelenleg a hagyományos jó barátban, a lengyel kormányban vannak, de

ide sorolhatjuk a baltiakat is, akiket a magyar kormány oroszbarát politikája idegenített el. Hosszú árnyéka van annak is, hogy a kormány blokkolta és hátráltatta Finnország és Svédország NATO-tagságát. Ezek az országok is szívesen törlesztenek Orbánnak. Még azoktól sem remélhet komoly támogatást, akiknek a győzelméért nagyon szurkolt, esetenként komoly támogatást is biztosított. Nem áll mellé sem Giorgia Meloni olasz kormányfő, sem a holland kormány, amelynek része a Geert Wilders-féle Szabadságpárt. Most éppen az osztrák FPÖ kormányalakításában reménykedik, ami felettébb bizonytalan, és ha sikerül is, egy koalíciós kormányról beszélünk, amelynek másik tagja, az ÖVP meglehetősen kritikus a magyar kormánnyal szemben. Mind az embercsempészek tömeges szabadon bocsátása, mind pedig a GYSEV irányításának tisztességtelen megszerzése eléggé nagy hullámokat vert Ausztriában.

Még abban sem reménykedhet a magyar kormány, hogy kibekkeli ezt a fél évet, és utána minden rendben lesz, mert a lengyeleket a dánok követik a soros elnöki poszton, akik máris jelezték, hogy a jogállamiság megerősítése lesz az egyik kiemelt programjuk, őket pedig a litvánok követik, akik eddig is a legharciasabban követelték az Orbán-kormány megbüntetését.

A kormány mély gödörben van, és ebből aligha segíti ki a messiásként várt Trump-adminisztráció. Trumpnak nem Orbán, hanem Amerika az első, és sok egyéb, a magyar kormány megsegítésénél lényegesen fontosabb feladata, célkitűzése van. Orbán dörgölőzése, hízelgése jól jött a kampányban, gyakran hivatkozott is rá (volt persze, amikor Törökország elnökeként, de kicsire nem adunk), de most már nincs igazán szüksége rá, sőt inkább ballaszt.

6

Komoly csalódást okozott a magyar kormány számára, hogy Trump elnök az orosz agresszió ügyében is egészen más álláspontot követ, mint amit vártak tőle. Egyelőre nem a szankciók megszüntetését, hanem azok szigorítását, illetve új szankciók kivetését szorgalmazza, mert ezzel akar nyomást gyakorolni Putyin elnökre. Ezért a magyar kormány is csapdába került, amikor januárban vétóval fenyegetőzött a szankciók meghosszabbításának ügyében, és Ukrajnát kívánta megsarolni, de az amerikaiak nyomására kénytelen volt arcvesztéssel hozzájárulni a január végén lejáró szankciók újabb hat hónappal történő meghosszabbításához.

Ami az elmúlt évek egyik legriasztóbb tanulsága, hogy az Orbán-kormánynak nincs korrekciós képessége. Ha valami nem működik, akkor az az elsőleges reakciója, hogy meghosszabbítjuk Bicskéig. Azt feltételezik, hogy csak azért nem működött, mert nem csinálták elég keményen, határozottan, eltökélten. Az fel sem merül bennük, hogy azért nem működik a dolog, mert alapvetően nem jó az irány. Minél jobban erőltetik, annál rosszabb következményekkel jár. Itt bizony újratervezésre lenne szükség. Ahogy az angol mondás tartja: ha gödörben vagy, és ki akarsz jönni belőle, akkor ne áss tovább!

A következő fél év persze nem csak Magyarország számára lesz kihívásokkal teli. Trump megválasztásával az Európai Unió helyzete is nehezebbé vált. Míg korábban jó volt az összhang és az együttműködés az amerikai adminisztrációval, most vészterhes idők elé néznek a transzatlanti kapcsolatok is. Sötét árnyak vetülnek a következő időszakra. Trump korábbi el-

nöksége miatt egy esetleges, sőt valószínű vámháború már nem jelent igazi meglepetést, csak egy újabb komoly kihívást. Ezt tetézte Trump bejelentett igénye Grönland megszerzésére. Persze ez sem új, hiszen már 2019-ben is többször beszélt arról, hogy szeretné megvásárolni Dániától Grönlandot. Az igazsághoz tartozik, hogy az ötlet nem is eredeti: Truman elnök 1946-ban már tett egy vételi ajánlatot Grönlandra, akkor 100 millió dollárt ajánlott fel Dániának, ami jelenleg értéken 1,5 milliárd dollárnak felel meg. A dánok ezt az ajánlatot természetesen akkor is és most is elutasították.

Grönlandnak mind gazdaságilag, mind geostratégiai szempontból kiemelkedő jelentősége van. A klímaváltozás következtében a sziget jelentős ásványkincsei, különösen a ritkaföldfémek (lítium, kobalt, cink stb.) egyre könnyebben kitermelhetővé válnak, de van urán, vasérc is jelentős mértékben. A ritkaföldfémeknek stratégiai jelentőségük van, mert nélkülözhetetlenek a félvezetők gyártásához és a modern technológiákban. Jelenleg a ritkaföldfémek kitermelésének 70 százalékát Kína ellenőrzi, márpedig Kína stratégiai riválisnak számít, lehet, hogy hamarosan a kihívó ellenségnek. Kína fölényén ezen a téren lényegesen változtat, ha megkezdődik a nagyüzemi bányászat a szigeten. Jelen pillanatban talán ennél is fontosabb a sziget stratégiai jelentősége. Grönland Amerika védelme és az északi hajózási útvonal ellenőrzése szempontjából nélkülözhetetlen helyen fekszik, és innen működtethető a rakétavédelmi rendszer korai előrejelző képessége, legalábbis az Oroszországból vagy Kínából kilőtt rakétákra vonatkozóan. Ezek az okok érthetővé teszik az Egyesült Államok élénk érdeklődését Grönland iránt. Ugyanakkor az a körülmény, hogy most Trump nyíltan azzal fenyegetőzik, hogy akár erővel is érvényt szerez az érdekeinek, nagyon aggasztó fejlemény. Arra utal, hogy az egyébként is változó világrend eróziója felgyorsulhat és a korábbi, szabályokon alapuló világrend helyét Trump elnök tevőleges segítségével rövid távon egy anarchikus világ veszi át, amiben a dzsungel törvényei uralkodnak. Ez utólagosan legitimálhatja vagy legalábbis elfogadhatóvá teszi Putyin agresszióját Ukrajna ellen, Hszi Csin-ping esetleges invázióját Tajvanban és mindenkinek a jogát ahhoz, hogy erővel megszerezze azt, amire képes. Riasztó jövőkép. Ráadásul az Európai Unió egy szelíd növényevő a ragadozó húsevők gyűrűjében, és ilyen körülmények között nehéz lesz helytállnia.

Európa helyzetét nehezítik a belső problémák, a tagállami önzések térnyerése, a populizmus megerősödése, egyes tagállamok bomlasztó, felforgató tevékenysége.

Visszafogottan úgy szokták jellemezni a helyzetet, hogy Európa a polikrízis kihívásaival szembeesül, azaz egyszerre több, önmagában is nehezen kezelhető kihívással kellene megbirkóznia. A szélsőséges időjárási körülmények, amelyek már több országban valóságos katasztrófát idéztek elő (például tavaly nyáron a hosszan tartó hóhullám, októberben Valenciában a nagy esőzések és az áradás vagy idén januárban az orkánvihar Írországban és Skóciában) egyre fenyegetőbbé teszik a klímaváltozás kihívását, közben komoly versenyképességi nehézségeink is vannak, az orosz agresszió fenyegető biztonsági kihívást jelent és most a transzatlanti kapcsolatok is próbatétellé váltak.

Európa valóságos geopolitikai tűzviharba került, és nehezíti helyzetét, hogy a két meghatározó tagállam – Franciaország és Németország –, amelynek tandemje volt mindig is az európai egységfolyamat motorja, maga is komoly belső nehézségekkel küzd.

Van-e reménysugár, fény az alagút végén? Jelenleg a remény pislákoló lángját három női politikus tartja életben: Ursula von der Leyen, a bizottság elnöke, Giorgia Meloni olasz miniszterelnök és Kaja Kallas volt észt miniszterelnök, az EU külügyi főképviselelője. Ők azok, akiknek ebben a nagy bizonytalanságban viszonylag szilárd a pozíciójuk, és láthatólag van valamilyen elképzelésük arról, hogy a kihívásokra hogyan kell reagálni és milyen irányba kellene továbblépni. Európa sorsa most nem kis részben az ő kezükben van, de ők sem tudnak semmit tenni, ha a többiek nem a közös jövőn, hanem az egyéni kiutakban gondolkodnak. Ilyen kiutak azonban nincsenek, egyenként minden tagállam elbukhat, lehet, hogy együtt is, de együtt legalább van esély arra, hogy úrrá legyünk ezeken a korábban ismeretlen nagyságú és erejű kihívásokon.

Végezetül hívjuk segítségül az európai egységfolyamat alapító atyái egyik legkiválóbbikának, Jean Monnet-nak az optimizmusát, aki emlékirataiban azt írta, hogy az európai integráció a sorozatos válságok története, és az egységfolyamat minden egyes válságából erősebben került ki, mint amikor a válság elkezdődött. Úgy legyen!

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Hidegháború – forró gyűlölet

Ez az írás egy nagyobb, a 20. századi egyetemes és magyar bűnbakkeresés problémáit áttekintő tanulmány része. Az általános kutatási kérdés, amely foglalkoztat, az, hogy konstruktív, de leginkább destruktív gondolatok miként vezetnek politikai cselekvéshez. Itt kifejtett tézisem szerint a hidegháború világában az ideológiák által vezérelt hivatalos és a légkört tükröző spontán gyűlölködések a politikai élet meghatározó tényezői voltak.¹

A két világháború tragédiáját követő kétpólusú hidegháborús világ nem ösztönözte sem a politikusok, sem a társadalmak önkritikus reflexióit, hanem a gyűlölet újabb hullámaint indította el. Nagymértékben leegyszerűsítve, de talán nem veszítve szem elől a lényegét, azt mondhatnánk, hogy a világ mindkét pólusán a félelem vezérelte gyűlölet volt a nagyhatalmi politika egyik fő mozgatórugója, és mindkét oldalon hasonló paranoiák – ahogyan Richard Hofstadter leírta² – alakították a belpolitikát is. A paranoiás politikusok, amikor bármilyen problémát érzékelnek, gonosz ellenséget keresnek – és mindig találnak –, összeesküvést szőnek a paranoiás politikusok által képviselt nemzet, osztály vagy ügy

ellen. A paranoid politikus identitásának meghatározó eleme a gyűlölet feltételezett ellenségeivel szemben. A gyűlöletet két másik egyéni és társadalom-lélektani jelenséggel együtt lehet a legjobban vizsgálni: az agresszióval és a félelemmel. Támadókat és védekezőket, lázadókat és a lázadásokat elnyomókat egyénenként és társadalmi-politikai mozgalmak résztvevőiként nem kis részben ezek a lelkiállapotok mozgatják.

Ha rendszerezni próbáljuk az 1956-ot megelőző évtizedben Magyarországon ható gyűlöleteket, akkor négy csoportra oszthatnánk őket:

- a „hivatalosan”, központilag szított, belső ellenséget célzó gyűlölet,
- „hivatalos” külső ellenséget célzó gyűlölet,
- „népi”, „spontán” gyűlölet, amely a belső ellenségre irányul,
- „népi”, spontán gyűlölet, amely a külső ellenségre irányul.

A belső ellenségeket célzó gyűlölet részben hagyományos („régibor új palackban”) elemekből táplálkozik, részben a kortárs körülmények által formált, meghatározott. A külső ellenséget célzó gyűlölet részben szintén hagyományos, részben a hidegháború kortárs valóságában gyökeredzik. Ami közös ezekben a gyűlöletekben, az a radikális bipolarizmus, a „mi” és „ők” éles szembeállítás. Ez persze korántsem csak magyar sajátosság, hanem a korabeli nemzetközi kapcsolatok általános

¹ E tanulmány korábbi verziója megjelent a *Megismerni a megismerhetlent. Tanulmányok Baráth Magdolna tiszteletére* című kötetben. Szerkesztette: Gecsényi Lajos. ÁBTLL, 2024. 61–70.

² Hofstadter: 1993.

hidegháborús légkörére jellemző, s áthatja a hazai politikai, szellemi, társadalmi életet is. A radikális bipolarizmus politikai gondolkodása tehát egyrészt hosszú távú, az egész 20. századra is jellemző magyar történelmi hagyomány, másrészt a második világháború utáni nemzetközi szellemi és politikai légkör szerves része. A második világháború utáni magyar szellemi táj tehát nem sokban különbözött euroatlanti környezetétől. A válság utáni helyzetek ugyanis a bűnösség és a felelősség egyértelmű, világos meghatározását igénylik. Milovan Đilas megállapítása, úgy vélem, általános érvényű: „A totalitarizmus kezdetben lelkesedés és meggyőződés, csak később válik szervezettséggé, tekintélyelvűséggé, karrierizmussá”.³

Hosszú listát lehetne összeállítani a 20. század hatalmon lévő vagy ellenzéki befolyásos magyar politikusairól, társadalomtudósokról, politikai gondolkodókról, írókról vagy más vezető értelmiségiekről (így például véletlenszerűen válogatva említhetnénk Darányi Ignácot, Jászi Oszkárt, Károlyi Mihályt, Szilágyi Dezsőt, Tisza Istvánt vagy később Bethlen Istvánt, Darányi Kálmánt, Garami Ernőt, Gömbös Gyulát, Szabó Dezsőt, Szekfű Gyulát, Vázsonyi Vilmost vagy még később Bibó Istvánt), akik, amikor különféle „nemzetmentő” programokat próbáltak kidolgozni és a nyilvánosság elé tárni, általában dichotómiákban gondolkodtak, mentalitásokat, ideológiákat és politikai gyakorlatokat elválasztó mély és széles szakadékokat írtak le. A leggyakrabban szembeállított fogalmak közé tartozott a forradalom

vs. ellenforradalom, progresszív vs. konzervatív, demokratikus vs. reakciós, mélymagyar vs. hígmagyar, kuruc vs. labanc, kismagyar vs. nagymagyar – keleti orientáció vs. nyugati orientáció, réalpolitikások vs. próféták, hamis realisták vs. romantikus lényeglátók, Európát utánczó vs. nemzeti egoisták, egészséges magyar temperamentum vs. torzító külföldi befolyás, urbánus vs. népies stb. Gyakran legalább akkora vagy nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a másik, a szemben álló program kritikájának, mint saját programjuk megfogalmazásának. Ennek a kettéválasztó, esetenként skizofrén jellegű gondolkodásmódnak voltak alternatívái: így a „harmadik út” gondolata, a „középút” keresése a magyar politikai gondolkodás történetének jól meghatározható irányzata az 1830-as, 1840-es évek reformnemzedékeitől kezdve a „magyar viktoriánusokon”, a 20. század eleji polgári radikálisokon át a népiesekig, reformszocialistákig és reformkommunistákig sokféle árnyalatban. Nemegyszer éles retorikájuk ellenére az észszerű kompromisszumokra törekvő gondolkodók arra törekedtek, hogy a magyar társadalom problémáinak szisztematikus, tudományos igényű feltárásával és nyilvánosság elé tárásával szolgálják haza és haladás érdekeit.⁴ Ezeket a nézeteket általában olyan személyiségek fejtették ki, akik nem töltöttek be befolyásos állást az állam- vagy pártigazgatásban, a politikai hatalmon kívül helyezkedtek el, korlátozott mozgástérrel rendelkeztek. A politikai hatalomhoz közelebb

³ Judt: 2005, 200.

⁴ Lásd erről Litván György ma ritkán hivatkozott nagy ívű tanulmányát: Litván: 1978.

álló vagy kerülő személyiségek politikai gondolkodásában a bipolarizmus sokkal gyakrabban nyert teret.

A kommunista hatalomátvétel utáni Magyarországon a „hivatalos” külső ellenségek az imperialisták és szövetségeseik voltak. Fő célpontként természetesen az USA szolgált, de a legmélyebb gyűlölet a „német hódítók” (korabeli reinkarnációjukban a nyugatnémet imperialisták) ellen irányult, akiket a magyar népre nézve a magyar államalapítás óta létező fenyegetésként állítottak be. Egészen különleges gyűlöletet keltek a titói Jugoszlávia ellen, a katonai lögyakorlatokon gyakran használtak Tito-fejeket céltáblaként. Ami a „hivatalos” belső ellenségeket illeti, a vezető pártelit a népesség mintegy 20-25 százalékát tekintette a rendszer valódi vagy potenciális ellenségének. Egy 1953. szeptemberi belügyminisztériumi dokumentum a nyilvántartott ellenségek 28 kategóriáját sorolta fel. Ide tartoztak a volt arisztokraták, kapitalisták, földbirtokosok, a Horthy-korszak hadseregének, rendőrségének, csendőrségének tagjai, fasiszta pártok tagjai, egyházi vezetők, szerzetesek, apácák, 1945 utáni „jobboldali” pártok tagjai vagy követői, jobboldali szociáldemokraták, Trockij hívei, a pártból kizárt személyek, „politikai bűnözők” családtagjai, a kapitalista államok nagykövetségeinek magyar alkalmazottai és mindazok, akik kapcsolatban álltak ezekkel a követésekkel.⁵ Létezett egy nagyon tág kategória is, amelybe minden olyan személy tartozott, akinek a népi de-

mokratikus rendszer, a kommunista párt vagy a munkásosztály elleni jelenlegi vagy múltbeli ellenséges tevékenységét kívánták bizonyítani. A kulákokat s mindenféle „árulókat” könnyen sorolták be ebbe a kategóriába. 1954 nyarára mintegy 666 000 személyt töröltek ebből a nyilvántartásból, de 1955-re számuk ismét nőtt. A „fokozódó éberség” tendenciája különösen szembetűnő, ha a börtönlakosságot vizsgáljuk, amely 1952 és 1954 között 35 ezerről 23 ezerre csökkent, de 1955 végére elérte a 37 ezret.⁶ Érdekes forrás a belügyek vezetésével megbízott Biszku Béla 1957. március 30-i kijelentése: „Nem fordulhat még egyszer elő az, hogy 1 millió ember közül 2-300 000 nyilván legyen tartva.”⁷

A közvetlen zaklatás, üldözés célpontjainak kijelölése mellett fontos szerepet játszott a gyűlöletkeltés mint általános politikai légkört formáló eszköz is. Így például 1949-ben Ady Endre halálának harmincadik évfordulója alkalmából Révai József hosszan foglalkozott a gyűlöletpolitikával. Ady költészetében és publicisztikájában drámai erővel bírálta korának politikai-társadalmi berendezkedését, s ez a szenvedélyes hangvétel követendő példaként szolgált Révai József, az ideológiai kérdésekért felelős kommunista csúcsvezető számára. Révai leszögezte: „A szent gyűlölet a feudális magyar ugar, a magyarságra ráneheződő úri Hunnia iránt, az elkéső forradalom miatti kétségbeesés, a dühös siettetése a forradalomnak, a forradalmi erők türelmetlen és már-már reménytelen ébresztése, a forradalom

⁵ Az állambiztonsági szervek célszemélyei 1956 előtt és után. Szerzőmegjelölés nélküli kézirat. www.abtl.hu, Gyarmati: 2012.

⁶ Romsics: 1999, 381.

⁷ Kiszely: 2001, 31.

vezető erőinek, a nemzeti megújulás vezetésére alkalmas osztálynak keresése, a kutatása annak a friss osztálynak, melyben hinni és bízni lehet: ez Ady költészetének lényege, ez, csak ez, és semmi más.”⁸ Feltette a retorikai kérdést: hogyan segíthet Ady mitologikus gyűlölete Tisza Istvánnal, a „reakciós”, „retrográd” 20. század eleji magyar politikai establishment szimbólumával szemben a felszabadult Magyarország egyszerű dolgozóinak? Hogyan segítheti ez a hatalmas szenvedély a békés építkezés napi és hosszabb távú terveinek megvalósítását? Révai válasza: „... ne higgyük, hogy a Magyar Pokol erőit végleg leküzdöttük és Ady szenvedélyes demokratikus gyűlöletére nincs már szükség. Nem erényünk, hanem gyengeségünk, hogy nem tudunk úgy gyűlölni, mint Ady. A szocializmust építjük, de a középkor erői itt vannak még és ha Ady nagy gyűlöletét idegennek érezzük, ez azt jelenti, hogy védtelenné válunk Hunnia – bár nem gigászi, de alatomos és veszedelmes volt uraival szemben.”⁹ Ez az erőteljes, „konstruktív” gyűlölet volt az, ami számos kortársnak tetszett, azoknak, akik hittek a magyar társadalom gyors, átütő erejű újjáépítésének megvalósíthatóságában. Ugyanerre a gondolatmenetre példa az, hogy Kállai Ferenc visszaemlékezése szerint a Nemzeti Színház 1951-es *Bánk bán* előadása azért kapott hivatalos elismerést, mert sikerült „jogos gyűlöletet gerjesztenie a zsarnokság ellen.”¹⁰ Tragikus esemény árnyékolta be a klasszikus magyar dráma 1951.

november 9-i előadását: aznap kapta a hírt a Petur bánt játszó Somlay Artúr, hogy a pártvezetés elutasította kérését, nem mentesítik néhány színész kollégáját a kitelepítés alól. Az előadást követő éjjel a 20. század egyik legnagyobb magyar színésze öngyilkosságot követett el: gyűlölte a zsarnokságot. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének egy 1951-es kritikája is azt hangsúlyozta, hogy a *Ludas Matyi* című szatirikus hetilap nem meríti ki a szatírában rejlő összes lehetőségeket, és nem tud elég gyűlöletet ébreszteni az ellenséggel szemben. Szem elől téveszti, hogy a belső és külső ellenség elleni harcnak meg kell előznie a szocialista berendezkedés hiányosságainak bírálatát.¹¹

Ez a propaganda azonban leginkább visszafelé sült el. Ezek a gyűlölettel teli, központilag manipulált bűnbakmítoszok nem enyhítették a társadalmi feszültségeket (mint általában a „rendes” bűnbakok esetében¹²), hanem éppen ellenkezőleg, hozzájárultak a forradalmi erjedés kialakulásához. Ezzel eljutottunk a „népi gyűlölethez”, amelyet jól tükröznek a kiterjedt rendőrségi feljegyzések a párt- és állami funkcionáriusok bírálóiról, akik a sztálini Magyarország terminológiájával „a tömegek uszályába kerültek”, vagyis a hivatalos érvelés szerint felültek a demagógiának, a tömegek szocialistarendszer-ellenes, az imperialisták és ellenforradalmárok által diktált előítéleteinek. A Sztálin halála utáni társadalmi közhangulatról készült

⁸ Révai: 1949, 673.

⁹ Uo. 679.

¹⁰ Bóta–Gervai–Szigethy: 2003, 48.

¹¹ Takács: 2003.

¹² A bűnbakkeresés sokoldalú vizsgálatára lásd: Gyarmati–Lengvári–Pók–Vonyó József (szerk.): 2013.

rendőrségi feljegyzések némi betekintést engednek a Sztálinnal kapcsolatos gyűlölettel terhelt nézetekbe. Rengetegen fejezték ki örömeiket a diktátor halálhírének hallatán. Egy gyöngyösi prostituált például arról beszélt, hogy kiváló termés lesz a Szovjetunióban, mivel a legnagyobb trágya termékenyíti meg a földet. Az összesen 219 ember közül, akiket 1953 márciusa–áprilisa során államellenes felforgató agitáció miatt letartóztattak, sokan Sztálint a legnagyobb bűnözőnek nevezték, szidalmazták. E büntetőügyek anyagai ugyanakkor jó források a gyűlöletvezérelt hivatalos bűnbakképzésre is. A Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályának 1954. március 15-i (tehát jóval azután, hogy Nagy Imre 1953. július 4-én miniszterelnök lett) jelentése szerint a Sztálinra tett becsmérlő megjegyzések miatti 219 letartóztatottból 78-an még mindig börtönben voltak. Többségük – érvelt az illetékes ügyész – „kulák”, a Horthy-rendszer volt állami tisztviselői és kispolgári elemek. Ugyanakkor a megváltozott politikai helyzetet mutatja, hogy a jelentés szerint a jogerős ítéletek közül több aránytalanul súlyos volt, „tekintettel az elítéltek osztályhelyzetére és arra, hogy több elítéltnél inkább a képzetlenség, meg gondolatlanság jut kifejezésre, mint tudatos ellenséges megnyilvánulás”. Helyteleníti, hogy a budapesti központi járásbíróóság 1953 májusában 21 vádlott ügyét az azonos bűncselekmény miatt együtt tárgyalta. „Törvénysértést követett el a járásbíróóság, hogy a védő által felajánlott bizonyítási indítványnak nem adott helyt, a tanúkat nem idézte meg, és nem hallgatta ki... Ez annál is inkább hely-

telen volt, mert a vádlottak közül többen a nyomozás során tett beismerő vallomásukat visszavonták... Vagy azzal védekeztek, hogy amit mondtak, az nem lehetett izgatás, mert nem úgy mondták, ahogyan azt a vád állítja.” Végül „rendkívül rosszul lenyomozott ügyről van szó, amit ilyen előkészítés mellett nem lett volna szabad bíróság elé vinni, és a bíróságnak a tanúkat feltétlenül ki kellett volna hallgatni”.¹³ Igen diplomatikusan fogalmazott ekkoriban Sztálinról Illyés Gyula: „Nem csak hidak és városok viselik az ő nevét, azt fogja viselni ez a korszak is, amelyben hívei és ellenségei egyaránt benne éltek és az ő hatására alakultak. Életem nagy becsvágya, hogy ezt a korszakot, mint író, méltó módon ábrázoljam”.¹⁴

A gyűlölettel légkör kitapintható a kommunista hitvalláshoz alapjában hű személyiségek belső vitáiban is, a kemény hangú kritikákban és önkritikákban, azok körében, akik a rendszer kedvezményezettjei és/vagy lelkes támogatói voltak. Olyan varázslatos egyéniségű, hatalmas klasszikus műveltségű személyiség, mint Devecseri Gábor, őrnagyi egyenruhát öltve így tudott utat mutatni 1950-ben: „A tagrevízió előtt az Írószövetségben számos olyan ál-író húzódott meg, aki a szétbomló burzsoá kultúra hazug ideológiáját követve nem tudta, de nem is akarta magáévá tenni a lenini elvet, hogy irodalmunk ügye nem lehet a proletariátus nagy ügyétől független magánügy.”¹⁵ Példa lehet még erre az atmoszférára 1946–1949

¹³ Pünkösti: 2003.

¹⁴ Sárközi: 2009, 57.

¹⁵ Idézi Ständeisky: 2005, 181.

között mintegy 10 ezer fiatalot mozgósító Népi Kollégiumok Országos Szövetségében (Nékosz) lelkes fiatal kommunisták körében kialakult légkör is. K. Horváth Zsolt elemzése szerint: „A Nékosz pedagógiájának egyik legfontosabb s legvitatottabb eleme... a kiscsoportos technika, a közhelyek szintjén »kommunista gyónásnak« tekintett kritika-önkritika gyakorlata volt. A közhely anynyiban nem alaptalan, amennyiben a kritika-önkritika nem más, mint a verbálissá tett vádak és önvádak, felmentések és önfelmentések üres sorozata. Ám szerintem nem a mai csoportterápiához hasonló *technikával* volt baj, hanem azzal, hogy egyrészt professzionális lélektani tudás nélkül végezték, másrészt magát a gyakorlatot a népi kollégiumokon kívül is kötelezővé tették, így a kényszer és a dilettáns praxis miatt gyorsan kiürült, sőt gyűlöltté vált.”¹⁶ A gyűlölet és félelem humoros táptalaja a kiszámíthatatlanság: így például 1949-ben a hatalom először Kossuth-díjjal jutalmazta a Nékosz főtitkárát, Kardos Lászlót, majd néhány nappal később az MKP Ifúsági Titkárságának ülésén sovinizmussal, Nékosz-öntudattal, az MKP szerepének lebecsülésével, párt-szerűtlenséggel, narodnyikizmus-sal vádolták a szervezetet.¹⁷ Erre a légkörre emlékezik az 1946–48 között a legfiatalabb íróknak fórumot adó *Újhold* folyóirat nagy íróvá lett munkatársa, Szabó Magda: „Úgy kasszabolták az újholdasokat, mintha ez a vézna folyóirat lett volna felelős visszamenőleg az ezeréves Magyar-

ország minden katasztrófájáért”.¹⁸ Az irodalompolitikát kezében tartó Horváth Márton 1950-es kijelentése szerint Németh László jelentékenyebb ellenség volt, mint amilyen jelentékeny író, kevesen tettek anynyi kárt az ifjúság nevelésében az előző emberöltő alatt, mint ő, majd Németh két év múlva orosz műfordításaiért József Attila-díjat kapott!¹⁹ Gyorsan változott Lukács György helyzete is, aki vezető kommunista ideológusként 1946–48 között témákban és formákban is a munkásság és a parasztság ügye melletti elkötelezettséget követelt a magyar íróktól, művészekről. 1949-ben már őellene fordult – Fejtő Ferenc szavaival – „a dogmatikus intolerancia, amellyel még a világ legagyafúrtaabb dialektikusa sem játszadozhat, ravaszkodhat a végtelenségig”.²⁰ A hivatalos bírálatok gyűlölködő hangvétele a kommunizmus mellett őszintén elkötelezett alkotókat is megfélemlítette, és elidegenítette a rendszertől. Így a kommunista hatalomátvétel utáni években hivatalos elismerést kapott Örkény István *Lila tinta* című novelláját Révai József 1952-ben prostitúciót ábrázoló rothadási terméknek minősítette,²¹ a rendszerhű Déry Tibor nagy regénye, a *Felelet* Poszler György lényegre törő összefoglalója szerint Révai szemében „javíthatatlanul hibás pártábrázolás. Végzetesen elrontott emberformálás. Elviselhetetlen polgári moralizálás” volt.²²

A népi gyűlölet legfőbb külső célpontja a Szovjetunió volt, nemcsak a

¹⁶ K. Horváth: 2018.

¹⁷ Pataki 2005, valamint Papp István munkái.

¹⁸ Sárközi: 2009.

¹⁹ Bella: 2017.

²⁰ Idézi Ständeisky: 2005, 130.

²¹ Szabó B.: 1997.

²² Poszler: 2002.

legújabb kutatási eredmények szerint a 600-700 ezer ember és családtagjaik miatt, akik szovjet katonák vagy KGB-alkalmazottak agressziójának áldozatai lettek, vagy Oroszországba deportálták őket, hanem sokan azok közül is, akiket a szovjetek valóban felszabadítottak.²³ Reakcióként arra, hogy minden szovjet intézményt és személyiséget a legnagyobb tökéletességként mutattak be, a szovjetek egyre inkább egyetemes bűnbakként jelentek meg.²⁴ A szlovák–magyar lakosságcsere nagyon rossz tapasztalatai vagy az Erdélyben élő magyarokkal való kapcsolattartás nehézségei ellenére a szovjetellenes érzelmek erősebbek vagy legalábbis láthatóbbak voltak, mint a többi szomszédal szembeni gyűlölet.

Itt csak röviden utalhatok a magyar gyűlölettörténet legtragikusabb következményekkel járó elemére, az antiszemitizmusra, amely mind a „hivatalos”, mind a „népi” gyűlölet része volt. A Rákosi–Gerő-csoport teljes mértékben tisztában volt a zsidók és a kommunisták azonosításában megnyilvánuló gyanakvással és félelemmel, és mindent megtett annak érdekében, hogy a kérdést a szőnyeg alá söpörje. A háborút követő időszakban a hagyományos antiszemitizmus sok eleme élt tovább, számos spontán pogromról vagy pogromkísérletről tudunk mind Budapesten, mind számos más városban.²⁵ A rendőrség és a bíróságok meglehetősen kétértelmű

magatartást tanúsítottak ezeknek a kérdéseknek a kezelésében. A kommunista hatalomátvétel után az erősen centralizált diktatúra igyekezett ezeket az érzelmeket gondosan kanalizálni. A burzsoá gyakran a zsidók kódszava volt, a személyi akták 1949 után ugyanabban a rubrikában regisztrálták a cionista mozgalmi tagságot, ahol a korábbi nyilas párttagság is megjelent.²⁶

A Rákosi-rendszer e magatartása azzal a következménnyel járt, hogy – ahogy Karády Viktor és Vári István fogalmazott: „Akár megőrizték származási közösségükkel a kapcsolatot, akár mindent feláldoztak (és ez volt a leggyakoribb) a kommunista integráció délibábjának, a rendszer zsidó aktivistáiból és támogatóiból toborzódott a »szocializmus csalódottainak« első hadserege. És kiábrándulásuk olyan keserű volt, amilyen lázasan jegyezték el magukat a mozgalommal.”²⁷ Fejtő Ferenc még azt is állítja, hogy „ezeknek a zsidó íróknak köszönhetően a Rákosi-féle pártgépezet és a Petőfi Társaság konfliktusa jó és rossz harcává – teológiai és metafizikai vitává – alakult át, amelyet az egész nemzet lélegzet-visszafojtva követett.”²⁸ A gyűlölettörténet szempontjából ez azt bizonyítja, hogy a gyűlölet célpontjai könnyen változhatnak, de bármilyen pólusú is a bipolarizmus, a másik iránti bármiféle empátia teljes hiánya könnyen vezethet az agresszió kitöréséhez.

Befejezésül hadd utaljak egy nagy ellentmondásra: mint bizonyítani próbáltam, az 1956-ot megelőző évti-

²³ Minderről lásd Bognár Zsolt, Gereben Ágnes, Stark Tamás, Várdy Béla, Várdy Huszár Ágnes munkáit.

²⁴ Pihurik: 2014. A szovjet tanácsadók fogadtatásáról: Baráth: 2017.

²⁵ Pelle: 2024.

²⁶ Győri Szabó: 1997.

²⁷ Karády–Vári: 1989, 456.

²⁸ Fejtő: 1957, 209.

zed magyarországi politikai és szellemi légkörének fontos eleme volt a félelem vezérelte gyűlölet, mégis csak korlátozott mértékben váltott ki agressziót 1956 októberének végén és novemberének elején. A forradalom, majd a szabadságharc Budapestre koncentrálódott, több nagyvárosban az erőszak általában egyetlen rövid és véres (bár kétségtelenül igen tragikus) esemény volt. Mégis, az ország nagy részében nem zajlottak összetűzések. Rainer M. János (nagy mennyiségű, szisztematikusan feltárt forrásanyagra alapozott) megállapítása meggyőző: „...az ország legtöbb helyén nem tapasztalható a forradalom erőszakos, szabadságharcos aspektusa. Az országban a forradalom legfontosabb eleme nem a fegyveres ellenállás volt, hanem a sokrétű szervezkedés. Kiemelkedő alakjai nem tűntetők és szabadság-

harcosok voltak, hanem a dolgok rendbetételéért és a közrend helyreállításáért küzdő forradalmárok”.²⁹ A hatalmas gyűlöletpotenciál felhalmozódása ellenére a társadalom többsége a radikális bipolarizáció helyett józanság vezérelte összetartást mutatott. Éppúgy, mint a második világháború utolsó szakaszának hatalmi vákuumai vagy a látványos ’89–90-es fordulat idején, amikor az állam átmenetileg távol állt attól, hogy a társadalmat teljes mértékben uralni tudja, a jövőorientált békés együttműködés nyert teret. És ez éppúgy része a magyar politikai és szellemi örökségnek, mint a 20. század szörnyű etnikai és társadalmi gyűlölet vezérelte eseményei.

²⁹ Rainer: 2002, 29–30.

Bibliográfia

- Baráth: 2017
 Baráth Magdolna: A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon. Budapest, 2017.
 Bella: 2017
 Bella Katalin: „Kérem, ne legyen túl érzékeny”. Irodalompolitika és könyvkiadás Révai József minisztersége idején. In: Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információ-tudományi tanulmányok, 2016. Szerk. Kiszl Péter, Boda Gáborné Köntös Nelli. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2017. 111–127.
 Bóta–Gervai–Szigethy: 2003
 Bóta Gábor–Gervai András–Szigethy Gábor: Kállai Ferenc. Budapest, 2003.
 Fejtő: 1957
 Ferenc Fejtő: Behind the Rape of Hungary. New York, 1957.
 Gyarmati: 2012
 Gyarmati György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon 1945–1956 http://ketezer.hu/download/PDF/2012/2000_FOLYOIRAT_2012_07-08.pdf
 Gyarmati–Lengvári–Pók–Vonyó: 2013
 Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József (szerk.): Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és egyetemes történelemben. Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Pécs–Budapest, 2013.
 Győri-Szabó: 1997
 Győri-Szabó Róbert: A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956). Budapest, 1997.
 Hofstadter: 1964
 Richard Hofstadter: The Paranoid Style in American Politics. W. W. Norton & Company, New York, 1993. Első megjelenés: Harper’s Magazine, November, 1964.
 Judt: 2005
 Tony Judt: Post-war: A History of Europe since 1945. New York, Penguin Press, 2005.

- Karády–Vári: 1989
 Karády Viktor–Vári István: Félelem és részvétel: zsidók 1956-ban. Világosság, 1989/6.
 Kiszely: 2001
 Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956–1990. Korona Kiadó Kft., 2001.
 K. Horváth: 2018
 K. Horváth Zsolt: <https://merce.hu/2018/11/04/a-nepi-kollegiumok-es-az-onkritika-gyakorlata>
 Lendvai: 1985
 Lendvai L. Ferenc: A Lukács-viták változásai a felszabadulás után. Mozgó Világ, 1985/3.
 Litván: 1978
 Litván György: Magyar gondolat – szabad gondolat”. Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon. Első megjelenés: Magvető Kiadó, Budapest, 1978.
 Pataki: 2005
 Pataki Ferenc: A Nékosz-legenda. Osiris Könyvtár, 2005.
 Pelle: 2024
 Pelle János: „Zsidókérdés” és a magyar társadalom. 1938–1956. Kocsis Kiadó, 2024.
 Pihurik: 2014
 Pihurik Judit: A háborús múlt számonkérése az ötvenes években. Betekintő, 2014/2, 2014_2_pihurik.pdf
 Poszler: 2002
 Poszler György: Felelet? – Mire? A Déry-vita dilemmái. <http://docplayer.hu/25415175-Tanulmany-felelet-mire-a-dery-vita-dilemmai.html>
 Pütkösti: 2003
 Pütkösti Árpád: Súlyosbító körülmények. Népszabadság, 2003. március 5., 8.
 Rainer: 2002
 János M. Rainer. A Progress of Ideas: The Hungarian Revolution of 1956. In: Lee W. Congdon and Béla K. Király (eds.): The Ideas of the Hungarian Revolution. Suppressed and Victorious, New York, 2002.
 Révai: 1949
 Révai József: Ady Endre halálának harmincadik évfordulójára. In: Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal. Szikra kiadás, Budapest, 1949.
 Romsics: 1999
 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
 Sárközi: 2009
 Sárközi Máttyás: A bizarr évei: élet és irodalom Rákosi Máttyás alatt. Budapest, Kortárs, 2009.
 Ständeisky: 2005
 Ständeisky Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005, 181.
 Szabó B.: 1997
 Szabó B. István: Örkeny. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
 Takács: 2003
 Takács Róbert: Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. https://mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavasz/03_nevelni_es_felkelteni

Kétfrontos küzdelem – A szociáldemokraták és a Tanácsköztársaság emlékezete

18

A Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-jei összeomlásával úgy tűnt, hogy a magyar munkásmozgalom is elvesztette a maga mohácsi csatáját. Azzal, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetői úgy döntöttek, egyesülnek a Kommunisták Magyarországi Pártjával, és kikiáltják a proletárdiktatúrát a katonai, politikai, társadalmi és gazdasági összeomlás küszöbén, 1919. március 21-én, a hazai munkásmozgalom fél évszázados eredményeit kockáztatták. „Mindent vagy semmit” játszva minden hiteľüket föltették a pirosra, remélve, hogy valóban forradalmi hullám söpör végig a tőkés országokon. A világforradalom azonban elmaradt, a proletárdiktatúrát katonailag leverte az antant, mielőtt lassan, de biztosan a gazdasági blokád fojtotta volna meg, hiszen Magyarország nem Oroszország volt, ahol bármeddig hátrálni lehetett.

1919 augusztusában a legtekinélyesebb magyar munkásvezérek kivétel nélkül emigrációba kényszerültek, a kommünt rövidebb-hosszabb ideig támogató értelmiségiek, a magyar nemzet legjobbjai pedig jobban tették, ha a zaklatások elöl visszavonulnak, de legtöbbször persze utánuk nyúltak. Móricz Zsigmondot hátracsavart kézzel vezették el az otthonából, meghur-

colását aztán a *Légy jó mindhalálig* című 1920-as, duplafenekű regényében örököltette meg. Az igen bátor író is csak egy debreceni kiskamasz történetébe csomagolva mert írni az ellenforradalmi berendezkedés embertelenségéről.¹ A korabeli sötét helyzetet talán senki se foglalta össze annyira érzékletesen, mint Jászi Oszkár az 1920-ban, Bécsben kiadott *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című memoárjában: „Magyarország ma egy olyan lényhez hasonló, akinek agyát részben kiirtották: öntudata elhomályosult, az intelligenciát alacsonyabb reflextevékenységek szorították ki. A legsekélyebb nacionalizmus, a megbődült antiszemitizmus, a sovinizmus ideológiája lepte el azt a közéletet, mely az utolsó tíz-húsz évben mégiscsak a nyugati eszmék hatására orientálódott.”²

A Tanácsköztársaság diktatúrája kompromittálta a magyar baloldal korábbi demokratikus követeléseit, a vörösteror beszennyezte a földi megváltásról szóló ígéretek, és a progresszív értelmiség meghason-

¹ L. Csunderlik Péter: *A Tanácsköztársaság ábrázolása Horthy-kori regényekben*. Múltunk, 2022/2., 124–169.

² Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Szerk.: Veres András. Az előszót írta: Erényi Tibor. Budapest, Magyar Hírlap Könyvek, 1989, 157.

lott. 1919 őszére a magyar munkásmozgalom elvesztette legjobb képességű vezetőit, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikusainak Magyarországon maradt másod-, de inkább harmadvonala pedig úgy döntött, hogy a párt a tomboló fehérterror miatt bojkotálja az 1920. januári választást. De amíg erről nem született döntés, a hazai ellenforradalmi röpiratokban az itthon maradt mérsékelt szociáldemokratákat jobban támadták, mint az Ausztriába távozó kommunistákat. Ennek a nem túl hosszú életű, MSZDP-t támadó iránynak mintaadó műve Bergendy Szilveszter *Tatárjárás után* című, 1919 őszén megjelent röpirata.³ Ez a Tanácsköztársaság történetének egy olyan elbeszélését igyekezett ki-munkálni, amely azt demonstrálja, hogy nem volt lényegi különbség a legmérsékeltőbb szociáldemokrata pártvezetők és Kun Béla céljai és szándékai között. Ez volt az 1920-as népbiztosperben elmondott vádbeszéd legfőbb üzenete is, amely azt próbálta bebizonyítani, hogy az elmenekült Kun Béla és kommunista társai nem bűnösebbek, mint azok a kevésbé ismert és félt szociáldemokrata politikusok, akiket sikerült a vádlottak padjára ültetni. Hogy Aczél Imre főügyész helyettes vádbeszédjének konklúzióját idézzem: „Hallottunk itt olyan kijelentést, hogy a vádlottak bűnössége mellett nincs bizonyíték. Ha ez igaz, akkor fel kell őket menteni; és

fel kell hívni Kun Bélát és külföldön tartózkodó cinkostársait, hogy térjenek ide vissza. Nyugodtan visszajöhetnek, mert velük szemben se áll rendelkezésemre több bizonyíték.”⁴

Innen kellett újrászerveznie magát az MSZDP-nek, amely 1919 után kétfrontos küzdelemre kényszerült: egyszerre kellett elhatárolnia magát a Tanácsköztársaságtól, amit az ellenforradalmi propaganda a magyar történelem mélypontjaként mutatott be, és ugyanakkor kellett bírálnia a Horthy-rendszert. Az 1919-es katasztrófáért azokat a kommunistákat tették felelőssé a párt itthon maradt politikusai, akik radikális és megalapozatlan cselekedeteikkel diszkreditálták a szociáldemokraták törekvéseit – hazug önfelmentés volt ez, hiszen a szociáldemokraták legalább annyira voltak cinkosok, mint áldozatok: a proletárdiktatúra 1919. március 21-i kikiáltásának egyik oka éppen az volt, hogy az 1919 tavaszára túlhatalommal bíró szociáldemokratáknak már csak vesztenivalójuk lett a nagy sokára végre kiírt, közelgő választáson. A szélsőbaloldali kommunisták bírálata mellett – ez az egyik front – jobb felé hadakozva az ellenforradalmi rendszer vezetőit pedig arra figyelmeztették a szociáldemokraták, hogy amennyiben nem folytatnak mérsékeltebb politikát, és nem állítják le a fehérterrort, akkor egy újabb forradalom törhet ki – miképp azt a kommunisták szerették volna.

³ Az 1919 utáni ellenforradalmi röpirat-irodalomról l. Csunderlik Péter: A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában. Budapest, Napvilág, 2019.

⁴ Dr. Aczél Imre kir. főügyész-helyettes vádbeszéde 1920. november 3-án és 4-én a bolsevik népbiztosok bűnperének főtárgyalásán. Budapest, a „Centrum” szervezet jegyzetostálya, 1921, 79.

A kommunista emigrációban Kun Béla ugyanis kiadta az önsorsrontó jelszót, hogy „előre a második magyar Tanácsköztársaságért”, és a kommunista pamfletekben a gyáva szociáldemokratákkal fuzionálást tettek felelőssé a bukásért. A kommunista szépirodalmi művekben, mint Illés Béla *Ég a Tisza* című 1929-es vagy Kiss Lajos *Vörös város* című 1931-es regényében pedig igen sötét képet rajzoltak a kövér, munkásáruló, a bukás után a fehérterroristákkal is kollaboráló „szocdemekről”, és csak egy fokkal korrektebben jár el Lengyel József a *Visegrádi utca* című 1932-es riportregényében. A Tanácsköztársaság kommunista vagy szociáldemokratából kommunistává lett résztvevőinek 1919 után Ausztriában vagy Németországban megjelentetett értelmezései – mint amilyen Kun Bélának a Kolozsváry Balázs álnéven 1920-ban megjelentetett *Forradalomról forradalomra* című iránymutató könyvecskéje vagy Szántó Bélának *A magyarországi proletariátus osztályharca és diktatúrája* című, ugyanebben az évben megjelentetett füzetje volt – sokáig csak a *Népszavában* közölt bíráló ismertetéseken keresztül juthattak el a magyar közvéleményhez.

Az itthon maradt, a Horthy-rendszer (a szakirodalomban teret nyerő Bethlen-rendszer kifejezés helyett maradok a hagyományos, elsőre azonosítható Horthy-rendszer használatánál) keretei közé szorított szociáldemokraták „munkásellenesnek” tartották a „második Tanácsköztársaság” követelését, a proletárforradalom kirobbantására irányuló kommunista törekvéseket. Az irreális célok követése

helyett az MSZDP vezetője, a párt jobbszárnyához tartozó Peyer Károly megkötötte Bethlen Istvánnal 1921-ben a hírhedt „Bethlen–Peyer-paktumot”, amit a „paktum” kifejezés terheltsége miatt szakmailag korrektebb „megállapodásnak” nevezni. Az annyit bírált kompromisszummal a szociáldemokraták lemondtak a tömegsztrájkok szervezéséről, és elfogadták a Horthy-rendszer kereteit, cserébe ha korlátozottan is, de engedélyezték nekik a szakszervezetek újraszervezését, és a hatalom felhagyott a baloldali politikusok üldözésével.

A szociáldemokraták kétfrontos emlékezetpolitikai küzdelmének bemutatásához azokat a megemlékezéseket választottam elemzendő forrásul, amelyeket a Tanácsköztársaság kikiáltásának és bukásának évfordulóin publikáltak a *Népszavában*. Nem árt nyomatékosítani, hogy a Horthy kori napilapok újságírói egy keretek közé zárt, korlátozott diszkurzív térben szólalhattak meg. Sipos Balázs „tekintélyelvű nyilvánosságról”, 1938 után pedig egyenesen diktatórikus nyilvánosságról beszél a Horthy kori médiaviszonyok kapcsán a *Sajtó és hatalom viszonya a Horthy-korszakban* című 2011-es könyvében.

1919 novemberéig román katonai cenzúra létezett, a megszállók távozásával különböző cenzúrahatóságok léptek a helyébe: a Nemzeti Hadsereg Fővezérségének sajtóosztálya, a Sajtóellenőrző Miniszterközi Bizottság (1920 októberétől Miniszterközi Sajtótájékoztató Bizottság), a Miniszterelnökség és az ügyészség sajtóosztályai. A cenzúra előzetes, illetve utólagos

volt: például minden időszaki kiadványból „sajtórendészeti köteles példányt” kellett benyújtani az ügyészségnek, és csak három órával később kezdhették meg az adott szám terjesztését, aztán pedig utólag, gyakran tiltottak el a postai szállítástól lapokat. De a Horthy-korszakban eleve miniszterelnöki engedélyhez kötötték az időszaki lapok indítását, márpedig az engedélyezés ideológiai-politikai szempontok szerint történt. A baloldali sajtómunkásokat különös ellenérzés övezte a Károlyi-kormányban játszott szerepük miatt, amikor a Tisza-rendszer ellenzéki lapjainak vezető munkatársai, ismert riporterai kormányzati pozícióba kerültek a radikális, de csak átmenetinek bizonyuló elitváltással.⁵ Őket egy egész kiadvány támadta *A vesztegető forradalom – Politikusok, írók és hírlapírók az országpusztítás szolgálatában* címmel 1919-ben, amely a kommün dögevő „varjai” – vagyis a világháborúban vesztes Magyarországot állítólag fosztogató baloldali politikusok, újságírók és művészek – leleplezési igényével született (a kiadványt jegyző Fehér Armand sikerrel mentette át magát a Horthy-rendszerből a népi demokráciába is, mivel 1948-ban egy *Horthy rablásai és panamai* című füzet szerzőjeként tűnik fel). Az ellenzéki újságírók és laptulajdonosok támadásával két legyet üthetett egy csapásra az ellenforradalmi elit: bűnbakká tehetette őket az 1918–1919-es forradalmakért, a „megrendszerbeállításukkal” pedig

gyengíthette a nyilvánosság kontrollját.

A *Népszavának* a Magyarországi Szociáldemokrata Párt lapjaként – a betiltást kivéve – szinte minden elképzelhető retorziót el kellett viselnie a Horthy-rendszerben, 1924 novemberétől három és negyed évre eltiltották az utcai árusítását, sajtóperek százait indították ellene. „Ismerjük. Veszedelmes” – jellemezte a csendőrség felügyelője 1921-ben.⁶ Buzinkay Géza kiváló sajtótörténeti összefoglalása szerint az 1920-ban meggyilkolt főszerkesztő, Somogyi Béla halála után „kiemelkedő publicista nem tartozott a szerkesztőségéhez”,⁷ amely állítással vitatkoznom kell, mert például a *Népszava* főmunkatársa volt K. Havas Géza (az Örökény-egypercesből ismert dr. K. H. G.).⁸ De az 1934 és 1939 közti szerkesztő, Mónus Illés teoretikai jelentőségű, magas erkölcsi és kulturális mércét képviselő publicisztikáinak jelentőségét se becsülném alá.

A *Népszava* emlékcikkeit olvasva a szociáldemokraták eltérő, más magyarországi politikai irányzatok képviselőitől eltérő perspektívája abban mutatkozik meg, hogy elsődlegesen a magyar munkásmozgalom múltja, jelene és jövője felől tekintettek a proletárdiktatúra

⁵ Vö. Magyar Lajos: *A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán*. Budapest, Athenaeum, 1919.

⁶ Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatalos. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, Napvilág, 2004, 97.

⁷ Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016, 368.

⁸ K. Havas Géza munkásságából áttekintést ad: K. Havas Géza: *Talpra, halottak! Publicisztikai írások, 1937–1944*. Sajtó alá rendezte: Kenedi János. Budapest, Gondolat Könyvkiadó – Nyilvánosság Klub – Századvég Kiadó, 1990.

kikiáltására és bukására. Míg a polgári lapok a magyar történelem, addig a szociáldemokraták a magyar munkásmozgalom „sötét napjának” tartották a proletárdiktatúra 1919. március 21-i kikiáltását, mert annak bukása maga alá temette a szociáldemokrata politikusok harmincéves munkáját, amelyet beárnyékkolt, hogy végül a kommunistákkal egyesülve kikiáltották a proletárdiktatúrát, amelynek szociális eredményeit a Horthy kori ellenforradalmi propaganda által óriásivá növesztett vörösteror diszkreditálta. A Horthy kori országos napilapok elbeszélői stratégiái⁹ közül a legérdekesebb az 1919 után egyértelműen defenzívába szorult baloldalt reprezentáló *Népszava* által vívott „kétfrontos” emlékezetpolitikai küzdelem, mivel a szociáldemokratáknak egyszerre kellett támadniuk a bolsevikokat – mint a szocializmus eszméjének hiteltelenítőit – és opponálniuk az ellenforradalmi rendszert.

A Károlyi-kormány tagjait hibáztató jobboldali bűnbakképzéssel szemben a szociáldemokraták azt a nehéz helyzetet hibáztatták az 1920-as, első évfordulós megemlékezésükben, amelyet a forradalmi kormány megörökölt a bukott dualizmus kori, konzervatív-liberális elitől, és amely krízist csak súlyosbított az antant méltánytalan politikája: „Milliókat, milliárdokat kellett odavetni a háborús uzsora torkába, a munkanélküliek segélyezésével, a leszerelt katonák vég-

kielégítésével, a csempészett áruk behozatalával.” A gazdasági összeomlást gátlástalanul kihasználták a kommunisták, akik az értelemhez apelláló szociáldemokratákkal szemben érzelmi politizálást folytattak, hergelték az „iskolázatlan” tömeget, amely újabb és újabb igényekkel állt elő, mint a munkanélküli-segélyek felemelése vagy a leszerelt katonáknak járó végkielégítés: „odaállították a munkásság elé a proletárdiktatúrát, mint olyan orvosszert, amely minden bajoktól egy csapásra szabadítja meg őket” – ahogy az 1920. március 21-én megjelent *Március 21.* című vezércikkben írták.¹⁰

A proletárdiktatúra kikiáltása szemben állt a szociáldemokrata párt „evolúciós irányzatával”, amely szerint a feudálkapitalista Magyarország még nem volt érett a szocializmusra. Ahogy Garami Ernő kifejtette a *Forrongó Magyarország* című, 1922-es visszaemlékezésében: „lehetetlen, hogy Magyarország a feudális kormányzat világából egyszerre, átugorva minden közbeeső fejlődési fokozatot, olyan társadalmi és állami berendezkedéshez juthasson, amelyben az aránylag amúgy is kisszámú ipari munkásság osztályérdeke és akarata legyen döntő”.¹¹ A kommunistákkal történő kiegyezésről és a pártfúzióról mint a Vix-jegyzék következtében előálló súlyos krízis szinte szükségszerű következményeként értekeztek a *Népszavában*, amely a mérsékelt szociáldemok-

⁹ L. Csunderlik Péter: *Az 1919-es proletárdiktatúra kikiáltásának és bukásának értelmezései a Horthy-kori napilapokban*. Múlt és Jövő, 2023/1., 44–67.

¹⁰ *Március 21.* Népszava, 1920. március 21., 1.

¹¹ Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulmányok*. [Budapest], Primusz Kiadó, 1989, 63.

rata politikusok ellenére valósult meg, akik a nyílt ellenállás helyett inkább félreálltak, mint hogy a válságot tovább mélyítsék a párt megosztásával, és várakozó álláspontra helyezkedtek:

„Ami előrelátható volt, az bekövetkezett. Az a rendszer, amelyet rövidlátó, fanatikus emberek sablonszerűen akartak ráhúzni egy, az előfeltételeket nélkülöző országra, szükségszerűen elbukott. [...] A bolsevizmus a maga romjai alá temette a magyar szocialista munkásság harmincesztendő munkájának, fáradságának minden virágát, de nem temette a szocializmust magát, amelyet megölni, elpusztítani nem lehet. Ami elveszett, az a munkánk eredménye volt csupán; az eszköz, amellyel építettünk, a kezünkben maradt. Dolgos emberek vagyunk, újra kezdjük a munkát. Csüggedés nélkül, zúgolódás nélkül, a régi hévvel és áldozatkészséggel. Tanultunk, drága tandíjat fizetünk, de szociáldemokraták maradtunk”¹² – írta a *Népszava* 1920. március 21-én.

A szociáldemokrata lap 1924-es megemlékezésében még határozottabban tették felelőssé az ország összeomlásáért és a kommunisták hatalomra kerüléséért az 1918 előtti politikai elitet: „A proletárdiktatúra eseményeiért ne bennünket feleltessenek örökké, hanem szálljanak magukba, emlékezzenek, hogy miként vitték örült háborújukat a végkimerülésig, miként idézték föl a katonai frontok fölbomlását, miként eresztették útnak a szétbomlott, fegyveres frontseregeket és emlékezzenek arra a gyáva-

ságukra, hogy amikor az országot az anarchia szélére kormányozták, megfutottak és sorsára hagyták a nemzetet. Ez a megfutamodás volt a forrása mindannak, ami történt és a mai láрма és színlelt rettegés nem egyéb, mint a bűntudat hideg verejtéke a felelősségtől féltő arcon.”¹³

Hasonlóképp tettek a *Népszava*-ban az 1929-es, tizedik évfordulón is: „Az elmúlt tíz esztendő legvakmerőbb bűvészi produkciója a világháború uszítóinak az a mesterkedése, amellyel a saját szörnyű bűneikért másokat akarnak felelősségre vonni. [...] Minden, ami a világháború után következett, a forradalom, a bolsevizmus és az ellenforradalom, azoknak a hitványoknak a vétke, akik a népek tudatlanságát fölhasználva, háborúra uszítottak”¹⁴ – írták a *Tíz év után* című 1929. március 21-i vezércikkben. A *Népszava* évtizedes, nagy ívű megemlékezésének konklúziója szerint a „reakció erőszaka” – vagy például Tisza Istvánnak az 1912. május 23-i „vérvörös csütörtökhöz” vezető erőszakos belpolitikája – volt „a bolsevizmus és a forradalmak magvetője”. Ezért intésként fogalmazták meg a szociáldemokraták, hogy a Bethlen-kormány „újabb katasztrófát fog zúdítani az országra”, ha nem hagy fel az erőszakkal. A „bolsevista demagógia” hatástalanítására ugyanis nem az erőszakot, hanem csakis az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetését tartották megoldásnak a szociáldemokraták, amint azt megemlé-

¹² *Március 21.*, i. m.

¹³ *Márciusi ünneplésünk utóhangjai*, *Népszava*, 1924. március 19., 4.

¹⁴ *Tíz év után*, *Népszava*, 1929. március 21., 1.

kezésük végén megfogalmazták.¹⁵ Vagyis látható, hogy a Tanácsköztársaság elrettentő emlékét nemcsak a jobboldal, hanem a baloldal is „eszközszerű emlékezetként” (Paul Ricoeur) használta a Horthy kori politikai küzdelmekben.

A Tanácsköztársaság bukásának tizedik évfordulójára nemcsak kanonizálódott, hanem ki is üresedett elrettentő kommuniképet azonban egyre kevésbé lehetett forgatni emlékezetpolitikai fegyverként. Az akkor tíz éve elmúlt proletárdiktatúra „rémségeire” emlékezés – és emlékeztetés – veszített relevanciájából a jelen nehézségei, az 1929-ben kitört nagy gazdasági világválság gondjainak előtérbe kerülése miatt. De már az 1920-as évek elején érzékelhetően csökkent a kommünt rágalmozó kiadványok száma, amely a bolsevizmus magyarországi visszatérésétől való pszichotikus félelem eltűnésével magyarázható. Amikor Mályusz Elemér a kormányzati megrendelésre készült és propagandacélú külföldi megjelentetésre szánt *A vörös emigráció* című mű hazai kiadásával kapcsolatban 1927-ben felkereste Dick Manót, akkor a visszaemlékezései szerint az csak legyintett, hogy egy ilyen típusú munka szerinte már senkit se érdekel, mert még az emigránsok is „már rég elfelejtették, hogy emigránsok voltak”.¹⁶

¹⁵ *Tíz év után*. Népszava, i. m., 2.

¹⁶ Mályusz Elemér: *Visszaemlékezések*. Szerk.: Soós István. Budapest, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021, 221. – Mályusz Elemér hírhedt művének elemzését l. Csunderlik Péter: *A házára árulkodó „vörös emigráció” – Az 1918–1919-es emigránsok lejáratása a Tanácsköztársaság-ellenes propagandában*. Mozgó Világ, 2023/10., 134–142.

Ahogy az 1918–1919-es forradalmakban szerepet vállaló Róbert Oszkár újságíró megfogalmazta a baloldali emigránsokat hazatérésre buzdító, *Weltner Jakabok: Felállni a Hymnusnál! És minden ami a szívemet nyomja* című 1930-as nyílt levelében:

„Most itt volna az idő, már józanodik mindenki. Hiába, mégis tíz esztendő múlt el a kommün örülete óta és Bethlen csak addig látszott tüneményes és küldetéses férfiúnak, amíg az emberek még felfordulástól féltek s a bolsevizmus rémét idézhette eléjük folyton. De ma már ebből egyedül mégsem lehet oly jól politikailag reüzálni [boldogulni – Cs. P.] s aztán itt van a gabonaár krachja, a fizetéseképtelenségek s a rossz keresetű tömegek nyomora, ami mind súlyosabban érződik most, hogy már a kutya sem fél a kommunista hóbortosoktól.”

Bár a Tanácsköztársaság több szociáldemokrata szereplője is megjelentette a maga – jellemzően önfelmentő – visszaemlékezését (Csizmadia Sándor: *Hol voltam a diktatúrában?!*, 1919; Göndör Ferenc: *Garázdálkodásom a diktatúrában*, 1920), tíz évet kellett várni, míg az 1918–1919-es forradalmak egy valóban jelentékeny alakjának az eseményekről szóló visszaemlékezése Magyarországon napvilágot láthatott. Weltner Jakab *Forradalom, bolsevizmus, emigráció* című memoárjának 1929-es megjelenése korszakhatárt jelez a Tanácsköztársaság Horthy kori emlékezetében, ekkor jelenhetett meg ugyanis először egy, a Tanácsköztársaságban vezető szerepet játszó, emigrációból hazatért politikusnak a proletárdiktatúra történetét mar-

kánsan baloldali, munkásmozgalmi szempontból elbeszélő, értelmező és értékelő könyve. Ahogy a *Népszava* méltatta a kiadványt: „nemcsak tartalmánál fogva nagy jelentőségű, de nevezetes azért is, mert aki írta [...], ezt a históriát csinálta is. [...] Annyi makacs rágalom után, ebben a munkában demonstrálódik, hogy a szocialista munkásság egész testével védte a forradalmat, hogy megakadályozza a nyers erőszak diktatúráját.”¹⁷ A szociáldemokrata napilap recenziójában Révész Béla Weltner memoárjának azon állítását erősítette föl, mely szerint a polgárság „aléltsága” és az antant közönye miatt a szociáldemokraták egyedül maradtak a „testvérharcra” fölkészült kommunisták elleni küzdelemben, ezért kényszerültek rá a pártegyesülésre, hogy aztán a Tanácsköztársaság idején mindig ellensúlyát jelentsék a diktatórikus bolsevikoknak.

Memoárja hazai úttörő jellegét Weltner Jakab is hangsúlyozta annak bevezetésében: „Magyarországon a forradalmakról eddig csak egyoldalú, a munkások ellen kiélezett, gyakran hazugságoktól és rágalmaktól hemzsegető írások jelentek meg.”¹⁸ Az MSZDP vezető politikusa – aki az emigráló Garami Ernővel ellentétben vezető pozíciót töltött be a proletárdiktatúrában – és 1918 novemberétől a *Népszava* szerkesztője azt a feladatot vállalta magára a dualizmus kori küzdelmet megörökítő *Milliók egy*

miatt című 1927-es visszaemlékezésének¹⁹ folytatásaként megjelenő könyvében, hogy tárgyilagos bírálatát adja az 1918–1919-es forradalmaknak. A tárgyilagosságra törekvésnek köszönhető – és a könyv dokumentumértékét erősíti –, hogy Weltner nagyon sok egykorú *Népszava*-cikket idézett, hogy ekképp rekonstruálja az eseményekkel egyidejű álláspontját, vagy éppen, hogy így támassza alá utólagos állításait.

Weltner elsősorban a tapasztalt, megfontolt szociáldemokrata szakszervezeti vezetők és a fiatal, tapasztalatlan, a munkásmozgalm addig elért sikereit veszélyeztető „tűlzók” összeütközései fölől tekintett a Tanácsköztársaság történetére. Részben a jobboldal magyarországi vádjai ellen hadakozott a maga memoárjával, részben azon, mindenért a szociáldemokratákat felelőssé tevő kommunisták ellen, akik az 1919 utáni emigrációjukban „a rágalmak fertőjével borítják el a szociáldemokrata mozgalmat s a reakció végtelen örömeire meg akarják bontani a munkásmozgalm egységét”.²⁰ A memoárt egyfajta „hamis realista” szemlélet hatja át: a tragédiaként cselekményszerű elbeszélésben Weltner a magyar proletariátus érdekében újra és újra kompromisszumot köt a radikális kommunistákkal, bízva abban, hogy felelős pozícióban maradva kármentő tevékenységet végezhet. Végül csak akkor távozott a *Népszava* éléről, amikor már „a

¹⁷ Révész Béla: *Weltner Jakab könyve a forradalomról, bolsevizmusról, emigrációról*. *Népszava*, 1929. december 15., 7.

¹⁸ Weltner Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*. Budapest, a szerző saját kiadása, 1929, 3.

¹⁹ Weltner Jakab: *Milliók egy miatt. Politikai emlékek*. Budapest, a szerző kiadása, 1927.

²⁰ Weltner Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*, i. m. 254.

bolsevisták túlzásait nem lehetett megakadályozni”.

Persze a szélsőbaloldalról oppor-tunizmusa miatt bírált Weltner a legkevésbé sem tartotta magát „megalkuvónak”. Ez az önértékelés sajátos forradalomképéből követ-kezett, amely szerint a munkás-mozgalmi aprómunka, a proletárok lassú, de biztos pozíciófoglalása, az életszínvonalat javító intézkedések kiharcolása szintén „forradalmi munka”, mivel szintén az „új társadalmi rendet” készítik elő.²¹ A *Forradalom, bolsevizmus, emigráció* című visszaemlékezést tehát egy-fajta összegzésének tarthatjuk az 1919 után kétfrontos emlékezetpolitikai küzdelmet vívó magyarországi szociáldemokraták 1918–1919-es eseményekkel kapcsolatos állításai-nak: egyfelől bírálta az 1918 előtti, a kiváltságaihoz az utolsó pillana-tig ragaszkodó magyar politikai eli-tet, amely az időben meghozott jog-bővítéssel – az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetésével – elejét vehette volna az elnyomott proletariátus radikalizálódásának, másfelől Weltner azokat a kom-munistákat vádolta a magyar ka-tasztrófáért, akik radikális és meg-alapozás nélküli cselekedeteikkel diszkreditálták a szociáldemokra-ták törekvéseit, és tönkretették a magyar munkásmozgalom több év-tizednyi fáradságos munkával elért eredményeit – ezzel kanonizálva a Tanácsköztársaság szociáldemok-rata interpretációját.

A Horthy-rendszer magát az 1918–1919-es forradalmakkal szemben azonosította, mert mi-képp minden népnek kell egy „el-

lenség” az identitásához, ahogy azt Umberto Eco kifejtette, úgy a poli-tikai rendszereknek is szükségük van egy ellenpontra.²² Az ellenforra-dalmi rezsim hivatalos értelmezése szerint a baloldali politikai erők 1918–1919-es hatalomra kerülése lényegében csak anarchiát, káoszt és vörösterroret eredményezett, és a felemelkedés csak Horthy Miklós vezetésével kezdődött el, aki kul-tusza szerint kora Hunyadijaként védte meg nemcsak a magyarokat, de az egész „keresztény Európát” az arra rátörő „keleti veszedelemtől”.²³ A Tanácsköztársaság „vörös ta-tárjárásként” beállított, kizárólag sötét színekkel megfestett, hivata-lossá tett ellenforradalmi értelme-zése – amely a kor tankönyveiben is helyet kapott²⁴ – a Horthy-rendszer legitimációját szolgálta, ugyanis az ellenforradalmi elitek sosem késle-kedtek a „csak vissza ne jöjjenek” ultima ratiojához nyúlni: a ma-gyar nép „nem kér abból, hogy Kun Béláék valaha is visszatérjenek”.²⁵ Hiszen a „tatárjárásként” beállított proletárdiktatúrához képest bármi-lyen politikai berendezkedést elfo-gadhatónak lehetett feltüntetni.

Ahogy láthattuk, a Horthy-ko-ri magyar szociáldemokratáknak ebből a nem túl hálás pozícióból kellett vívni kétffrontos emlékezet-

²² Umberto Eco: Ellenséget alkotni. In: Uő: Ellenséget alkotni és más alkalmi írások. Bu-dapest, Európa, 2011, 7–35.

²³ A Horthy-kultuszról L. Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz, 1919–1944. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016.

²⁴ L. Csunderlik Péter: A Tanácsköztársaság ábrázolása a Horthy-kori középiskolai tan-könyvekben. Múltunk, 2024/1., 88–147.

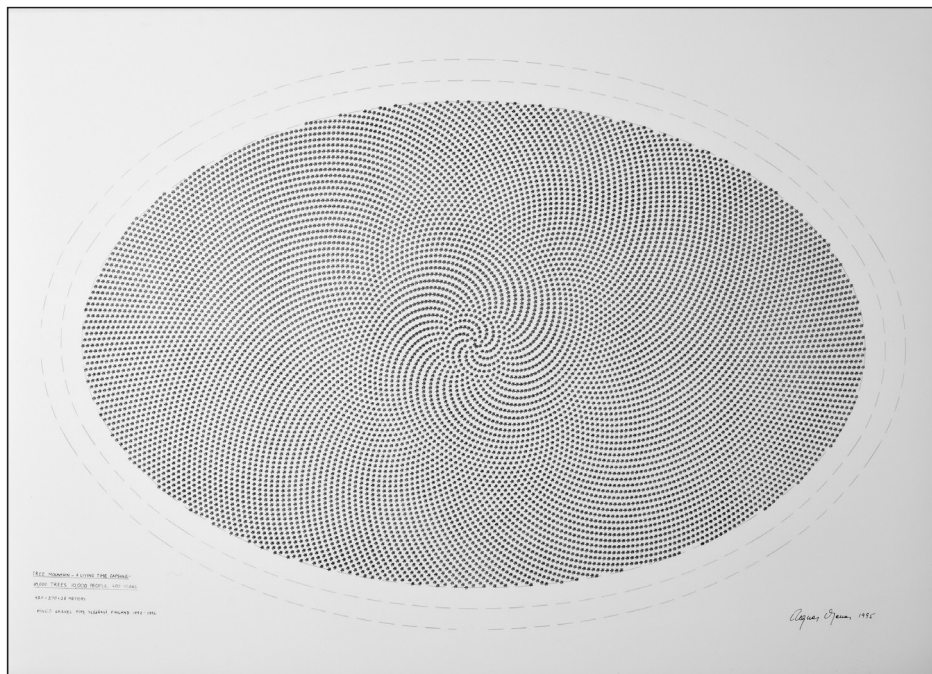
²⁵ Sasvári Nagy Olivér: Kun Béláék rémural-mának története hiteles okmányok alapján. Budapest, a Bolsevik Elleni Liga kiadása. 1920, 63.

²¹ Uo. 199., 8.

politikai küzdelmük: egyszerre elhatárolódva a ballasztttá vált közel-múlttól – a proletárdiktatúra nem épp „dicsőséges” történetétől –, ugyanakkor pedig fölvenni a kesztyűt a baloldal radikális és mérsékelt irányzatait összemosó, valamint a kommunistákat, a szociáldemokratákat és a liberálisokat egységesen „hazaárulással”, idegen érdekek képviselőjével vádoló ellenforradalmi propagandával. A szociáldemokraták 1919 utáni diszkurzív stratégiája talán nem tanulságok nélküli napjainkban sem, amikor az Orbán-rendszer 15. évében is még a demonizált „Gyurcsány–Bajnai-korszak” visszatérésével riogat a kormánypropaganda, és választások sorát nyerte már a Fidesz azzal a legfőbb üzenettel, hogy „nem érdemelnek több esélyt”, „ha Gyurcsányék visszatérnek,

megnyitják a határokat”, „előre megyünk, nem hátra” – előre a múltba.²⁶

²⁶ Írásom előadásként hangzott el a Varga Lajos történész 90. születésnapja alkalmából rendezett Kihívások és válaszok a magyarországi szociáldemokrata mozgalomban című 2024. november 4-i konferencián. A Tanácsköztársaság történetének és emlékezetének kutatójaként szeretnék köszönetet mondani Varga Lajosnak, hogy a 2019-es Kényszerpályáról tévútra – Szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban című fontos művében egy eddig alapvetően hiányzó, markánsan baloldali, de antikommunista feldolgozást adta a Tanácsköztársaság történetének. Bár sok mindenben nem értek vele egyet, kezdve onnan, hogy a „kényszerpálya” szónál szerintem nincs emblematikusabb kifejezése a „hamis realizmusnak” (hiszen érdekes módon Németországban meg az volt a „kényszer” a szociáldemokrata történészek szerint, hogy keményen leszámoljanak a kommunistákkal, míg Magyarországon meg a pártegyesülés), de szeretném kifejezni, hogy a saját kommunikációm formálódásában mekkora szerepet játszott Varga Lajos kikerülhetetlen munkássága. – Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Agnes Denes: Fahegy – élő időkapszula felülről

A Kommün és a versenylovak

*A dombsoron lovak dobognak át,
Fújják a völgybe szét napok aranyporát.
Szergej Jeszenyin: A ménes*

28

Jelentős történelmi események tárgyalása során gyakran elhomályosulnak a részletek. A mellékesnek tűnő jelenségekkel azért érdemes foglalkozni, mert kikerekítik és színesítik az ismert történeteket. A verseny- és tenyészlovak szintén szereplői és részben áldozatai is voltak az 1919-es esztendő megrázkódtatásainak. Sorsukat Homo sapiensek pecsételték meg. Magyarok, osztrákok és románok. Eltávolították eredeti istállóikból és helyváltztatásra kényszerítették őket. Az értéklények között többen megmenekültek és biztos helyre jutottak, másokat erőszakkal továbbhurcoltak. A történelem oldalnézetből gyakran legalább olyan drámai, mint a fő sodrásban.

Elátkozott lóversenyek

Az Osztrák–Magyar Monarchia lóversenyüzeme az első világháború utolsó évében csapások sorozatát szenvedte. A közös hadügyi tárcában egyre többet beszéltek róla, hogy a középserű angol telivéreket le kellene tiltani a pályáról, és üdvös lenne őket a hadsereg lóállományának erősítésére átirányítani. Súlyos takarmányhiány dúlt, amelynek okát a közvetlen felelősök mulasztásaival próbálták magyarázni. A bécsi központ vezetői beismerték, hogy valóban baj van az ellátással, s 1918 nyarán inkább lemondtak

állásukról, mintsem hadakoztak volna a kormánnyal a jobb dotációért.

A budapesti részleg sem úszta meg szárazon, az ottani kollégákat uzsorával és háziállatok gátlástalan rekvirálásával vádolták. Azután mintha elillantak volna a gyanúsítgatások: az agrártárca javaslatára a takarmányközpont beköltözött az Andrássy út egyik előkelő palotájába, s a szakemberek már ott láttak hozzá megszervezni az országos bükkmaggyűjtést. A szűk hónapokban végül is minden akörül forgott, hogy emberek és állatok viszonylag könnyen átteleljenek. Közben zajlott a versenyzés, a bécsi Jockey Club és a budapesti Lovaregylet (más nevén Lovaregyesület) 1918-ban 17 meetinget tartott, vagyis összesen 148 napon álltak startvonalhoz a lovak a bécsi, budapesti vagy az alagi gyepen. Az év tartogatott egy kellemes meglepetést: alkalmi vétel során a Lovaregylet hadikölcsönjegyzésből megvásárolta a Szép utca 3. sz. alatti bérházat, ahol irodákat nyitott. A szezonális csúcspont mindazonáltal a háromévesek nagy futása, a Derby volt, amelyet a Monarchia idején kizárólag az osztrák fővárosban tartottak.

Az 1918-as megmérettetés már az első pillanattól kezdve magában hordozta a zaklatottság jegyeit: a szerepelni készülő paripák közül többen

benáthásodtak és köhögőrohamokat kaptak. A bennfentes fogadók sora rosszul tippeltek, és alig akartak hinni a szemüknek, amikor látták, hogy Ludwig Urban bécsi sörgyáros Reicheneau nevű kancája lekörözi az összes favoritot. Rá nem számított senki. A lóverseny szervezői és lebonyolítói egymást hibáztatták, míg a sajtó sikkasztásokról harsonázott. A vezetőségi tagok állítólag jó ideje szemet hunytak a szabálytalanságok fölött. A bécsi Jockey Clubot gróf Wenckheim Dénes igazgatta. Inaktivitását azzal magyarázták, hogy túlságosan gyakran tartózkodik magyarországi birtokán, és fogalma sincs arról, mi folyik Bécsben.

Mindeközben a történések környezete radikálisan megváltozott. A Monarchia elveszítette a háborút, szétesett, Pesten kitört Károlyi Mihály gróf „öszirózsás” forradalma. A demokrácia jegyében három másik grófot, Csekonics Gyulát, Batthyány Elemért és Sigray Antalt száműzték a budapesti Lovaregylet éléről, és új gárdát neveztek ki. A változások az év vége felé magát a lóversenypályát is elérték. Minisztériumi szinten eldöntötték, hogy a magyar versenyüzemet teljességgel le kell választani az osztrákról, és véget kell vetni a méneskönyvek osztrák–magyar kalákában történő kiadásának. Első hallásra a reformok inkább az osztrák partnert nyugtalanították, mert az angol telivértenyésztés a magyarországi térfélen volt erősebb. Odaát joggal tartottak attól, hogy Német-Ausztriában egyszer csak nem neveznek majd elegendő mennyiségű és minőségű galopplovat a futamokra. A magyar–osztrák harmónia esetleges megtörése azért is volt fenyegető, mert a zágrábi, prágai és krakkói pályák

jóval távolabbra estek, és az osztrák gazdák számára lényegesen nagyobb áldozattal járt a lovak oda- és visszautaztatása. Mindjárt az új év első napjaiban azonban kiderült, hogy a Lovaregyletben, személyi változások ide-oda, nem követték a minisztérium instrukcióit, és a versenyzés átreformálásából nem lett semmi. A bizalom megrendült, és a szervezet tradicionális versenyrendező jogát mindenestül, azaz vagyonnal és ingatlanokkal együtt átruházták a nem sokkal korábban életre hívott Lótenyésztők és Versenyzők Országos Egyesületére. Kristálytisztán ez a megoldás sem bizonyult célravezetőnek. Az új karban hiányzott a tapasztalat és a szakértelem. Így alakult meg egy huszonöt tagú Versenyügyi Tanács, noha senki se tudta, lesz-e feladata. Búza Barna földművelésügyi miniszter február elején megtiltotta, hogy a jövőben közönség előtt tartsák a versenyeket. 1919. február végén pedig a minisztertanácsban tanakodtak a lóversenyzésről. A vitából kiderült, hogy a pénzügyi tárca nagyon is támogatja a versenyeket, mert a fogadási pénzek megadóztatásából származó bevétel 1918-ban majdnem megtriplázta az előző évit, és remélni lehetett, hogy a tendencia változatlan marad. Az ígérték, hogy a majdani Nemzetgyűlés elé viszik az ügyet, de odáig nem jutott el a Károlyi-rendszer.

A kezdeményezést a lóversenyüzem alkalmazottjai és érdekeltjei ragadták magukhoz. Március 15-én 300 főnyi közönség előtt gyűlést tartottak a Vigadóban. A hangulat nem volt rózsás. Van róla forrásunk.

FÖLD AURÉL (versenyszervező, szakíró): „A lótenyésztés elválaszthatatlan kapcsolatban áll a versenyzéssel. Károsodás fogja érni közgazdasá-

gunkat, ha a lótenyésztésünk ügyét pusztulásba döntjük. A versenyüzem jogfolytonosságát addig is fenn kell tartani, amíg a Nemzetgyűlés nem dönt a kérdésben.”

BOKÁNYI DEZSŐ (szocdem politikus): „A lóversenyüzemet fenn kell tartani, noha ellensége vagyok minden játéknak, így a lóversenynek is. Munkástanácsot kell létrehozni, de addig is, amíg ez megtörténik, figyelni fogom a fejleményeket. A szociáldemokrata párt mindig szívesen látta a nép nemes mulatságát, de most olyan időket élünk, amikor nincs idő kártyázni, börsézni. A lóversenyt nem akarjuk száműzni, csak a játékszenvedelmet. Ha ezt nem akarják tudomásul venni, akkor biztos kijelenthetem, hogy maguk mind leromlott urak.”

Ideát felejtett galopplovak

Amikor néhány nappal később Kun Béla kikiáltotta a Tanácsköztársaságot, a dolgok még rosszabbra fordultak. A debütáló munkáskormány az egyik legelső kormányzótanácsai ülésén eldöntötte, hogy a lóversenyzés összeegyeztethetetlen a proletár forradalommal. A *Vörös Katona* című lap 1919. március 30-án így írt: „A lóverseny a maga felháborító csalásaival, néprontó és butító demoralizálásával már a múlté mindörökre.” Migray József, a Földművelésügyi Népbiztosság kertészeti megbízottja a működő és még építés alatti városligeti pályákat rögtön beszántatta kertgazdasági megművelésre, amivel 300 hold pótlólagos földet nyert a főváros. A mezőgazdasági célokon túl futóbajnokság megrendezését tervezték a helyszíneken. A káposztásmegyeri versenytéren baromfitelepet létesít-

tettek. Alagra egy külön népbiztosságot akkreditáltak.

Bécsből az osztrák lótulajdonosok aggódva követték az eseményeket. Ügetőlovaik a helyszínen tartózkodtak, és március közepétől annak rendje és módja szerint versenyeztek is. Galopplótartó társaik többsége viszont Alagon állomásoztatta angol telivéreit, mert ott jobb trénerek vigyáztak rájuk és az ellátás is kedvezőbb volt. Ifjabb Mravik Pál edzőnél például Springer báró és a Stall Renée 41 fiatal és erőteljes lova állt tréningben. A tartásért az osztrákok természetesen pénzt fizettek. Már hosszabb ideje vissza akarták hozatni a lovakat, de egyszer a magyarok húzták-halogatták az indítást, más-szor pedig az osztrákokon lett úrrá a motiválatlanság.

Jellemző módon dr. Ágoston Péter szociáldemokrata külügyi népbiztoshoz Bécsből talán legelőször az ottani Jockey Club két vezetője és egy szállítmányozó állított be. Az osztrák lovakat kérték vissza. Ágoston nem mondott se igent, se nemet, jogtudósként nem nagyon foglalkozott lovakkal. A bécsiek megbízták a németül beszélő Föld Aurél lóversenyszakértőt, hogy távollétükben képviselje ügyüket. Ugyanakkor áprilisban az történt, hogy a tanácskormány Göndör Ferencnek, a sajtódirektórium elnökének értésére adta: papírtakarékos-ságból betiltja a polgári lapokat. Bródy Ernőnek, a *Pester Lloyd* főszerkesztőjének mentő ötlete támadt: felvetette Göndörnek és Földnek, hogy az újságokat talán Ausztriából beszerezhető rotációs papírral meg lehetne menteni, és cserében Ágostonék bizonyára visszaadnák az osztrák méneket és kancákat. Göndör és Föld erre felkereste a régi újságíró kollégát, Sza-

bados Sándort, aki az új rendszerben közoktatási népbiztoshelyettesként tevékenykedett. Szabadosnak tetszett az ötlet, de mint mondta, ebben ő egyedül nem intézkedhet. Fogta magát, és elment Hauser Imréhez a külügyi népbiztosságba, akitől egyértelmű támogatást kapott. Napok alatt fölállítottak egy bizottságot, amelybe Föld, Göndör Szabados és Hauser mellett Benson Vilmos lovaregyleti titkárt, Miklós Andort, Az *Est* főszerkesztőjét, Salusinsky Imrét, Az *Est* helyettes főszerkesztőjét és néhány más közszereplőt is beválasztottak. Az összeverbuválódott csoport tagjai május utolsó napjaira egytől egyig szereztek maguknak osztrák vízumot, és kiutaztak a császárvárosba. Hauser a Metropol Hotelben, Az *Est* zszurnalisztái a Bristolban szálltak meg. Mivel többségüknek a lovakról halvány fogalmuk sem volt, szakértőnek Földet tették meg, aki nem melleleg az osztrák istállótulajdonosokat képviselte. Azért is kellett nagyobb sebességre kapcsolni, mert kitudódott, hogy a Külkereskedelmi Népbiztosságban éppen mérlegelik a versenylovak Olaszországba történő exportját. Tartani lehetett attól, hogy horribile dictu osztrák állatokat is áruba bocsátanak.

Szabados, Hauser, Benson és Föld elmentek a bécsi Jockey Clubba, ahol felvázolták a lovat papírért, papírt lovakért konstrukciót. Osztrák részről egy régi ismerős, Festetics György gróf is köszöntötte őket a rulettasztalnál. Legelőször a visszaszállítandó angol telivérek árát taglalták. A magyarok erősen túlozva 200 millió koronára tették értéküket, de Föld a 15 milliós becslésével kijózanította őket. Erre újabb kívánsággal álltak elő: a hasonló értékű papírszállítmány szép és

jó, de még szebb lenne, ha a lovak a versenydíjszak után visszatérnének Magyarországra. E célból arra próbálták rábírní az osztrákokat, hogy helyezzenek el a bankgassei magyar követségénél egy kis kauciót. Az osztrákoknak sürgős volt az üzlet, és C. F. Kinsky klubvezető már másnap puhatolózni kezdett a Kereskedelmi Államhivatalnál. Az első reakció támogató volt, de az ügyet szélesebb körrel kellett egyeztetni. Összehívták ezért a legkülönbözőbb tárcák államtitkár-helyetteseit, osztályvezetőit, Polányi Adolfot, a bécsi Áruforgalmi Iroda vezetőjét, és a tárgyalásra meghívták a magyar triumvirátust, Szabados, Hausert és Földet is. Az utóbbi szimultán tolmács szerepében is tündökölt. A magyarok emelték a tétet, papír mellett további termékeket követeltek, és azt hangoztatták, hogy Magyarország még hadiállapotban van, és a lovakat alkalmasint katonai célokra is igénybe veheti.

Az ülést végül berekesztették, és a párbeszédet a Külügyi Államhivatalban folytatták. Itt is a kompenzációs áruk kérdését járták körbe. A magyarok summa summárum húsz vagon papírt és kis mennyiségű sót vártak. A rotációs papír beszerzését a Jockey Club vállalta magára, de kijuttatását a kormányhivatalnokokra testálta, akik ezt nem tudták szavatolni, mert nem csak tőlük függött. Látszólag minden rendben volt. Fenyő Andor, a Tanácsköztársaság gazdasági megbízottja még április 3-án árucsereforgalmi szerződést kötött a bécsi Kereskedelmi Államhivatallal, majd később a két ország árukereskedelmi irodái tucatnyi megállapodást szignáltak az árucseréről. Magyarországon példának okáért vegyipari cikkekben, mezőgazdasági eszközökben,

sóban, papírban és férfiruhában mutatkozott komoly hiány, míg Ausztriában a vágóállatok, marhák, lovak, juhok, valamint a birkagyapjú és morzsolt kukorica számított kurrens árucikkeknek.

Csakhamar bebizonyosodott, hogy a Bécsben állomásozó antantbizottság gondosan ügyel arra, hogy az osztrák áruszállítások ne járuljanak hozzá a Tanácsköztársaság zavartalan működéséhez. Célja a tanács hatalmat sújtó gazdasági blokád fenntartása volt. A tilalom aktuálisan a hadianyag- és élelmiszerfuvarokra vonatkozott, bár az antantbizottság a gyakorlatban bármely osztrák kiviteli engedélyt ignorálhatott. A helyzet amúgy is cseppfolyós volt – senki se tudta, hogy a tanács hatalom, ha egyáltalán, meddig fogja magát tartani, és kivel lehet majd egyáltalán tárgyalni a békeszerződésről.

32

A Jockey Club, fittyet hányva a nehézségekre, magánúton állapodott meg a tanácskormányval. Kötelezte magát, hogy közvetítők útján beszerezze a kívánt papírt, a magyar fél pedig szavatolta, hogy elkezdje szervezni a lovak kiutaztatását Bécsbe. Az alkuban benne foglaltatott, hogy ha a brucki határállomás sín pályáján feltűnik az első tíz vagon papír, akkor az első száz galopplovat Alagról útnak indítják Királyhidára, és ha az osztrák vagonok átgördülnek magyar földre, a lovakat átirányítják a határon.

Miklós Andor kivételével Szabadosék visszautaztak Budapestre. A főszerkesztő disszidált. Az alagi ménésben megkezdődtek az előkészületek. A beválogatásnál Föld is jelen volt, aki később arról számolt be, hogy megharcolt minden egyes kísérőért és állatért. A szigorú útlevel-rendelke-

zéseket megkerülve állítólag vonatra raktak kétszáz fiatal magyar katonaszökevényt és Rothschildék négy lábúit is. Az utóbbi fogás azért volt nagy szám, mert Alfonz Rothschild Oroszváron jól menő istállót tartott fenn, és mint osztrák állampolgárnak, javait a tanácskormány lefoglalta, ami ellen többen protestáltak a Bankgassén.

Sorompó a határon

A Lajta menti Királyhida sokáig Bruck városhoz tartozott, csak 1898-ban került magyar közigazgatás alá. 1919-ben alig több mint ezer ember élt itt, többségben magyarok, kisebbségben németek. A Monarchiában ez a település választotta el egymástól a császári és királyi országrészeket, amit az utazók abban érzékeltek, hogy a magyar kalauzt itt osztrák kollégája cserélte le, és fordítva. 1918 októberében lényegében nem változott semmi, a magyar utasokat továbbra is határrendőrség fogadta, és döntötte el, hogy továbbutazhatnak-e a Lajta túloldalán fekvő Bruckba. Közben kötelező poggyászvizsgálaton is átestek, amit sokak bosszúságára a magyar oldalon nem a vonatfülkékben, hanem a pályaudvar erre a célra kialakított helyiségében végeztek. Királyhida egyetlen építészeti nevezetessége a vidéki szecessziós stílusban épített konzervgyár volt – igaz, ekkor már alig folyt benne termelés. A településnek volt posta-, távíró- és távbeszélőhivatala, sőt mozija is. Éjszakázni a Magyar Koronához címzett fogadóban lehetett. A jellegtelen épület helyén a török hódoltság előtt kolostor állt. A vasúti pályaház hírnevét emelte, hogy 1848 őszén itt rendeztek be főhadiszállást Görgei Artúrnak. Nota bene, a Švejkben Vodička, az árkász szintén Királyhidán verekedett össze

a magyar honvédekkel, de ezt az olvasók csak 1923-ban tudhatták meg.

A „budai” oldal, Bruck, 35 ezer lakosával lényegesen nagyobb volt, és talán kicsit civilizáltabbnak tűnt. Az ottani határállomáson is rendőrség működött, amelyet Edmund Franz Graf von Hartig vezetett, aki később kora jelentős vízügyi jogszakértőjeként szerzett magának érdemeket. Feltételezhető, hogy Bruckban jobb kocsmák lehettek, mint Királyhidán, a hírek szerint ugyanis a vörös határőrök rendszerint ezekben vették magukhoz napi adagjukat. A városba látogató vendégek a Franz Ferdinand Hotelben vagy a Zöldfa nevű vendégházban szálltak meg. A helyi lakosok kevés nosztalgiával emlékeztek vissza 1914-re, amikor Galíciából és Bukovinából érkező zsidók özönlöttek el a helyi menekülttáborba. A látványosságokhoz tartozott még az egykori laktanya. Ennek irodáiban tárgyaltak az osztrák hivatalnokok az antantbizottság tagjaival arról, hogy mely áru mehet tovább Magyarországra, vagy induljon vissza Bécsbe.

Június 12-én a tanácskormány újabb áruforgalmi egyezményt kötött Ausztriával, de azt a bécsi kabinettanács már csak fenntartással ratifikálta. A határállomáson általában nagy volt a pörgés és a bizonytalanság is. A Vörös Őrség királyhidai parancsnokságáról rendszeresen jelentették Budapestnek, hogy az osztrák hatóságok áruhatárzárt rendeltek el. Akkor leállt minden, talán csak a csempészek tevékenykedhettek tovább. Petersen János, a Vörös Őrség kinevezett parancsnoka májusban érkezett szolgálattételre, és azt tapasztalta, hogy a „legázsiaibb állapotok” dúlnak ott. A rendőrkapitányságon nagy volt a fejtelenség, nem tudta senki, hogy mi a

feladata. Az utcákon sok „ügynök, kereskedő és zsidógyerek” kerengett. A határőrőrség 88 budapesti rendőrből, húsz határőrből és a budapesti vörös vasas hadosztály 200-250 tagjából tevődött össze. Az utóbbiak nem álltak a legjobb hírben. Közben működött még itt a Korvin-féle politikai nyomozóosztálynak és a hadügyi politikai osztálynak egy-egy különítménye is. A rendőröknek legalább a felét családja is elkísérte, ami nem jelentette azt, hogy mindenkit Királyhidán sikerült elszállásolni. Határt átlépni csak hivatalos útlevéllel lehetett, pénzkivitelhez a pénzügyi népbiztosság engedélyére volt szükség, míg katonatisztek csak a hadügyi népbiztosság politikai osztályának engedélyével léphették át a határt. A határőrök a demarkációs vonalon gyakorlatilag azt vittek vagy kísérhettek át, amit vagy akit nem szégyelltek. A gyalogosok és autósok számára a határt a híd képezte, amelynek egyik végén volt a magyar sorompó, a másikon az osztrák. Mindkét sorompónál állt egy kis házikó, amelyben az útlevélvizsgálat történt. A két házikó közötti húszlépcsősnyi távolság volt a senki földje.

Határátlépések

A lovak felkészítése a külföldi útra hat héten keresztül zajlott Alagon. Amikor már sejteni lehetett, hogy az osztrákok lovai valóban felkerülnek a vagonokba, Föld Aurél megüzente Siegmund Albert bécsi szállítmányozónak, aki mellesleg istállótulajdonos is volt, hogy jöjjön, vegye át a szállítmányt és vigye ki Magyarországról. Albert a költségek fedezésére 12 ezer koronát hozott magával, amit a Pénzügyi Központnál letétbe helyezett, s fizette az összeg terhére a felmerülő költségeket. A pénzügyi népbiztosság

kötelezettséget vállalt, hogy a maradék összeget Albert visszaveheti, és azt tőle elkobozni nem fogják. Gondoljuk, hogy a vonatot a magyarok szerelték, de pontosan csak azt tudjuk róla, hogy szokványos katonai jármű volt, négy lábú utasai számára komoly átalakítást igényelt. Úgy volt megbeszélve, hogy amikor elindul a szerelvény, Hauser a külügyi népbiztoságtól kocsiba vágja magát, lemegy a határhoz, és Bruckban megnézi, hogy állnak-e ott rotációs papírral megtömött vagonok. 1919. június 30-án, hétfőn vagyunk, két nappal a versailles-i szerződés aláírása után. Ebben a győztesek Németországot és szövetségeseit egyaránt a háború okozóinak minősítették.

Hauser a magyar-osztrák határon kaotikus állapotokat tapasztalt. Ha minden igaz, megtudta, hogy eredetileg ötvenvagonnyi, tehát a kialakítottnál több rotációs papírt készültek átvitetni Magyarországra. Negyvenhét vagonban svéd, háromban osztrák papírt halmoztak fel.

Mivel a lóvonat még nem futott be a túloldalra, tizenöt vagon az osztrák hatóságok az antantbizottság kérésére lekapcsoltak és visszairányítottak Bécsbe. Az anyagot Gottlieb Kantor első kerületi szállítmányozó raktárában helyezték el. A bécsi magyar követség kérte a Külügyi Hivatalt, hogy intézkedjen a többi vagon átengedéséről. Hivatkozási alapul a június közepén megkötött árucseremegállapodás szolgált, amelyben tételesen felsorolták, hogy a felek milyen összegben, mely termékeket szállítják egymásnak. Az egyik kötelezettség az osztrák tulajdonosok Magyarországon tartózkodó versenylovaira vonatkozott. Nem akarunk mérget venni arra, hogy valóban átgördült a

Bruckban hagyott papírszállítmány, bár ennek ellenkezőjét sem tudjuk igazolni. Kimutatható viszont, hogy Királyhidán június 30-án sok száz hordó sört és bort szállító szerelvény kapta meg a bebocsátást Ausztriába, és aznap ugyanúgy sikerült kukorica-csutkát, cirokmagot és bűtort átjuttatni.

Alóvonatéjjel érkezett Királyhidára. Az állatokat a Jockey Club képviselői fogadták, akik körültekintően állatorvost is magukkal hoztak. Aznap éjszaka más nem történt. A bécsi küldöttek visszatértek a fővárosba, és egész kedden rohangáltak egyik helyről a másikra. Nyilván arra hivatkoztak a hatóságoknál, hogy a közel 150 angol telivért nem lehet csak úgy a vagonokban hagyni. A májusban megalakult és lobbierővel bíró Tenyésztők és Istállótulajdonosok Szövetsége is színre lépett. Ott nyilván attól tartottak, hogy lovak hiányában nem indul majd be a versenyzés. Közülük bizonyára többen, nem is kevés pénzért, már benevezték állataikat a futamokra, és biztosra vették, hogy el is indultak. Petersen később azt nyilatkozta, hogy a bécsi magyar követségről kapta az utasítást, hogy indítsa el a vonatot. A várva várt pillanat alighanem másnap, július 2-án a késő esti órákban következett be. Néhány osztrák lap tudósítót küldött Bruckba. Tény, hogy a lovak július 3-án, csütörtökön érkeztek a bécsi Ostbahnhofra, és onnan vitték őket tovább a freudenai lóversenypályán álló istállókba. Ha voltak is katonaszökevények a vonaton, azok Bécsben kiszálltak, és az állatokkal csak a kísérő trénerek és zsokék utaztak tovább.

A háborús kényszerszünet után július 27-én tartották az első versenyt Freudenában. A nézőtéren nagy

volt a zsongás. Tíz magyar szurkolót őrizetbe vett a rendőrség. Hatot engedtek, négyet átadtak a rendőrkapitányságnak, mert nagy mennyiségű külföldi valutát találtak náluk. Az egyik letartóztatott Bárczy István korábbi budapesti főpolgármester fivére volt. A lovak hét műsorszámban mérték össze erejüket. Az állatokat a magyar zsokék lovagolták. A kétéves Collega mén Csizsár Lajossal a nyeregben második helyezést ért a St. Leopold díjért rendezett 1000 méteres futamban, míg a hároméves Királyné kancát Szilágyi Lajos juttatta bronz-éremhez az 1600 méteres Zsupan versenyszámban.

Ezekben a napokban Föld Aurél ismét magyar földön tartózkodott, és főleg a versenylovak tatai telepén válogatott. Július végére 120 angolt telivért szemelt ki, és a bejáratott gyakorlat szerint ismét Albert vette át a szállítmányt. Közben összeomlott a Tanácsköztársaság, és egy hétre a szociáldemokrata Peidl Gyula lett a miniszterelnök. Neki és apparátusának kisebb gondja is nagyobb volt a versenylovaknál. Azok augusztus 3-án indultak, és néhány órával később simán megérkeztek a határra. A királyhidai határóság még alig ocsúdott fel az előző nap izgalmaiból, amikor az osztrák kormány engedélyével a Kun Bélát, Landler Jenőt, Pór Ernőt és tizenkét népbiztost szállító különvonatokat kellett továbbbengednie Bécs irányába. Mondhatni, közvetlen a nyomukban, minden felhajtás nélkül lebonyolódott a sóért lovakat, lovakat sóért kompenzációs csere. Az osztrák lótulajdonosoknak Magyarországon időző patásai még a késői órákban szerencsésen megérkeztek Bécsbe, és átadták magukat megérdemelt pihenőjüknek.

Román rekvirálás

Föld és társai sokat hallottak a Magyarországot megszálló román csapatok tiszántúli portyázásairól, a román rekvirálási bizottság lóbegyűjtő akcióiról. A románok egyelőre katonai és teherhordó lovakra fókuszáltak, de félő volt, hogy bírvágyuk a galopplovakra is átcsap. A lóversenyzés Romániában akkortájt kezdett talpra állni, és vészes hiány mutatkozott tehetséges angol telivérekből. Felelőtlen módon már a tanácskormány hadserege is „elszocializált” angol telivéreket. Azt beszélték, hogy a telivér kancákat félvér ménekkel fogják befedeztetni, ugyanis a lóversenyzés összeegyeztethetetlen volt a kommunista izlésvilággal. Különösen sok galopplovat kötöttek el Almásy Imre gróf törökszentmiklósi uradalmából. A legifjabb lény közülük egy 1919-ben ellett, még névtelen sárga kancacsikó volt.

A románok július 30-án elérték Szolnokot, és villámgyorsan közeledtek a főváros felé, ahonnan Alag és Tata karnyújtásnyira volt. Földék megint nekiláttak a tervkovácsoláshoz. Mivel az osztrák galopplovak többségét addigra már átmentették, ezúttal a magyar lótenyésztők lovait akarták megkímélni a románoktól. Föld a budapesti osztrák követség kikérő levelével egyenesen Gheorghe Mărdărescu tábornokhoz, a Magyarországot megszálló román „erdélyi hadsereg” főparancsnokához fordult. Őt ez a papír nem hatotta meg, az engedély megadását pontos lónévlistához és a bécsi román követség igazolásához kötötte. Amikor megkapta a két dokumentumot, kiállította az engedélyt, de nem biztosított vasúti szerelvényt. Föld ekkor a földművelésügyi tárcához fordult,

ahol báró Podmaniczky Frigyes minisztertanácsos és Dubravszky Róbert államtitkár támogatták a mentést. Napok alatt előteremtették a vonatot. A többségben magyar tényésztőtől származó kétszáz galoppló szeptember 3-án, szerdán érkezett Királyhidára, ahol repesve várták őket, és magyar részről rögtön átengedték volna. Ezúttal nem az ellenküldemény megléte vagy nemléte okozott akadályt, hanem a Bruckban kitört osztrák vasutassztrájk tartotta zárva a sorompót. A fogadás körüli örömteli órák ezért csak 5-én, harmincórás utazás után a hajnali órákban kezdődtek meg Freudenauban. Az istállószemélyzet elmondásai szerint Pázmán érkezésének örültek legjobban. Festetics Taszilo gróf több másik hároméves lovával együtt ezt a pej mént is nevezte a közelgő Bécsi Derbyre, de szeptember elején kisebb operációt hajtottak végre állata egyik lábán, s már mindenki lemondott róla. Bécs akkoriban mámorban égett, a lóverseny szerelmesei remélték, hogy az 1920-es Derby jobb lesz előző évinél.

A szeptember 21-i futamok rossz ómennel kezdődtek. Előző nap szinte végig ömlött az eső, és Bécsben teljesen összeomlott a közlekedés. A lóversenypályát alig lehetett megközelíteni. Vasárnap is szürke felhők gyülekeztek, de csak a Derby utolsó futamában szakadt le az ég. Zsúfolt-ságig megtelt a tribün, 10-12 ezer néző jött szurkolni, és talán fogadtak is. Ferenc Ferdinánd és Chotek Zsófia egykori páholyából Stöckler földművelésügyi miniszter és dr. Weiss hadügyi államtitkár figyelte a felázott gyepet. Elterjedt, hogy Rothschild báró *Brixen* kancája fut majd be elsőnek, de gyorsulás közben el-

eredt az orra vére, s feleúton levegették a pályáról. Így lett Pázmán a győztes és *Gyere* velem a második. A szakértők szerint Pázmán valójában három lábával nyerte meg versenyt. A jeles versenyről már a galopp- és ügetősport szaklapja, a *Magyar Turf* is tudósított. Több hónapos betiltás után szeptemberben ismét megjelent, igaz, ára a márciusi egy korona helyett felment kettőre, és a románok még cenzúrázták. A tanácsuralom elől megszökött Őszi Kornél lapszerkesztő visszatért Ausztriából, és időben elfoglalta helyét budapesti íróasztalánál.

Az újjáalakult Lovaregylet első versenyei október 26-án kezdődtek Alagon, s ezen a Bécsbe áthelyezett magyar lovak egy része szerepelt.

Föld Aurél félelmei egyértelműen beigazolódtak. A románok útban Budapest felé alaposan körülnéztek a nagykőrösi állami méntelepen és legalább húsz angol telivér fedezőmént vettek magukhoz. Azután megjelentek a nagyrészt már kiürített Alagon és több más dunántúli magánménésben. A székesfehérvári állami méntelepen előttük már felbukkantak a „bolsevista veszély” ellen küldött cseh megszálló csapatok is, így csak 13 mén maradt a románoknak. Summa summarum legalább 160 angol telivér mént és 140 kancát tettek vonatra hazájuk felé. Az egyik ilyen szállítmány nagy eséllyel Székesfehérvárról futhatott ki, mert errefelé halmozták fel a Dunántúlon összeharácsolt javakat. A méneskönyvekben jegyzett galopplovakat dokumentumok nélkül nem lehetett versenyeztetni, és hivatalosan a minőségi tényésztésben sem hasznosíthatták, vagyis lényegében elkótyavetyélték őket a románok.

Kis mennyiségben vásároltak galopplovakat, és ezekhez megkapták a szükséges okmányokat is, amelyekkel indíthatták őket a versenyeken és bejegyezték az 1926-ban megjelent első romániai méneskönyvbe. A fáma szerint ezek a lovak nem futottak különösen jól Bukarestben, viszont mégis jobban, mint satnya helybéli kihívóik. A jelek szerint egyedül Őszi Kornél *Tökmag* és Festetics Tasziló *Badacsony* versenylovai nyerték el a magyar hozzáértők elismerését, azzal a pikírt megjegyzéssel, hogy őket Magyarországon egészen biztosan már csak a tenyésztésben hasznosították volna. Mint ahogy számítani lehetett rá, Magyarországon a fedezőmén-állomány ebek harmincadjára került. A megmaradt 10-15 egyed nem mutatkozott elegendőnek a versenylovak utánpótlásához. Első körben sikerült két fedezőmént Németországból s egyet Angliából importálni.

A hazai tenyészlovak is megszenvedték a román jelenlétet. Mezőhegyesről a számítások szerint 44 félvér kancát, négy mént és hatvan évjárati csikót zsákmányoltak. Őket a Kolozs megyei bonchidai ménesbe tagolták be, és minden arra vall, hogy ott igen jól akklimatizálódtak. *Furioso XXXIX*-et például az anyja hasában hurcolták el, Romániában ellett, és jól örökítő génjei miatt törzsmén lett új hazájában. Családfája visszafelé Maneghy arab törzsig követhető, apai vonalon üknagymamájának anyukája, 429 *Abugres* III az 1849-ben, szabadságharc leverésének évében jött világra. Űk-ük-ük unokája, *Furioso XXXVIII* pedig 2002-ben Romániában született. Minthogy Bábolnáról még 1919-ben a közelgő cseh csapatok elől kitelepítették a

legértékesebb lovakat a szombathegyi és ihászi régiókba, a románoknak a kevésbé értékes préda jutott. Az itt kiszemelt 135 arab félvér ló közül a fiatalabb és egészségesebb gárda némi kitérő után a Ferdinánd király által alapított mangaliai ménesben látott hozzá vérvonal-alapítói tevékenységéhez. Az elhurcoltak között volt a veterán, alig cammogó *Siglavý Bagdady* törzsmén, amelyet 26 évvel korábban a beduin törzsektől hoztak be Magyarországra.

Az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés a magyar lótenyésztőknek is fájdalmat okozott: 176 kisebb-nagyobb ménes került a határon túlra, legtöbbet az erdélyi, tiszántúli és kelet-bánáti területekről csatolták Romániához. A helyzetet rontotta, hogy a recessziót megtapasztalva számos magyarországi tenyésztő is felhagyott munkájával. Ráadásul kiváló galopplovak vándoroltak potom pénzért külföldre, és láthatólag az éppen Olaszországba exportált állatok teljesítettek a legjobban. *Presto Boris* és *Mindegy* például fejenként több mint 100 ezer lírát nyert 1921-ben, ami 2,5 millió koronának felelt meg. Tagadhatatlanul óriási különbség ahhoz képest, hogy az adott időszakban Budapesten az egyik legfürgebb versenyló, Wenckheim Dénes gróf *Halavány* ménje mindössze 213 ezer koronát keresett össze. Mégsem mondhatjuk, hogy minden rosszra fordult volna. A Magyar Lovaregylet és a bécsi Jockey Club között helyreállt a régi jó viszony, és a felek egymás szempontjait tiszteletben tartva írták ki a versenyeket. Az új korszakot mindazonáltal 1921 júliusában az Alagon rendezett első Magyar Derby és az októberben megjelent Magyar Méneskönyv konferálta fel.

Ellentét-párok

Agnes Denes munkáiról

Szubjektumnak lenni azt jelenti, hogy az ágencián más szubjektumokkal osztozunk, amelyek szintén elvesztették autonómiájukat.
Bruno Latour: Ágencia az antropocén korában

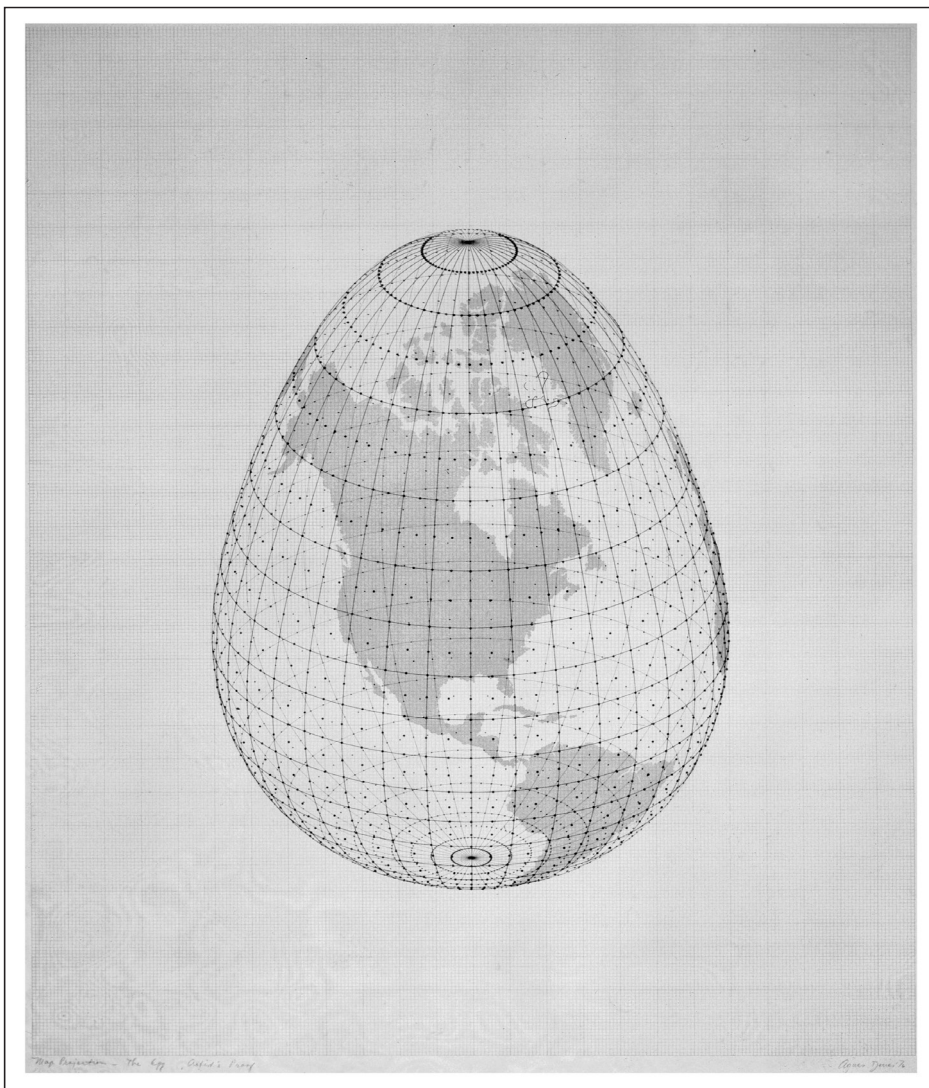
38

Agnes Denes az 1970-es évektől használta az ökológia fogalmát, amit a művészi alkotáshoz elengedhetetlen, mégis különálló gondolkodásmódok (az ökológia és a logika) uniójaként határozott meg. Az elméleti kapcsolatot a természet és a szigorú filozófiai vagy matematikai módszer együttállásában vizsgálta és építette be munkáiba. Legjobb példa erre talán a *Fahegy – élő időkapszula* (1982–1996), ahol tizenegyezer fát ültetett el, az arany metszés szabályai szerint rendezve őket. A mű egyértelművé teszi az ökológia fogalmának általános értelmezését is; a helyszín a ylöjárvi kavicsbánya, azaz a fák ültetése egyben az emberi beavatkozás okozta tájseb begyógyítása, valamint társadalmi cselekvés is, hiszen a hatalmas munka jelentős részét önkéntesek végezték, akik egyben a gondozást is vállalták. Bizonyos szempontból ennek éppen az ellentéte volt a szintén 1982-es *Búzamező – szembesítés*, amikor egy dél-manhattani telken búzát vetett és aratott önkéntesek segítségével. A helyszín itt is szimbolikus, egy volt szeméttelep a világ egyik leghíresebb metropoliszának a központjában, a felhőkarcolók közvetlen közelében.

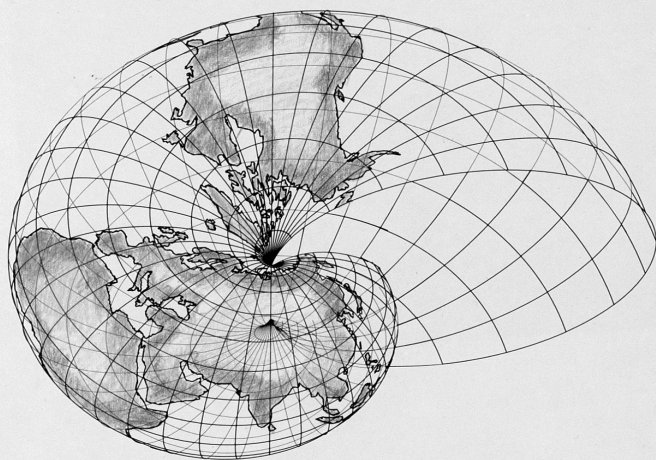
Kitüntetett helyet foglal el a piramis mint alakzat az életműben. A Pascal-háromszög filozófiai konnotációjával terhes forma a legkülönbözőbb variációkban bukkan fel, lehet légiesen könnyed, futurisztikus úrhajószerű, akár az egész társadalom megjelenítője (*Pascal valószínűségi piramisa és az emberek paradoxonja – Állítás*), vagy mint a filozófiai rajzokon egy gondolatrendszer sematikus ábrája (*Dialektikus háromszögelés: vizuális filozófia [Az emberi argumentummal együtt]*). Szintén a geometria fogalmaival játszik, és annak életünkre és gondolatainkra gyakorolt hatását vizsgálja az *Izometrikus rendszerek izotropikus térben – térképvetületek* című sorozat, ahol a föld térképének különböző torzításai tulajdonképpen a világról alkotott tudásunkra és annak rendszerére kérdeznek rá.

A Birodalom-sorozat darabjai állatokról és növényekről készült röntgenképek szitanyomatai, de gondolati tartalmuk mellett talán azért különösen fontosak, mert felhívják a figyelmet az életmű esztétikai, primer szépségére, a színek és kompozíciók harmóniájára, a rajzoknál a vonalvezetés formai tökéletességére, azaz olyan egyensúlyra forma és gondolatiság között, ami talán az egész életmű egyik legfontosabb aspektusa.

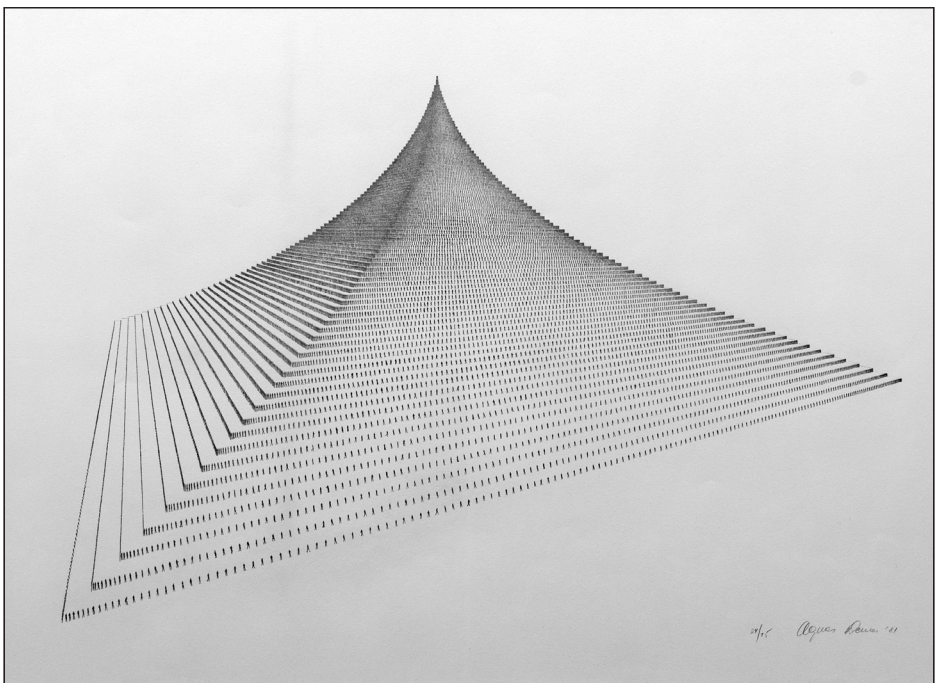
Gárdonyi László

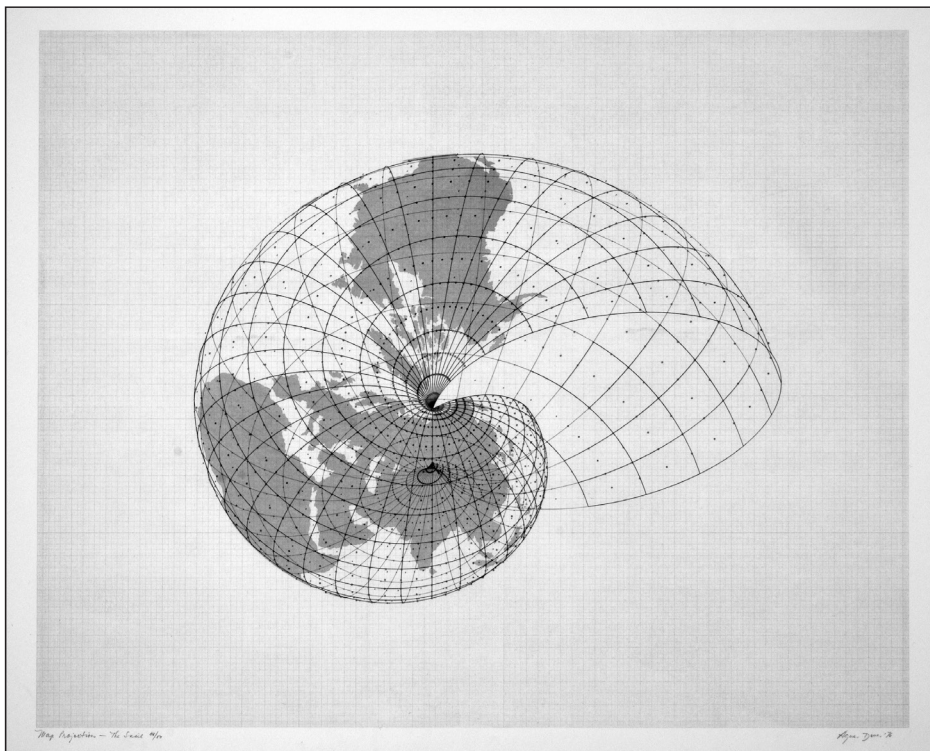
Agnes Denes: Izometrikus rendszerek izotropikus térben – Térképvetületek: A tojás (1976)

Agnes Denes: Térképvetületek: A csiga (1974)

Agnes Denes: Valószínűségi piramis II. (1981)

Agnes Denes: Térképvetületek: A csiga (1974)

Acsai Roland

Mindenütt

Reviczky Gyula emlékének

Reviczky a halálos ágyán
suttogva kért egy papagájt.
Túl volt már mind e földi lármán,
és szíve lassacskán megállt.

A doktor úr azt hitte, persze,
magánál nincs, félrebeszél.
Sötétség hullott, mint a pernye,
s hamvadni kezdett kint az éj.

Papagájt nem kaphatott mégse,
nem vette senki komolyan.
Az orvos egy percig, ha nézte,
mert tudta, hogy sok dolga van.

Reviczky fal felé befordult
imára kulcsolván kezét.
Az ág-homálynak árnya mozdult:
papagáj nem, csak egy veréb.

És többé már nem tért magához,
kórházi ágyon ott feküdt.
Ébredni kezdett kint a város –
egyszer csak ott volt mindenütt.

Jenei Gyula

Táska, hajléktalan, menü

44

eltűnik a feleségem táskája, nem találja sehol. nem is táska, inkább kis női hátizsák. délelőtt még meglesz, erre határozottan emlékszik. riporterként dolgozunk ugyanabban a szerkesztőségben. családias a légkör, de azért állandó a rivalizálás: ki melyik műsorba adhat anyagot, milyen feladatot, elismerést kap. az elismerés azt jelenti, hány forintba árazzák be a tudósítást, interjút. a munkát. egyébként jól megleszünk. nem akarjuk megváltani a világot. akkorra már társadalmi szinten tudatosul, hogy az megválthatatlan. néhány idealista azért mindig és mindenütt akad. feleségem végigjárja a vágószobákat, a társalgót, mosdót, de nem leli a táskát. senki nem tud róla. pedig a fél szerkesztőség nyomoz. később már nem emlékszem, ki mondja ki először, de a gyanú a hajléktalan párra terelődik. egyik kollégánk magnóba mondatja majd velük az életüket, érzéseiket, reményeiket. utána bejárnak néha, hátha leesik nekik pár forint, jó szó. ki tudja, mi? nem koszosak, nem bűdösek, csak kicsit látszik rajtuk, mifélek. hogy utcán élnek. egy fiú és egy lány. pár évvel fiatalabbak nálunk. huszonévesek, túl az állami gondozáson, kisemmizve, arccal az életnek. aznap is bennjárnak, s nyilván ők viszik el a táskát. lassan mindenki a lopást tárgyalja a stúdióban. végre van közös nevező! a kolléga, akihez a hajléktalanok be-bejönnek, azt mondja, nem olyanak ismeri őket. márpedig anyag nem vész el. nem is annyira a pénz, hanem az iratok, az igazolványok! lehet csináltatni, újat igényelni mindenből. de azért a pénz is! méghozzá pontosan annyira. megdolgozunk érte. szétnézünk a városban, keressük, merre lehetnek. tudjuk, hol szoktak kéregetni. de nem találjuk a párt. egy idő után már nem őket kutatjuk. intézzük a dolgainkat, külön és együtt, s motoz bennünk a megaláztatás. mert aki lop és akitől lopnak, az is megaláztatik. jó, persze, szerencsétlenek. de akkor is! hullámszik a düh, a tehetetlenség. nő a bosszúvágy. ha véletlen összefutnánk velük az utcán ma, holnap, valamikor, mert a stúdióba biztosan nem jönnek ezek után,

szóval, ha találkozunk velük, mit mondanánk nekik? egyből ordítózva kezdenénk? hova tettétek, hol van? adjátok, kerítsétek elő, vagy megyünk a rendőrségre! a kurva anyátok! mégis, mit képzeltetek, nyomorult tolvajbanda!? pörgetjük az indulatot, hergeljük egymást. még otthon is ez a téma. elmeséljük majd a gyerekeinknek, óvodások, képzeljétek, anya táskáját ellopták. másnap is rajtunk marad a rosszkedv, de munka lesz, sok tennivaló. délben étterembe megyünk megint. menüket eszünk ott. elég jól főznek. sokan járunk oda. mint egy elegánsabb menza, olyan. amikor leülünk, a pincér egyből hozza a táskát. tegnap itt felejtette, hölgyem. ha most nem jönnek, este elvittem volna a címre, ami az igazolványában van.

G. István László

Ábrahám

45

Mintha nem lenne torka egy testnek.
A hang a szemem át terjed,
a fény helyett a hanghullám
ahogy céljához ér,
elbizonytalanítja a tekintetet.
Nem lesz rajta köd,
csak tölcsérré válik, mint a fül.
Ha Isten szól hozzád,
mint mikor denevérek
tapogatják az utat,
sose tudhatod, mi szólít meg.
Csak a szív fogja, a fejet nem tartja nyak.

Ábrahám biztos keze
előkészíti az áldozatot.
Egy elszánt terrorista
engedelmeskedik.
Kívülről semmiben nem különbözik
a katasztrófa és a hit.

Virágszedés

A virágszedés kétévesen csak a zöld vonzása, levélé, sziromé, száré, amiből a nedv kimorzsolható. Nem több, mint egy emlő. Megtart, mint falat a kő, táplál, mint napot az éjszaka, bár az égnek vagy az anyának mutatott eredmény nem rád vall, csak arra, nem vagy egyedül. A virágszedés később láthatatlan a virágra nézve. Akinek szeded, arra vall. Szemek és megnyíló száj helyett várja az ujjad, a tenyered. Hogy átadod, csak az valódi, a virág bármi lehet. A virágszedés érett férfiként kedélydekoráció. Két munka közt egy ránc kisimítása. Mint az asztalon egy jó pillanatban odatett terítő. A virágszedés öregen a zavartalan lélegzés fenntartása. Mint egy hűvös ima. Nem kell közben az Istenre gondolnia. Később, a halálad előtt, lehajolni egy virágért, mintha a sírodra tennéd, hozzágörnyedsz egy nem létező templom kitérdelt kövén. S bár a virág él, ráfénylik csipás szemedre, mint egy szárvégre került csillag, amit a sötét tűpárnáján elérsz, távoli Nap, aminek nukleáris reaktora közel kerül hozzád. Egyszerre hódolat és vezeklés. De nem Isten felé, és nem amiatt, hogy testben születted, és lelked nem találja a kiutat. Olyan áldozat, amit az összes virág nevében névtelenül hozol, amiért bármit elkövetnél.

Józsa Sarolta Réka

Elpénór szeretője

*„Elpénór, hogyan érkeztél e ködülte homályba?
Lám, gyalog is hamarabb jártál, mint én a hajóval.”
Odüsszeia XI. ének*

nem tengerbe zuhant,
de mint a légi katasztrófa,
nincs utána temetés, pokoli
sokáig tartott, amíg rájöttem,
az ölelésedből nincs
biztonságos földet érés.
két centiről bámultam
a szívedbe, kis esti rémeposz
stroboszkóp-fénynél, senki
nem vágyik erre, sok minden
voltál, de nem otthonos,
követhetetlen sebességgel
váltották egymást a vágóképek,
egy idő után átmenetileg
se tudtam elengedni magam,
szerettem volna még egy
lassú őszt veled, sétálni
egy temetőben, elgyászolni
mindazt, amiért engem hibáztattál,
hogyan aztán sosem lett meg
neked. elmúltál csendben,
s nekem a Hold mossza
azóta is nevedtől
visszhangos
méhemet.

Gyertyántűz a Tizenkettedik Házban

Na'Conxypánban viselős az idő,
harag gyúlik a fejünk felett.
Feltépett torkú rókakölyköt láttam,
siettem hozzád, akartam fogni a kezéd.
Na'Conxypánban beroskadt a tető,
szőlő karmolta gyengéire, iszalag,
nem bírtam meg a hasfalamra
nehezedő múltadat. Most elpusztul
minden, hollók forgatják a vetést
(a könyvek szerint minden
féregnek találnak jó helyet),
nincs hova kitérni, Na'Conxypánban
beköszöntött a tél, a tűzfalnak
támaszkodva, törött bokával,
vánszorogva jött az éjfél.
Egyedül voltam, a Csend rám meredt,
nem jöttek szájára a szavak,
sátáncserje bontott virágot,
hozott termést – idő után,
idő előtt – a konyha ablaka alatt.
– Kettőt vettem, két bomlott,
kékfekete bogyót, nyelvem alól,
hallgasd, rád sziszeg, szívedre
tekeredik, Na'Conxypánban
varázsmesékkal ringatom
majd el a gyerekeink.

Tanári pályáim

„Ahhoz, hogy a valóságot valahogyan elviselhessük, mindnyájunknak kell magunkban néhány kis bolondságot melengetnünk.” (Marcel Proust)
„Mihelyt szerencsétlenek vagyunk, egyszerre erkölcsi lényekké válunk.” (Marcel Proust)

Szólnokon is ezt gondoltam.

Sokszor meséltem ezt is saját magamnak. Már annyi embernek meséltem, és magamnak is annyféléképpen, hogy nem is tudom már, hogy pontosan mi történt, és nem is számít. Végül is ebből áll az élet. Dolgok, amiket megcsinálunk, amiket szerettünk volna megcsinálni és amiket megcsinálhattunk volna. Sok mindent kitalálunk, ami nem történt meg, de megtörténhetett volna. Megpróbálom felidézni a régi dolgokat, de már nem vagy biztos abban, hogy pontosan emlékszem. És ez olyan nagy baj? Néha kell egy kis konfabuláció.

Persze, Proust. A műveltség előnyei.

Erre jók a nagy művek, mindig talál bennük valamit az ember, ami érvényes a jelenlegi helyzetére. Melyik a fontosabb? Nem tudja senki. Az élet sokkal több, mint amit látunk belőle. Igen, megálltam a helyem. Mindenki megállja. A helyek arra valók, hogy azokat az emberek megállják. Érdekes hely volt Szolnok? Mit keres egy budapesti értelmiségi, ráadásul zsidó fiú az unalmas, lapos, szürke vidéki városban, amikor minden vidéki fiú Budapestre vágyik? Csodálattal is néztek rám, a világmegváltó értelmiségire, aki otthagyja a budapesti otthonát, és egy vidéki iskolában vállal munkát. És én is némi csodálattal néztem saját magamra. Azután értelmetlenül beleszerettem Artóknéba, a megyei szakszervezeti vezető feleségébe, vagy legalábbis azt hittem, hogy beleszerettem, azokban az értelmetlen éveimben Lukács Juli után mindenképpen bele akartam szeretni valakibe, azt hittem, hogy a szerelem segít átívelni az élet unalmas szakadékein, és azt is hittem, hogy Artókné is belém szeretett, vagy legalábbis úgy tett, mintha belém szeretett volna. Nem volt ez persze igazi szerelem, csak egy örült vágyakozás, tőle legalább tanultam valamit, nem is én hódítottam meg Artóknét, nem is volt arra idő, az asszony hódított meg engem, én csak elfogadtam, pedig nem volt igazán szép, és nem is volt igazán vonzó. *Erzsike*, a tanácsi hivatalnokok csak így ismerték, és szerettek volna a közelébe *férkőzni*, negyvenéves volt, a *valamikor csinos lehetett* és a *vidéki pártfeleség* között, kék vagy bordó kosztümöt viselt, aminek a zakója csak úgy feszült a hatalmas mellein, a szoknya meg a kövér combján. A megyei tanács november hetedikünnepségén ismerkedtünk meg, néha összeakadt a tekintetünk, amit én úgy értelmeztem, hogy lehet közöttünk valami, *bárm*i, másfelől azért mégiscsak ő volt Artókné, a megyei szakszervezeti vezető felesége, a megyei szakszervezeti vezetőnek lenni nagy hatalom volt, és megyei szak-

szervezeti vezető feleségének lenni, az még sokkal nagyobb hatalom, mert a feleségek sok mindent megengedhetnek maguknak, sőt, talán mindent megengedhetnek maguknak, mert úgy érzik, hogy a férjük mindent megenged nekik. Előadás után beszélgettünk egy keveset, érdekel, hogy maga mit keres itt, azt feleltem, hogy csupán menekülni akartam a pesti családomtól, meg akartam mutatni, hogy mire vagyok képes egy vidéki városban, de Artóknét egyáltalán nem érdekelte, hogy én mit keresek ott, Szolnokon, Artóknét csak a nemiség érdekelte, aminek a szikrája már ott volt az első tekintet-összeakadásban, ha nincs ott a nemiség az első tekintet-összeakadásban, akkor abból a kapcsolatból soha nem lesz semmi. Elmentünk a Ciklámenbe, Szolnok legjobbnak tartott eszpresszójába. A legjobbnak tartott eszpresszó is füstös volt, áporodott, a vécét nem tisztították, kávét ittunk, ami langyos volt és ízetlen, beszélgettünk a tanári pályáról meg arról, hogy hogyan kerültem oda, rágyújtottunk, hallgattunk egy ideig, erről szokták azt írni, hogy *beszédes hallgatás*, nem tetszett nekem Artókné, de tetszett ez a helyzet, hogy még bármi lehet, és hogy ha nem lesz semmi, akkor sem baj, mert annyira nem fontos ez az egész, inkább kíváncsi voltam, meg unatkoztam is, és lehet, hogy Artókné akkor ezt érezte meg, ezt a közömbösséget és a gyanakvó bizonytalanságot, a hanyagolást, ami már ott volt közöttük, ami minden nőt elkeserít, hátradólt és azt mondta, *a férjem a Szovjetunióban van, nyugodtan feljöhetsz este.*

Igen, Artókné más volt, az alakja, a szaga, a viselkedése, az öltözködése, más volt, mint a lányok a pesti gimnáziumban, engem is megcsapott az *odeur de femme*, minden csak megézés kérdése. Meg kell érezni a dolgokat. Hogy lehet-e, vagy sem. Ezen múlik minden. Az első találkozáskor lehet a legjobban lefeküdni, mondta az asszony, amikor már az öltözőasztalánál ült, a tükör előtt, a nyakláncát kapcsolta ki, a melltartója némi súlyfelesleget takart, a combjai is vaskosak voltak, de nem szégyellte magát, ez a nyers kitárulkozás tetszett is, meg zavart is, az ágyon feküdtem, és cigarettáztam, ezt láttam a filmekben, nem csak az amerikai, de a szovjet filmekben is, még Alekszej Batalov is cigarettázott, amikor éppenséggel nem tudott mit kezdeni a kezeivel. *Ne bámulj, inkább menj ki, és mosd meg a fütyidet*, szólt rám Artókné, de nem volt ebben semmi bántás vagy megalázás, kimentem a fürdőszobába, igazi vidéki fürdőszoba volt, az ajtó fogasán ott lógtak a törülközők, meg a férje csíkos pizzamája, megmostam a fütyimet, mire visszamentem, már sötét volt a hálószobában, Artókné az ágyban feküdt, beillatosította magát, még az erős hónaljszőrzetét is, akkor azt gondoltam, ilyesmi szagok lehetnek egy bordélyházban, és ilyesmi látványok is, Artókné szenvedélyesen adta át magát az ölelésnek, *imádok kúrni*, elővett a szekrényből egy üveg likórt, meghúztuk. Minden olyan közönséges volt, hogy szinte szégyelltem magam, amiért egyáltalán ott jártam, éjfélkor Artókné már szuszogott, én összeszedtem a ruhámat, és elmentem, rövidesen távoznom kellett volna amúgy is, mert a ház lakói közül sokan hajnalban indultak munkába, eltelt néhány nap, én arra számítottam, hogy talán felhív, mond valamit, hogy milyen fantasztikus volt ez a szerelmi kaland, de nem hívott. Egyszer fogtam magam, és elmentem hozzá, meleg nap volt, és vidéken a meleg napok mindig sokkal melegebbek, mint Budapesten, az utcák porosak, a magyar vidék

mindig poros. A Ciklámen teraszán férfiak söröztek, úgy néztek rám, mintha tudták volna, hogy Artókné szeretője vagyok.

Az iroda előtt várnom kellett egy szűk folyosón, a hivatalok folyosóit valamiért mindig szűkebbekre méretezik, mint amilyenekre szükség lenne, végre kinyílt egy üvegajtó, egy titkárnő kiszólt, hogy most mehetek, beléptem Artókné irodájába, az asszony ott terebélyesedett egy iratokkal zsúfolt asztalnál, hiába, gondoltam, a szocialista kultúra nem könnyű dolog, meg kell szenvedni az ismertetéséért, az asszony úgy nézett rám, hogy abban benne volt, hogy befejeztük. Meg is mondta, miközben golyóstollat forgatott az ujjai között.

– Egy dolognak mindig úgy kell véget érnie, ahogy kezdődött. Tanuld meg. A mi esetünk váratlanul kezdődött, és váratlanul is kell véget érnie.

Ezt tanultam Artóknétól.

Meg azt is, hogy túl könnyen szerzek meg olyan nőket, akik nem is tetszenek nekem, csak a kaland kedvéért. Szórakozás, unalom, genetika, kényszerek, majd egyszer megfejttem.

A tanulság ugyanaz: ez vagyok én.

Abban a ritka esetben, amikor önmagam vagyok.

Kimentem a konyhába, megkerestem a likőröspoharakat.

Bailey's.

Bassza meg, csak előhozza azt az emléket.

Még éreztem az ízét a számban. Igen, mindent megtettem, hogy jó tanár legyek, csakhogy közben történt valami, aminek nem kellett volna megtörténnie, de ezt nem fogom elmesélni Szonjának. A legigazibb emlékeknek mindig titokban kell maradnia, mert senki sem érti meg. Hogy miért tör utat a múltból ez a szó, hogy Bailey's.

Miközben egyik órán a padosrok között sétáltam, éppen Kosztolányit idéztem, de nem az osztálynak, hanem egyik tanítványomnak, Kardos Andreának, neki, egyedül neki, mert ha az ember tanít, akkor mindig egyvalakinek akar tanítani, és ez az egy most ő volt, Ilyen az ember. *Egyedüli példány. Nem élt belőle több és most sem él, S mint fán nem nő egyforma két levél*, vékony, rövid hajú, majdnem jelentéktelen lány, Egerben voltunk osztálykiránduláson, amikor először beszélgettünk, érdeklődött az irodalom iránt, sőt, ő maga is próbálkozik írással, mondta, de nekem az volt az érzésem, hogy irántam mutat érdeklődést. Filozófiával is foglalkozom, mondtam szerénytelenül, mert azt szerettem volna, ha élénk érdeklődést mutat irántam, érdeklődést, mert én élénk érdeklődést mutattam iránta, tetszett nekem, ahogyan az órákon figyel, tetszett, ahogy ül a padban, ahogy a haját igazítja, ahogy kérdez és ahogy nevet, és féltékeny voltam azokra a fiúkra, akikkel a szünetben beszélget, akik átölelik a vállát, és akik minden bizonnyal jó eséllyel pályáznak arra, hogy előbb-utóbb szerelmeskedhetnek vele, jól ismertem ezt az érzést, amikor még középiskolás voltam, ugyanilyen olthatatlan vágyat éreztem korábban Dalma, a megközelíthetatlensége miatt kíváncsi orosztanárnő iránt. Én azt szerettem volna, ha belém szeret, ha ő is olthatatlan vágyat érez irántam, de semmi ilyesmi nem történt, a férje mindennap autóval várta a gimnázium kapuja előtt, és nemcsak várta, hanem mindig előbb érkezett, kiszállt a kocsiból, és

cigarettázott a járdán, öltönyt viselt, akkoriban divatos, rövid zakót, két sliccel, néha az autójára támaszkodott, mintha mutatni akarná, hogy az övé, az ő tulajdona, ilyen szerettem volna én is lenni, ilyen magabiztos, ilyen öntudatos. Gyorsan választottam magamnak példaképeket, de soha nem vallottam be még magamnak se, hogy ők a példaképeim, azt is tagadtam, hogy utánzom őket, egyszerűen csak úgy akartam viselkedni, mint ők, főleg filmek és regények főszereplői, a kis Oleg, aki az életét adta a hazájáért a Nagy Honvédő Háborúban, Pecsorin, a Korunk Hőse, főleg. De ezek csak szellemi kalandozások voltak, mert igazából és komolyan nem akartam én semmi sem lenni. Mégis, mi akarsz lenni, ezt a kérdést gyakran tette fel nekem Wilhelm, azután anya is, sőt, még nagy ritkán Irénke néni is, én azonban erre nem tudtam válaszolni, azt tartottam helyesnek, amit a *Thibault család*ban olvastam, miszerint az ember ne akarjon túl sokat az élettől, mert a végén csalódik. Amikor Dalma kilépett a kapun, megcsókolta, mintha csak bennünket akarna bosszantani, nekünk akarna bemutatót tartani abból, hogy mennyire szeretik egymást, Dalma gyönyörű volt, fiatal korában vívott, és talán ezért is volt valami különös könnyedség és ruganyosság abban, ahogyan járt, és nincs reménytelenebb, egyszersmind felemelőbb élmény, mint szerelmesnek lenni egy tanárba, vannak foglalkozások és helyzetek, amelyek önmagukban vonzalmat ébresztenek, tanárnőbe a diák, ápolónőbe a beteg, stewardessbe az utas lesz szerelmes. És ugyanígy természetes, ha egy diáklány beleszeret az értékes, okos, bölcs, magabiztos és tapasztalt tanárába. Én ráadásul ügyes, ravasz és szellemes vagyok, ismerem az értékeimet, figyelmesen és álszerűen oktatom őket, ráadásul, látszatra érdek nélkül, ahogyan mosolygok rájuk és biztatom őket, félreérthetetlen utalásokat is teszek arra, hogy ez a távolság egyelőre behozhatatlan, ki is mutatom, hogy tetszeni akarok nekik, azt akarom, hogy belém szeressenek, miközben nekem eszem ágában sincs beléjük szeretni, nős vagyok. Ebben a szóban, hogy *nős*, van valami véglegesség, valami lehangoló, *nős*, ennél csak az *elvált* a rosszabb, mert hiszen az, aki elvált, az is nős volt, de valamilyen oknál fogva még arra is alkalmatlannak bizonyult, hogy tartósan nős legyen, nős vagyok, mondtam, közben azonban Kardos Andreára gondoltam. Sokat, igen, túlságosan is sokat gondoltam rá, vártam azokat a napokat, amikor óránk volt, és azt is vártam, hogy találkozzunk a folyosón, vártam, hogy rám nézzen, és én viszonzhatom a pillantását, micsoda marha vagyok, mondtam magamnak, amikor egyedül maradtam. Néhány szót mindig beszéltünk egymással, pedig kerülni akartam, semmi szükség arra, hogy azt gondolja, hogy belészerettem, ami természetesen igaz.

Egy marha vagyok.

Tudtam egyáltalán, hogy mit csinálók? Vagy azt gondoltam, hogy megint Lukács Juliba vagyok szerelmes? Hogy szeretnék filozófus lenni, ha még magamat sem ismerem? Valójában pontosan értettem, hogy mit akarok, csak éppen nem akartam bevallani, és nem is nagyon vallottam be magamnak, hogy ez a kislány fontos volt nekem. Megváltoztatta az életemet, másképpen indultam tanítani, mint korábban, neki, csak neki tartottam órákat, neki olvastam fel kedvenc Pilinszky-versemet, *végeérhetetlen zokogok veled, ahogy szorításod egyre hevesebb, ahogy ölelésem egyre szorosabb, egyre boldogabb és boldogtala-*

nabb, közben kipirultam, mint valami kisfiú, ráadásul néhány nappal később egy mozi pénztáránál láttam is őt, amint cigarettázik, egy lófarkas vékony fiúval volt, aki a jegyekért állt sorba, elfordítottam a fejem, ki az isten lehetett ez a kis pöcs, ezen gondolkodtam, miközben Panni mellett tolakodtam be a nézőtérre, igyekeztem nem észrevenni Kardos Andreát, és igyekeztem, hogy ő se vegyen észre engem. Igen, tetszett nekem Kardos Andrea, és azt akartam, hogy ő is kedveljen meg engem, legyek fontos az életében, kerestem az alkalmakat a találkozásra, arra kértem, hogy mutassa meg nekem, amiket írt. Akkor neveztek ki igazgatóhelyettesnek, és saját irodám is lett, egyszer csak bejött hozzám, és gratulált, ez igazán nagyszerű, hogy a tanár úr igazgatóhelyettes lett, és egy verset adott oda, és arra kért, hogy olvassam el, és mondjak róla véleményt, ki volt az a fiú, akivel moziban volt, kérdeztem, ő, csak nem féltékeny a tanár úr, nevetett rám, és volt ebben valami magabiztos fölény, de volt benne megkönnyebbülés is, amiért fontos vagyok neki, de, ismertem be, még félig tréfásan, féltékeny vagyok, azért kellett némi bátorság ennek a kimondásához, de abban, ahogyan nézett rám, volt valami egyértelmű elszántság, Nyilván meg akar hódítani, lehet, hogy már fogadásokat is kötöttek az osztályban arról, hogy ez mennyi idő alatt sikerül, együtt indultunk haza, én is meg akartam hódítani. A Városligeten át mentünk a Hősök teréig, irodalomról beszélgettünk, regényekről, főleg én beszéltem és ő hallgatott, ez egyike a rossz szokásaimnak, amit nem szeretek magamban, de nem is tudok változtatni rajta, az emberek azt hiszik, hogy nem figyelek rájuk, pedig számomra az, hogy mesélek valakinek, az a legteljesebb figyelem, az igazi odaadás, *jöjjön fel hozzám, tanár úr, üres a lakás*, akkor még magázódtunk, én dicsértem a versét, ami egyébként gyengécske próbálkozás volt, meg hivatkoztam irodalmi körökre, ahol barátaim befolyásos szerkesztői székekben ülnek, és segíthetnek egy fiatal tehetség kibontakoztatásában. Vajon ezzel nem csaptam be, mielőtt ő csapott volna be engem, vajon szükség volt erre a hazugságra, miközben éppenséggel a saját érényeimmal akartam hódítani, vagy azt gondoltam, hogy kell ez a kis erősítés a siker elérése érdekében, mert akkor már eldöntöttem, hogy meghódítom ezt a lányt? Pontosabban ő már korábban eldöntötte, hogy meghódít engem, és akkor ezzel el is dőlt minden, haladtunk előre azon az úton, amire rálépnem sem lett volna szabad, már ott voltunk a házuk előtt, beléptünk a kapun, ő sem mondott semmit, és én sem mondtam semmit, szinte hangtalanul léptünk be a lakásba, mintha önmagunk előtt is titkolnánk, hogy ott vagyunk, a hűtőszekrényben találtunk egy üveg Bailey's likórt, ez a kedvencem, mondta, nekem is, feleltem azonnal, mi másból álltak a szerelmeim és a kapcsolataim, mint hazugságokból, áltatásokból és önzésből, tudtam is magamról, hogy hazug vagyok, álságos és önző, sőt, tetszett is nekem, hogy ilyen vagyok, Kardos Andrea akkor szembefordult velem, a csók vad volt, értelmetlen és ösztönös, éreztem a likőr édes ízét, és azt is tudtam, hogy ez olyasmi, amire mindig emlékezni fogok és a Bailey'sről mindig ennek a lánynak a szája jut majd eszembe, szerelmes vagyok beléd, te hülye, mondta, kapkodva szeretkeztünk, mi lesz ebből, kérdeztem magamtól, és tőle is, mi lesz ebből, tizenhét éves vagyok, azt csinálom, amit akarok, később, amikor már sötét volt, és hazafelé indultam, a buszmegállóban rágyújtottam, igen, mi lesz ebből, nem ér-

dekes, mi lesz belőle, másnap megint találkoztunk, miért kell szexelni, miért nem lehetett megállni valami kis romantikus kalandnál, egy-két szerelmes levélnél. Igazából te csak kefélni szeretsz velem, mondta Andrea, nem, feleltem, de a tiltakozásom hamis volt, és én magam is éreztem a csalárdságot a hangomban, nem, de közben baromi boldog vagy a családdoddal, folytatta tovább ő a támadást, vasárnap, miközben én otthon tanulok meg vágyódom utánad, te a gyereket viszed a cukrászdába, vagy moziba mész a feleségeddel, még talán csókolgatsz is. Nem érdekel, te is kereshetnél volna magadnak egy szabad, fiatal fiút, feleltem én, talán van is valakid, akivel például a moziban láttalak. De nem veszekedtünk tovább, megpróbáltam elképzelni a jövőmet, az osztályban persze úgy tettem, mintha semmit se történt volna, visszamentem az irodába, és becsuktam magamra az ajtót, nem érdekelt, mi történik a gimnáziumban, *magába szerettem, tanár úr*, ezt mondta, igaznak hangzott, én pedig igaznak akartam hallani, jogosnak tartottam, a bölcsességem, a humorom, a tapasztalatom, a megnyerő hódítási készségem, persze hogy belém szeretett, és különbnek éreztem magam a verejtékező tenyerű, pattanásos, gátlásos kis faszoknál, akiket naponta megalázhatok a tanteremben, ha éppenséggel ahhoz lenne kedvem, de nincs hozzá kedvem, megjátszom a nagyvonalú, kedves tanárembert, aki szívesen beszáll a fiúkhoz a tornaórán kosarazni, szeretek imponálni, de csakis Kardos Andrea miatt. Igen, azt akartam, hogy belém szeressen, ezzel persze őt, Kardos Andreát is becsaptam, igen, jobbnak, okosabbnak, bölcsőbbnek és műveltebbnek akartam látszani, mint amilyen voltam, te vagy az életem, igen, ezt akartam hallani. Akkor meg most miért kételkedek benne, miért akarok vele szakítani, miért gondolom, hogy ez a könnyező szemű kislány bolondot akar csinálni belőlem? Andrea hozzám simult, ne, kérlek, ne hagyd el. Hát akkor most mi legyen, tulajdonképpen csodálkoztam saját kettőségyemen, ragaszkodtam Pannihoz és Zsófihoz, és eszembe sem jutott, hogy elhagynám őket, másrészt ott van bennem ez az értelmetlen, céltalan, de átható vágyakozás, *mi történt velem, csak nem egy ilyen fiatal lánnyal akarom tovább élni az életem*, arra lettem figyelmes, hogy kulcs fordul a zárban, éppen csak öltözködni volt időm, de még azzal sem készültem el teljesen, akkor érkezett haza *Kardos apuka*, uramisten, már hat óra. Az volt a legszenvedélyesebb ölelkezésünk, kapkodva öltöztünk, de a levegőben még ott járt a szeretkezésünk illata, kezét fogtunk, én vagyok Andrea osztályfőnöke, mondtam, ez a kopaszodó, pocakos, szemüveges férfi pedig rám nézett, valószínűleg azokon a hivatalos aktákon járt még az esze, amelyeket ott hagyott, az íróasztalán, vagy esetleg eltöprengett, hogy mit felejtett el vásárolni abból, amivel a felesége megbízta, még kezében volt az aktatáska és egy hálós bevásárlószatyor, nem kérdezett semmit, mert a helyzet egyértelmű volt, istenem, micsoda könnyelműség, egy költészeti estre készülünk, hebegtem zavaromban, és Andrea is felolvas, nagyon tehetséges, volt egy kis hallgatás, maga nem történelmet tanít, kérdezte gyanakvással, talán még el is mosolyodott, mint aki rájött valamire, hiába, a figyelmeztető jelek, amelyek mellett rendszeresen elmegyünk, kiléptem a lakás ajtaján, végigmentem a függőfolyosón, egy középkorú férfi párnára könyökölve nézelődött az ablakban, szemérmetlen nyíltsággal engem nézett, és mintha tudna rólam valamit, amit még én sem tudok saját magam-

ról. Másnap Andrea megnyugtatót, hogy nem történt semmi, sőt, minden a legnagyobb rendben van, apám nem gyanakszik, mondta, sőt, örül, hogy foglalkozol velem, az ember ilyesmi megnyugtatókat szeret hallani, még akkor is, ha a lelke mélyén pontosan tudja, hogy történt valami, és semmi sincs a legnagyobb rendben, mégis úgy tesz, mintha nem történt volna semmi, és minden a legnagyobb rendben lenne, egyszerűen ilyen a lelkünk, állandóan afelé törekszünk, hogy meghátráljunk, mi lenne, ha feleségül vennél, kérdezte egyszer, én pedig az okos, bölcs és kételkedő férfi, soroltam neki az ellenérveket, a család, a szülei, az iskola, az érettségi, a szerelem azonban pontosan olyan dolog, ami ellen nincsenek ellenérvek, mert nem logikus és nem észszerű, szakítanunk kell, mondtam másnap, ez így egyszerűen nem mehet tovább, Andrea azonban hallani sem akart a szakításról, legalább találkozzunk ritkábban, tudtam, hogy alig tanul, romlanak az osztályzatai, és én sem készültem az óráimra úgy, ahogyan kell és ahogyan szerettem volna, lemondtam a szakkört, helyette Andreával találkoztam. Minden reggel azzal ébredtem, hogy szakítani fogunk, és mire beértem az iskolába, már alig vártam, hogy láthassam, ott-hon is türelmetlen és ideges voltam, éjszaka felébredtem és gondolkodtam, hogy mit tegyek. Csakugyan, miért nem akarok válni? Nem akartam Pannit elveszíteni, azt sem tudtam eldönteni, csakugyan szerelmes vagyok-e Kardos Andreába, vagy csak a titkos randevúk romantikája és a fiatal test élvezete köt hozzá. Lehet, de az is lehet, hogy elrontom az életemet, ha megriadok a kihívásoktól és a nehézségektől.

Panni is figyelmeztetett egyszer, hogy rosszul nézek ki, talán vizsgáltassam ki magam, vagy tanítsak kevesebbet, este belenéztem a tükörbe, és csakugyan sápadt és kétségbeesett voltam, a szemem lángolt, mint aki beteg, a következő héten Andrea lemondta a találkozót azzal, hogy tanulnia kell otthon. Ez persze jogos volt, dolgozatírás következett, de lemondta az osztálykirándulást is, amelyiket pedig együtt terveztünk ki azért, hogy egy éjszakát együtt tölthessünk. Ne értsem félre, mondta Andrea, semmi sem változott, akkor jöjjön el délután, kértem, meg is ígérte, de az utolsó pillanatban meggondolta magát, lázas, mondta, nem is jött iskolába néhány napig, és arra kért, hogy én se látogassam, mert az édesanyja otthon van vele. Én ennek ellenére felmentem hozzá egy csokor virággal, mint afféle igazi, rendes és jól nevelt osztályfőnök, Andrea azonban egyedül volt, az édesanyja sehol. Jó, hazudtam, ismerte be idegesen, rá is gyújtott, kis, rövid szoknyát viselt és piros blúzt, nagyon szép volt, ahogy ott állt velem szemben és cigarettázott, mi a baj, kérdeztem és át akartam ölelni, semmi baj, felelte, és védekezőn emelte fel a kezét, semmi, csak éppen elege van abból, hogy nekem csak a teste kell, honnan veszed ezt, kérdeztem, és már én is ideges voltam, mert éreztem, hogy most komolyan beszél, látom, csak ez, semmi más, egy ostoba kislánynak tartasz, akit egy randevú után le lehetett fektetni, csak egy kis Bailey's kellett hozzá, nem, *végeztünk, tanár úr*, elegendem van, azt hittem, hogy te más leszel, mint a többiek, de most látom, hogy rosszabb vagy, mert megjátszod magad, mert belekeversz érzelmeket, mások legalább egyenesen a szemembe mondják, hogy csak a nyers, kemény szex kell nekik, jó, feleltem, ezentúl csak beszélgetünk a költészetről, semmi más, de ne veszekedjünk, kértem, nem, mondta ő, vége.

Hát így fejeztük be, hazafelé bementem a Kispostásba, megittam vagy négy felest, elszédültem, de egyáltalán nem láttam rózsásnak a helyzetemet, jólesett volna, mondjuk, hányni vagy ilyesmi, már a tanítás sem érdekelt annyira, lehet, hogy csak szíveket akartam meghódítani. Tanuld meg gyűlölni a gyerekeket, hogy nevelni tudd őket, ez a mondás jutott eszembe, a filozófia, ahogy Panni mondta, inkább azzal kellene foglalkoznom, ha a filozófia nem segít az embernek megoldania a gondjait, akkor vajon mire jó a filozófia. Úgy festett tehát, hogy megint csak magamra számíthatok, nekem kell kimásznom abból, amibe saját magamat kevertem bele. A józan esze csak utólag jön meg az embernek. De másrészről, mi van, ha Kardos Andrea csakugyan belém szeretett, elvégre miért is ne? Vajon hogyan kerülök ki ebből az egész dologból sérülések nélkül? Vége lehet a tanári pályámnak, Panninak elmegy a kedve a házasságtól, Zsófi pedig többé szóba sem áll velem. Gyalog mentem haza, este már nem is beszéltem Pannival, egyszerűen lefeküdtem, és mély álomba merültem, csakhogy a lefekvés és a mély álom semmit sem old meg, másnap reggel megint indulnom kellett a gimnáziumba, hogy szembesüljek szerelmi válságommal. A figyelmeztető jelek, persze, megint a figyelmeztető jelek, amelyek mellett rendszeresen elmegyünk, nem voltam sem kemény, sem okos, úgy akartam érezni, hogy minden a legnagyobb rendben van, és az ember ezt szereti hallani, még akkor is, ha a lelke mélyén pontosan tudja, hogy történt valami, és semmi sincs a legnagyobb rendben, mégis úgy tesz, mintha nem történt volna semmi és minden a legnagyobb rendben lenne. Ez a legbanálisabb dolog, ami csak történhetett velem, hogy beleszerettem egy tanítványomba, vagy azt hittem, hogy beleszerettem, de beleszeretni vagy azt hinni, az majdnem ugyanaz.

Néhány nappal később Kardos apuka várt a gimnázium előtt, a járdán.

– Beszélünk kell – mondta.

Hallgattam.

– Kiveszem a lányomat ebből az iskolából – mondta látszólag harag nélkül, de így még sokkal rosszabb volt. – Már régóta tudom, hogy mi folyik, de abban bíztam, hogy megjön az esze. Nem akarok botrányt, de kiveszem.

– Rendben van – feleltem. – És nagyon sajnálom.

Hátat fordított és elment. Andrea legalább figyelmeztethetett volna, hogy mindent elmondott a szüleinek, de lehet, hogy örült annak, hogy megszabadul tőlem, vagy csakugyan ez volt a célja, bebizonyítani, hogy megbolondíthat, és ha ez volt a célja, akkor sikerült is elérnie. Ott álltam a járdán, néztem Kardos apuka után, távolinak látszott már ez a szerelem, és erőt is vett rajtam az önsajnálattal, egy Tarkovszkij-vers jutott eszembe, nem mintha a versek segítenének, *Földi létünk láza idegen már nékem – nincs mindenre válasz szóban és zenében. S mire jók a részeg énekek s a könnyek? Titok nélkül élned tágasabb és könnyebb. S mi marad utánad, kiürült világom – Tán csak a sajnálat, hogy a szívem fájjon.* Később gyakran rám tört az érzés, hogy beszéljek Andreával, ez is jellemző volt rám, ez a később-mindig-rámtör-az-ézés, évekkal később elmentem a házuk elé, néztem a lakásuk ablakait, de soha nem vettem a bátorságot, hogy becsengessek.

Miért is tettem volna?

Ötéves kora óta politikusnak készült

Beszélgetés Gyekiczki Mártonnal

Gyekiczki Márton a legutóbbi önkormányzati választások idején töltötte be a tizennyolcadik évét, s így ő ma a legfiatalabb önkormányzati képviselő (a Szövetség Érdért frakciójának önkormányzati képviselője). Ötéves kora óta politikusnak készül. Édesapja Gyekiczki András volt, a 2020-ban, 63 évesen elhunyt szociológus, jogász, a demokratikus ellenzék fontos tagja. Édesanyja, Volosin Hédi ugyancsak szociológus, a Bibó Társaság hajdani titkára.

– *Kiskorod óta ismerlek és tudom, hogy szinte amióta megtanultál beszélni, rendkívüli érdeklődéssel figyelted a politikai világot, amelyhez a szüleidén keresztül gyakran közel kerültél. Most, hogy közvetlenül érettségi után, egyetemi tanulmányaid mellett magad is politikusként kezdtél dolgozni, milyennek látod ezt az életet? Azt nyújtja, amiben reménykedtél?*

– A munkámat az első perctől kezdve nagyon élvezem. Eleve feltétel volt számomra, hogy ne egy irodában kelljen minden áldott nap reggel nyolctól délután négyig 21-22 fokra állított klímában, az Office 360 programján nyüstölnöm a számítógépet, majd a rövid kávészünetekben kibeszélni a kollégákat. Ebben biztosan nem lennék elég jó. Amit igazán élvezek, hogy emberekkel kell foglalkoznom, és az idő legnagyobb részét

velük kell töltenem. Hiszen önkormányzati képviselőként ez a legfőbb dolgom, és erre vágytam, amikor képviselőségre adtam a fejem.

– *Vissza tudod-e keresni, hogy hol kezdődött a politika, illetve a közélet iránti érdeklődésed? Mire emlékszel vissza a gyerekkorodból?*

– Van egy kép a fejemben, amikor Demszky Gábor március 15-én mondja a beszédét a Március 15. téren, nagy a hangzavar, aztán megdobálják tojással. Édesapám mellett állva közvetlen közelről láttam. Ez az emlék beégett az agyamba, pedig akkor maximum három-négy éves lehettem.

– *Ez a látvány megrázott?*

– Azt hiszem, annyira nem rázott meg, sőt nagyon élveztem, hogy a papámmal beülhettünk egy rendőrautóba, és azzal mehettünk át a városon.

– *Miért ültetek rendőrautóba?*

– Lehet, hogy nem is rendőrautó volt, inkább a kormányőrök szirénázó autója, amivel Demszkyt ki kellett menteni onnan, és mivel apám a főpolgármester kabinetfőnöke volt, ő is el kellett hogy kísérje, engem pedig nem hagyhattak ott egyedül. Nagyon izgalmas heccnek gondoltam. Szóval ez a legrégebbi ilyen élményem. És mivel édesapám Kuncze Gábornak, majd Demszky Gábornak is a kabinet-

főnöke volt, s addig is egész életében a politikában tevékenykedett, egészen közélről figyelhettem mindezt.

– *Ilyen helyzetekben nem féltetted apukádat?*

– Nem hiszem, hogy ilyen gondolatok támadtak volna bennem. Édesapámat mindig nagyon bátor embernek láttam, aki soha nem félt semmitől, aki minden helyzetben meg tudja védeni magát, sőt másokat is, és persze én is olyan akartam lenni. Aztán szépen lassan megértettem, hogy pontosan mivel foglalkozik, kik a politikai társai, az ellenfelei és miért kell küzdenie.

– *Jól tudom, hogy fiatal korában jó viszonyban volt Kővér Lászlóval, merthogy mindketten pápaiak voltak?*

– Apám Kővérrel való viszonya számomra örök rejtély marad. Fiatalkorukban a legjobb barátok voltak, talán együtt is jártak gimnáziumba, és együtt szolgáltak a katonaságnál. Egymás fölötti priccsen aludtak. Ezek nagyon szoros szálak lehettek. De túl sokat nem mesélt erről, csak azt tudtam, hogy a kilencvenes évek óta már egyáltalán nem beszéltek egymással.

– *Kérdezted valaha erről?*

– Kérdeztem, de nem szeretett róla beszélni. Annyit azért lassan megtudtam, hogy nagyon nehezen tudta feldolgozni, amit Kővér tett, vagy amivé lett. Igazából az utolsó napjáig, az utolsó másodpercéig azt várta, hogy Kővér felhívja, és legalább megkérdezi, hogy van. Nem értette, nem tudta felfogni, hogy abból az emberből, akivel fiatalkorukban ugyanúgy gondolkodtak, egymás bajtársai vol-

tak, együtt indultak a politikai pályán, ennek a rendszernek az egyik legdurvább kizsákmányolója, a rombolás egyik oszlopa lett. Élete legvégéig bántotta ez.

– *Mikor eszméltél rá, hogy a politika nagyon fontos szerepet játszik a családokban?*

– Azt hiszem, észre sem vettem, annyira természetesen jelen volt a politika a mindennapjainkban, hogy óhatatlanul „megfertőzte” az életemet. Anyukám szerint amikor megtanultam beszélni, a harmadik szavam egy ismert politikus neve volt. Amire valószínűleg az a magyarázat, hogy nálunk állandóan szólt a Klubrádió, és azokban az időkben a leggyakrabban elhangzó név Gyurcsány Ferenc neve volt. Így aztán hamar megtanultam kiejteni, hogy *gyurcsány*. Persze biztosan az is közrejátszott, hogy a családi beszélgetések témája nálunk nem olyasmi volt, mint az átlag családokban, hogy mi lesz az ebéd, mennyibe kerül ez vagy az, inkább az aktuálpolitika itatta át a szüleim mindennapjait, így óhatatlanul én is ezt hallottam nap mint nap. A szüleimnek erős politikai elköteleződésük volt, a munkájuk szorosan kötődött a politikához, úgyhogy ez rám is átragadt.

– *Nem volt unalmas számodra, amiről otthon beszélgettek?*

– Annyira nem, hogy hatéves koromtól már én is aktív vitapartner voltam ezeken a beszélgetéseken. Véleményem volt, el is mondhattam, komolyan meghallgattak, szóval igazán korán kezdtem ilyesmiken gondolkodni. Egyszer még Kuncze Gáborral is vitáztam. Pontosán emlékszem rá, nyolc-kilenc éves lehettem.

– *Miben nem értettél egyet Kuncze Gáborral?*

– Úgy rémlik, hogy az általános szavazójogról volt szó, és a végén Kuncze azt mondta, hogy tulajdonképpen igaza van a kölyöknek. Máig nagyon hálás vagyok, hogy ezek az emberek meghallgatták a véleményemet, mintha én is felnőtt lennék. Erre persze büszke voltam.

– *Úgyhogy hatéves korod körül már úgy gondoltad, érett fiúként látod a világot, van véleményed, sőt olyan, amivel érdemes odaállni a felnőttek elé, és vitát kezdeményezni?*

– Igen, ezt a világ legtermészetesebb dolgának találtam.

– *A szüleid is jó néven vették tőled? Néha nem teremtettek le, hogy azért Marcika, egy kicsit állj hátrébb?*

– Az az igazság, hogy a mi családjunk a legszabadelvűbbek közé tartozik, amelyben nem nagyon működött a hagyományos hierarchia. Arra gondolok, hogy más családokban általában elvárják, hogy a gyerekek felnézzenek a szülőkre, elfogadják a véleményüket, ne is vitatkozzanak velük. Nálunk ez egyáltalán nem így volt. És én egyetlen pillanatig nem éreztem, hogy nekik bajuk lett volna azzal, hogy én elmondom a véleményem, sőt, inkább bátorítottak. Mára ott kötöttünk ki, hogy a legfiatalabb választott képviselő vagyok az országban jelen pillanatban. Úgyhogy ezek szerint lehet, hogy igazuk volt.

– *A kamaszkorodból mire emlékszel, mik voltak a legfontosabb élményeid?*

– Gyerekként az ember legfontosabb élménye egyértelműen az iskola.

– *Hova jártál? Milyenek voltak az iskolaéveid?*

– Nagyon kalandos az iskolai történetem. Az alsó osztályt Törökbálinton kezdtem. Akkoriban Érden laktunk, és a szüleim a törökbálinti általános iskolát tartották a legjobbnak a környéken. Nagyon jó alsós tanító nénim volt, aki sajnos harmadikos koromban elment szülni. Jött volna helyette egy új tanár néni, aki már nem volt olyan jó fej, sőt, egyáltalán nem, s így a szüleim úgy gondolták, jobb, ha átíratnak egy másik iskolába. A döntés a Radnótira esett, és máig minden tiszteletem az édesapámé, aki Érdről naponta elvitt Zuglóba, és értem is jött. Egy óra oda és egy óra vissza. Sajnos nyolcadikos koromra az derült ki, hogy nem jól viselem azt a nagyon kemény hajtást, ami a Radnótit jellemezte. Lehet, hogy a versenystálló típusú iskolák hasznosak a nagyon zseniális és szorgalmas gyerekeknek, én nem tartoztam közéjük. De nem csak én nem, voltak még osztálytársaim, akik a pszichiátrián kötöttek ki, mert nem bírták a nyomást, a stresszt.

– *Akkora volt a követelés?*

– Elmondhatatlanul sokat és nehezeket követeltek, és aki nem bírta az iramot, az súlyosan lemaradt, meg is szégyenítették. Úgyhogy végül átkerültem a Kürt magángimnáziumba, ahol viszont elképesztően jól éreztem magam. Az egy szabad elvű oktatási intézmény, az összes tanár igazán jó fej volt, kedvesek és lazák, nem kellett például magázódnunk velük, ettől sokkal természetesebb volt a kommunikáció, és ez felszabadítja az embert. Aztán egyáltalán nem a poroszos hierarchiára épült a rendszer, hogy a tanár szent, és csak

neki lehet igaza. És ami még nagyon jó volt, hogy fantasztikusan jól megtanítottak angolul. Szóval jó döntés volt, hogy odavittek a szüleim.

– *Meddig és mennyire maradtál gyerek? Mert amennyire én visszaemlékszem rád, úgy rémlik, hogy egy nagyon felnőtt kisfiú voltál, talán – ha nem sértlek meg – egy kicsit koravén. Mennyire okozott ez neked és a szüleidnek feszültséget vagy problémát?*

– Hát ezt majd a pszichológusommal egyszer kibeszéljük jobban. Nekem lett volna egy húgom, aki a szülés után meghalt, így tulajdonképpen egykeként éltem, így nem tudom, hogy milyen az, amikor a gyerekek otthon együtt játszanak. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem viselkedtem volna úgy, mint egy igazi kisfiú. Anyám szerint nagyon szeleburdi gyerek voltam, sokat hülyéskedtem, bolondoztam, de közben megvolt ez a komoly énem is, aki oda mert állni Kuncze Gáborral vitatkozni hatévesen. Azt hiszem, azt tanultam meg egészen kis gyerekként, hogy mindenkit meg tudok szólítani, mindenkivel tudok beszélni majdnem bármiről.

– *Akkor is, ha mást gondol, mint amit te gondolsz mondjuk a politikáról?*

– Akkor sincs gond. Beszélgetünk a futballról.

– *Politikáról nem tudsz olyannal beszélgetni, aki nem ért egyet veled?*

– Őszintén szólva nem szeretek politikáról beszélni, pláne olyannal, akivel nem értek egyet. De a barátaimmal sem szívesen beszélgetek politikai kérdésekről, mert napköz-

ben annyira körülvesz ez a téma, hogy ha nem dolgozom, akkor inkább mással foglalkozom. De nehogy félreérts, engem nagyon érdekel a politika, nagyon szeretek politikával foglalkozni, olykor a barátnőm rám is szól, hogy most már azért jó lenne, hogyha nem csak a Partizánt néznénk, más is érdekelhetne.

– *A szüleid meg voltak elégedve az-
zal, hogy téged ennyire erősen foglal-
koztat a politika?*

– Szerintem büszkék voltak, mert egy picit magukat láthatták bennem. És az is jó volt otthon, hogy volt egy közös témánk. Sokat beszélgettünk politikáról. Szinte folyamatosan. Édesapámról onnan tudtam, hogy éppen hol közlekedik a házban, hogy hol szól a Klubrádió. Mindig vitte magával. Tulajdonképpen a politika 0–24-ben benne volt az életünkben.

– *Volt olyan téma, amiben nem értettetek egyet?*

– Például édesapám számára az Együtt szimpatikus kezdeményezésnek tűnt. Juhász Péteréket nagyon bírta. Én meg nem voltam híve ennek a bandának. Engem Gyurcsányék sokkal jobban meg tudtak győzni.

– *Olyannyira, hogy szoros viszony-
ba, jó kapcsolatba kerültél Gyur-
csány Ferencsel, aki erre nagyon
büszke, és hivatkozik is rá különböző
helyeken. Pedig – gondolom – őt ma
már nem ugyanolyannak látod, mint
akiért gyerekkorodban rajongtál!*

– A kapcsolatom Ferivel...

– *Így mondod, hogy Ferivel?*

– Nekem Feri volt, és az is maradt. Ez a kapcsolat eléggé szürreális. Kisgyerekkoromtól felnéztem rá. Persze

akkor nem sokszor találkozhattam vele, de amikor édesapám meghalt, eljött a temetésére. A temetés után pedig – biztosan látta, mennyire megviselt bennünket apám halála – odajött, és azt mondta, levisz engem Kötcsére, mert ott jobban fogom érezni magam. Legalább egy hétig náluk leszek. Abból a hétből aztán másfél hónap lett. Négyesben voltunk, Feri, Klára és a kis Marci, a legkisebb gyerekük. Apám halála után Gyurcsány apafiguraként lépett be az életembe. Erre akkor nagyon nagy szükségem volt. Apám halála rettenetesen megviselt, a mai napig elképesztően hiányzik, de Gyurcsányék gondoskodása miatt nem éreztem úgy, hogy nem bírom elviselni az akkori életemet. Akármilyen politikus volt, vagy lett később, az biztos, hogy nem lehet elfelejteni neki mindazt, amit akkor értem tett. Egyébként remek embernek tartom, és nagyon rossz azt látnom, hogy miket mondanak róla, milyennek látják. Szerintem nagy dráma, ami vele és körülötte lezajlott, és én tényleg most is úgy gondolom, hogyha az eredeti elképzelései megvalósulhattak volna, ez az ország sokkal jobb lenne. Máig úgy hiszem, hogy minden rossz lépése ellenére sokkal jobban tudná vezetni ezt az országot, mint azok, akik most vezetik.

– *Nem beszéltél vele erről? Mert sokak szerint a hibáit nem látja be, a kritikát nem tudja elfogadni.*

– Az enyémet elfogadja, szerencsére. Ha valamiben nem értünk egyet, akkor azt megbeszéljük. És meg is hallgat, ha megmondom, hogy valami nem tetszik. Annak kimondottan örült, hogy képviselőjelölt lettem, erről előtte beszélgettünk.

– *Melyik volt az a pillanat, amikor eldöntötted, hogy beszállysz a politikába? Nem voltak más elképzeléseid?*

– Sokáig a Színművészeti Egyetemre szerettem volna járni. De épp az érettségi évében történt a teljes összeomlás a Színművészetin. És azt biztosan tudtam, hogy nem szeretnék a Vidnyánszky-féle felsőfokú intézményben tanulni.

– *Más színházi képzés nem jöhetett szóba? Hiszen az országban azért vannak még színházi pályára felkészítő iskolák!*

– Prózai színházi színésznek képzeltem el magam, eléggé buta módon, hiszen a beszédhibámmal és a botrányos énekhangommal ez elég vicces lett volna. De az hajtott korábban, hogy imádtam színházba járni, szinte a szenvedélyemmé vált középiskolás koromban, és úgy éreztem, hogy akármilyen vagyok is, nekem ott a helyem. Jártam is színjátszó körökbe, élveztem a színészkedést, de aztán tök véletlenül beléptem a DEL-be (*a DK ifjúsági szervezete*). Az egyik szervező ugyanis elhívott a nyári egyetemükre, ahol nagyon sok jó fejjel összebarátkoztam. A legtöbben négy-öt évvel idősebbek voltak nálam, és ügyesen rábeszéltek, hogy lépjek be közéjük. De egyáltalán nem bántam meg. Innen pedig egyenes út vezetett ahhoz, hogy gondolkodni kezdek a képviselő-jelöltségen.

– *Ehhez azért olyanok is kellettnek, akik tudták és értették, hogy mit jelent a képviselőség, és akik téged erre alaposan föl tudtak készíteni. Ki segített?*

– Érden, ahol laktunk, Bósz Anett volt a jelölt az előválasztáson. Engem már ismert korábbról a szüleim ré-

vén. Egyszer anyukámmal és Anetttel cukrászdába mentünk, nagyon kedves volt, megkedveltük egymást. Szerintem jó politikus volt, nagyon sajnálom, hogy az új választási periódusban már nem vállalt funkciót, visszavonult a politikától. Pedig szerintem intelligens, okos, remek nő. Szóval Bósz Anett mellett kezdtem el megtanulni a regionális politikát.

– *Tehát a Színművészeti nem jöhetett szóba, s ekkor azt tervezted, hogy mást fogsz tanulni. Ha jól tudom, jelenleg a munkád mellett egyetemre is jársz.*

– Persze, felvételiztem és fel is vettek az ELTE szociológia szakára, ahová most járok. És örülök, hogy a szüleim útján megyek tovább, hiszen mindketten elvégezték a szociológia szakot is. Ahogyan őket, engem is érdekelnek az emberek, a társadalom, a közösségek egymáshoz való viszonya. De sajnos egyelőre nem érzem igazán érdekesnek azt, amit az egyetemen hallgatunk. Néha unalmasak az órák. Azt, hogy a tanár kilencven percig áll a katedrán, és beszél és beszél, mi meg írunk, jegyzetelünk, de nincs beszélgetés, vita, közös gondolkodás, nem érzem igazi oktatásnak. Lehet, hogy azért, mert a gimnáziumomban ez nem így volt. Ott folyamatosan zajlott a párbeszéd a tanárok és a diákok között. Azt hittem, az egyetemen ez még inkább így lesz. De sajnos nem ezt láttam. Azt nem tagadom, hogy nagyon érdekes dolgokat tanulunk, csak azt hiszem, jobban megértenénk, ha vissza lehetne kérdezni.

– *Dehát a szociológia tanszéken az ember arra készül, hogy szociológus lesz, társadalomkutató. Politikusok*

kat más helyeken képeznek. Van például egy nagy közszolgálati egyetem Budapesten. Az nem merült fel, hogy oda menj, ahol effektíve politikusokat képeznek?

– Szerintem ha én netán a Nemzeti Közszolgálati Egyetemre jelentkeztem volna, ami fel sem merült, hiszen jól tudjuk, kik és hogyan működtetik, de mondjuk, ha ott tanultam volna, a sajtóban is sok helyen közzétett strasbourgi „akció” után egyáltalán nem hiszem, hogy még mindig egyetemista lehetnék. Egyébként egy jó politikusnak szerintem nagyon fontos, hogy tisztában legyen a társadalom összetételével, mozgásaival, az emberek viselkedési módjaival, szóval nem fog ártani, ha elvégzem a szociológia szakot.

– *Tehát azt már véglegesen eldöntötted, hogy a politikusi pályán maradsz hosszú távon is?*

– Az az igazság, hogy egy ideális világban nem lennék politikus, de mivel nem egy ideális világban élünk, úgy gondolom, hogy nekem van ezzel dogom. Azt is gondolom, hogy az én világnézetem, az én pártom sokkal jobb világot hozna el, ezért szeretnék még egy ideig a politikában maradni. Például nem indultam volna el Érden, ha nem szeretnék változásokat látni az érdi mindennapokban, az érdi közéletben.

– *Mivel sikerült meggyőznöd a választóidat, hogy a nagyon fiatal, tapasztalatlan, a politikát csak távolról ismerő jelöltre adják a szavazatukat?*

– Érden az úthálózat közismerten borzalmas állapotban van. A tömegközlekedés, ami szívügyem, ugyancsak rosszul működik. Ezek az

alapvető dolgokon nagyon szeretnék változtatni. És ezt fel is vázoltam a választóknak. Elmondtam, hogy mivel Érd tulajdonképpen alvó város, fel kéne ébreszteni Csipkerózsika-álmából. Az, hogy Érden, egy nyolcvanezres városban például nincs mozi, szerintem tarthatatlan. Én megértem, hogy aki moziba akar menni, felszáll a buszra vagy a vonatra, és tizenöt perc alatt bent van Kelenföldön. De közben az érdi embereknek az az érzésük, hogy csak aludni járnak haza. Pedig ez egy tök jó hely, tele van gyönyörű kertekkel, erdőkkel, sok jó dolgot ki lehetne itt találni. Én nagyon szeretném, ha egy picit megváltozna ez a hely, ha Érd elkezdene Érd lenni, nem pedig csak egy alvó város a sok közül. Ezt csak az önkormányzat segítségével lehet elérni, és én ebben nagyon szeretnék részt venni. Szerintem ezt elég hitelesen mondtam el, és talán ezzel kellett fel a bizalmat magam iránt.

– Csak hát jól tudjuk, milyen sors jut a kerületi és helyi önkormányzatoknak, a kivéreztetés, a kiéheztetés tulajdonképpen kormányprogramnak tűnik jó ideje. Mennyire bízol abban, hogy így bármit meg lehet csinálni, vagy elérni?

– A kivéreztetés nagyon szemét módszer. Érdet ez különösen sújtja. Tőlünk is elvették a gépjárműadót, ezt már nem a város kapja, ezzel szemben nekünk is fizetnünk kell a jó magas szolidaritási adót. Ezért aztán nem lehet Érden aszfaltozni, ami pedig sürgős lenne. És még jó néhány fontos feladatot kellene megoldani.

– Mint esélyes képviselő, bíztál abban, hogy bármit el tudsz érni a lehetetlen anyagi körülmények között?

– Azt jól tudtam, hogy az általam fontosnak tartott dolgok közül csak keveset lehet megvalósítani, de volt olyan elképzelésem, amit azóta már sikerült is elérnem, hogy legyen éjszakai buszjárat. Hogy az embereknek ne kelljen reggel a 7.35-ös buszon – mint egy konzervdobozban – nyomorogniuk. Azt is tudtam, hogy elég jó vagyok a nyomásgyakorlásban. Így hát sikerült másfél hónap alatt „kiverekednem” egy éjszakai járatot. Erre igazán büszke vagyok. És ifjúsági tanácsnok is lettem, tehát az ifjúsági ügyek is hozzám tartoznak. Most azon dolgozom, hogy az érdi diákok kapjanak ingyen tömegközlekedési bérletet.

– Van erre szerinted esély?

– Anyagilag meg lehetne oldani kb. négymillió forintból. Ha egy nyolcvanezres városnak nincs ilyesmire havi négymilliója, az azért tényleg gáz. Szerencsére van esélyünk arra, hogy a polgármester, akit most megválasztottak, odaáll a kezdeményezés mellé. És van még néhány ilyen ötletem, azok még ennél is kisebb összeget kívánnának, de Érdet kellemesebb várossá tennék. Például nagyon szeretném, ha Érden létrejöhetnének az úgynevezett pop-up parkok, ahová csak későbbre terveznek valamit, de most üresen álló telkek. Oda le lehetne ülni, csak úgy beszélgetni, az időt eltölteni, pihenni. És ha majd valami másra kell a hely, akkor a park át tud költözni egy másik hasonló szabad telekre.

– Az imént némi büszkeséggel emlegetted a „strasbourgi akciódat”. Azt gondolom, emögött a kis botrányozás mögött talán az is szerepet játszott, hogy láthatóvá akartál válni a nyil-

vánosság számára. Ami egyéként sikerült is. Ezt hogy készítetted elő?

– Voltak ilyen akcióim korábban is. Szeptember másodikán, a tanévkezdés napján megjelentem az oktatási hivatalnál, és az ottani dolgozóktól is elkértem a mobiltelefonjukat, mert ha már az volt a parancs a kormány részéről, hogy a diákoktól be kell gyűjteni a telefonjaikat, akkor szerintem úgy igazságos, hogyha a dolgozóknak sem vonja el semmi a figyelmét a munkától.

– És odaadták a telefonjaikat?

– Nem, nem adták oda.

– Tehát nem jártál igazán sikerrel, de az újságokban megjelent a neved. Ez volt a szándékod elsősorban?

– Nem, nem ez mozgató. Széles körben fel akartam hívni a figyelmet arra, hogy itt tulajdonképpen a diákokat, a fiatalokat sérelem éri, a magántulajdonukban lévő eszközöket elveszik tőlük anélkül, hogy erről előzőleg bármiféle tájékoztatást vagy magyarázatot kaptak volna. Hogy ez megtörténhetett a diákok bevonása, megkérdezése nélkül.

– Mi szóltak a diákok, hogy ilyen módon melléjük álltál?

– Nagyon sokan írtak nekem, mindannyian megköszönték. Elképesztően sokan azt írták a kommentekben, hogy 2026-ban már lesz szavazati joguk, és azzal majd el tudják mondani a véleményüket. Ezt az akciómat hamarosan egy másik is követte. A pénzszerzés Kötcsén.

– Az pontosan hogy történt?

– Kötcsén, a pikniken többen várták a miniszterelnököt, köztük mi is néhányan a DEL-től. Együtt megter-

veztük a játékpénzt, a kötcsei valutát, kinyomtattuk, kivágtuk. Mivel úgy gondoltuk, hogy a miniszterelnök, ha már ennyire kiárusította a hazát a magyar adófizetők pénzéből Putyinnek, Hszi Csin-Pingnek és még néhány más külföldi despotának, akkor milyen jó lenne, ha kapna tőlünk saját pénzt, hogy azzal kereskedjen, azzal ügyeskedjen. Ne a miénkkel.

– Ez a te ötleted volt?

– Az én ötletem volt, hogy pénzszerzés legyen, de az, hogy milyen pénz, abban már segítettek a társaim. Meg hát el is kísérték Kötcsére.

– Ott pontosan mi történt?

– Egész nap vártuk a miniszterelnököt. Egy-két fideszes politikust megkérdeztünk, hogy miért nem jött. Erre nem kaptunk egyenes választ, csak annyit, hogy késik. Hamarosan megjelent Gulyás Gergely meg Bóka János. Na, ő el is futott előlem.

– Nem is igazoltattak? Nem akarták látni a papírjaikat?

– Ez volt az egészben meglepő. Kicsit rosszul is esett, hogy ennyire nem vettek észre. De aztán mindenki észrevett, amikor végre megjött a miniszterelnök, és le tudtam „locsolni” a Kötcse valutával.

– Mit szólt hozzá?

– Összenéztünk, egy picit elbizonytalanodott, de gyorsan elfordult, és úgy csinált, mint aki nem foglalkozik azzal, ami történt. Valójában akkor csattant az ügy, amikor a sajtóban megjelent.

– Elég sikeresnek érezted az akciót?

– Én annak éreztem, nem véletlenül kezdett el velem foglalkoz-

ni a jobboldali sajtó. És akkor jött a Strasbourg-ötlet. Dobrev Klára, mint EP-küldött, magával vihetett egy vendéget. Engem vitt. Két okból mentem ki, az egyik, hogy a német szociáldemokrata párt ifjúsági tagozatának elnökével találkozunk és beszélgessünk egy jót. A másik, hogy ha már ott vagyok, bezavarok egy kicsit Orbán Viktornak a pénzügyeket felelőlegesen. Ehhez azonban eléggé szemfülesnek kellett lennem, mert Orbán ügyesen bujkál az EP-ben, hogy ne nagyon lehessen vele találkozni. De amikor bement a sajtótájékoztatóra, én is bementem az újságírók közé. Ott nem igazoltatták az embert, nem kérdeztek semmit. Tehát magabiztosan bementem, és utána igazából három másodperccel később már a földön voltam.

– *Mi történt egészen pontosan?*

– Az volt a célom, és ezt meg is valósítottam, hogy a nyilvánosság előtt a miniszterelnököt szembesítsem azzal, hogy tulajdonképpen az egész országot eladta. Ezt hangosan és érthetően, magyar nyelven mondtam neki mindenki füle hallatára. Az már bónusz volt, hogy a sajtó rögzítette. Bár mi magunk is készültünk arra, hogy felveszük és kipsztoljuk, de így nagyobb csattant.

– *Ekkor tepertek a földre a biztonságiak?*

– Pontosán nem tudom felidézni, csak abból, amit később a videón láttam. Azt éreztem, hogy oldalról oda-

lépnek hozzám, valaki a földre visz és a földre nyom. A videón is látszik, hogy nyújtom a kezem, mert szerettem volna együttműködni velük, hiszen nekem a biztonsági őrkkel semmi bajom.

– *Aztán mit csináltak veled?*

– Kivezettek, és átadtak az EP embereinek. Elkérték az irataimat, felmutattam, alaposan megnézték, és öt perccel később már szabad ember voltam. Utólag aztán rám rontott a média, de ennek csak örülhettem. Ma már tömegközlekedni is kapucniban szoktam, hogy ne ismerjenek fel, mert az kellemetlen is tud lenni.

– *Bátornak gondolod magad?*

– Nem gondolom magam különösen bátornak. Csak azt látom, hogy az egész ország elképesztő krízisben van, szörnyű, hogy az embereknek milyen körülmények között kell élniük, és emiatt egy Orbán Viktor nevezetű politikus a felelős, aki nemhogy jobbra tenné az országot, hanem még inkább eladósítja, kizsákmányolja. Annak egy kicsit örülök, hogy ezzel tudtam őt szembesíteni.

– *Hogy mi lesz a következő akciód, azt még biztosan nem árulod el nekem, de készülsz valamire?*

– Hogyne. Készülök.

– *Anyukád nem félt?*

– Inkább támogat, és nagyon büszke rám, hogy én ezt csinálom.

Hónapló

Dalos György

Védők a rács mögött

Berlin, 2025. január 12.

Posztszovjet orosz büntetőperek során a vádlottak masszív rácsos ketrecekben ülve követik a tárgyalás menetét, és csak vallomástételre bocsátják őket a bírói emelvény elé. Így ült ott a múlt héten egymás mellett a három férfi, Vagyim Kobzev, Alekszej Lipcer és Igor Szergunyin, s csak az ítélethirdetésre álltak fel. Az első két vádlott öt év hat hónap, illetőleg öt év börtönbüntetést kapott, a harmadikat három és fél évre ítélte el a Moszkva melletti Petuski város bírósága. A vád tárgyat képező cselekményt az orosz BTK 280.2 cikkelye „szélsőséges szervezethez tartozás” néven jelöli meg és egytől tíz évig terjedhető szabadságvesztéssel szankcionálja. Mindez nem új dolog – a jelenlegi orosz „igazságszolgáltatás” bőkezűen osztogatja a büntetőtáborban letöltendő éveket és hónapokat, valamint a bármely ellenzékire rábélyegezhető „külföldi ügynök” („inoagent”) címekeket.

66

Az erős nemzetközi figyelmet és tiltakozást kiváltó ítélet különlegességét az elítéltek foglalkozása adja: mindhárman jogvégzett ügyvédek, akik eddig maguk is büntetőperekben képviseltek vádlottakat. Másik, mondhatni morbid vonása ennek az eljárásnak az, hogy egy halott körül forog: mindhárom jogász a börtönében tavaly elhunyt Alekszej Navalnijt védte különböző ügyekben (l. *MV*, 2024/4). Ők maguk szakmájukban elismert, sikeres emberek, derék fiatal családfők – Kobzev három, Lipcer egy gyermek apja. A náluk idősebb Szergunyin kevésbé szerencsés: nemrég megözvegyülve, egyedül neveli kislányát, Lénát. Nyilván ez a helyzete is közrejátszott abban, hogy beismerő vallomást tett – hát igen, máris itt a kérdés, hogy mit ismert be. Történetesen azt, ami a vád tárgyat képezte, miszerint az ügyvédek védecükkel a beszélők során információkat hoztak-vittek, s ezzel erősítették Navalnij „szélsőséges szervezetét” – ilyennek minősítette a Kreml a Korrupció Elleni Harc Alapítványát.

Diktatúrák vagy tekintélyuralmi rendszerek politikai pereiben a védők helyzete néha legalább olyan kényes, mint a vádlottaké. Illetékességi alapon akár felmentést is kérhetnek védenek számára, de az indoklással vigyázniuk kell. Jó példa erre dr. Bárd Imre esete, aki, miután már a Horthy-érában is védett kommunistákat, Nagy Imre védőjeként belekötött a vád gyöngé pontjába, nevezetesen a szándékosságot cáfolta, vagyis hogy a volt miniszterelnök működése szubjektíve is a „népi demokratikus államrend megdöntésére” irányult volna. Ellenkezőleg, állította, Nagy Imre jól vagy rosszul, de szándéka szerint menteni akarta a rendszert. Vida Ferenc bíró ezen annyira kiakadt, hogy egyenesen megfenyegette Bárdot: „Figyelmeztetem a védőt,

hogy ha nem hagyja abba pártunk és kormányunk vezetőinek rágalmazását, a vádlottak padján találja magát.” Bárd nem ijedt meg, egyrészt, mert az ügyvédi kamara elnöke volt, másrészt, mert előrehaladott rákbetegségben szenvedett, s így már nem maradt sok veszítenivalója.

Annál érdekesebb, hogy még ennek az 1958-as koncepciósnak pernek a rendezői sem mentek olyan messzire a törvénytelenységben, mint Putyin emberei, akik magát a védői tevékenységet kriminalizálják. Céljuk nyilvánvalóan az, hogy a bírói és ügyészi intézmények után most az ügyvédi testületre is kiterjesszék az ellenőrzést. Ad absurdum ez azt jelenti, hogy ha egy védőügyvéd valóban védeni akarja a védencét, jól teszi, ha előbb maga is védőről gondoskodik, vagy legalábbis megegyezik egy kollégával, mint Lipcer ajánlja: „Ha te ülsz le előbb, én védelek, ha én, akkor te védsz.” Mert az a rácsos ketrec bárki előtt bezárulhat. Egyszer majd, amikor a Putyin-éra már csak nyomasztó emlék lesz, ez az acélkuckó fogja szimbolizálni, mint a cári rendszer száműzöttjeit a Sztolipin-vagonok vagy mifelénk a ház előtt fékező fekete autók.

*

Hamarosan nyomdába megy legújabb könyvem, a *Kleine Geschichte Österreichs nach 1945* (Ausztria rövid története 1945-től), amelyet müncheni kiadóm, a C. H. Beck sorozata számára írtam. Öröömömbé, mint minden új megjelenéskor, most is mélabú vegyül. Nehezemre esik megválni a műtől, amellyel két-három évig együtt éltem és lélegeztem. Maga a tárgy, a legújabb kori osztrák história is tele van személyes vonatkozásokkal, számomra nem történeti, hanem egészen hétköznapi eseményekkel. Gyerek voltam még, amikor 1956. november elején elkísértem anyámat, aki portásként dolgozott a Lakóterv-nél, a vállalat munkástanácsának közgyűlésére. Ott, a nagy kultúrterem padlójáról emeltem fel a bécsi *Die Presse* előző napi számát, címlapján a házi fogságából kiszabadított Mindszenty bíborossal – egy arra vetődött újságíró hagyhatta ott. Goethe- és Schiller-balladákon edzett német nyelvtudásom nem volt elég a szövegértéshez, de büszke voltam magamra, hogy igazi nyugati sajtóterméket tartok a kezemben.

Nyolc évvel később, 1964 szeptemberében első nyugati utam Bécsbe vezetett – 1956-ban kivándorolt nagynéném és unokanővérem meghívására utaztam oda. Rokonaim szobát béreltek számomra a Hotel Stadt Ödenburg nevű garnizálóban, amely büszkén hirdette magáról, hogy „itt lakott és komponált Antonín Dvořák” (cseh zeneszerző, 1841–1904). Innen indultam csekélyke zsebpénzzel napi portyáimra, kabátom hajtókáján Lenin-jelvényt viselve, lázongó ifjúkommunistaként dacolva a fogyasztói társadalom kihívásaival. Bámészkodva a Ringen épp beleütköztem az osztrák közélet akkori legnagyobb botrányába, az Olah-afférba. Franz Olah szocialista politikus, belügyminiszter és egyúttal szakszervezeti vezér, korrupciós ügyekben tetten érve, összekülönbözött pártjával (SPÖ), amelyet a konzervatív Néppárttal (ÖVP) vetélkedve szívesen terelt volna a szélsőjobb Szabadságpárt (FPÖ) felé. Emiatt kizárták, és hívei, köztük veterán szocialista munkások, éppen mellette tüntetve vonultak a pártszékház elé. Mindebből én nyilván

egy kukkot sem értettem, csak saját szívdobogásomat érzékelttem, amikor a menet rázendített a „bécsi munkásindulóra”: „Munka hadának a lépése dobog”. zümmögtem a tömeggel, ám a rendőrök láttán óvatosan zsebre tettem a Lenin-jelvényt, mondhatni, illegalitásba vonultam.

Hatvan évvel később némileg megszeppenve regisztrálom, hogy az osztrák politikai élet ma is hasonló koordináták között mozog: korrupció, hírkiszivárgás, hangos botrányok és csöndes alkuk taszítják el egymástól vagy sodorják egymáshoz a szereplőket. A jelenlegi konstelláció is egy „klasszikus” afférra, az úgynevezett Ibiza-ügyre vezethető vissza. 2017 nyarán Hans-Christian Strache, a szélsőjobboldali Szabadságpárt (FPÖ) főtitkára egy bérelt ibizai luxusvillában, barátinak hitt társaságban kipakolt az osztrák politika konyhatitkairól meg arról, hogy kit mivel lehetne megvesztegetni az FPÖ jobb választási szereplése érdekében. Tette mindezt azért, mert imponálni akart a jelen lévő fiatal nőnek, aki egy orosz oligarcha lányaként mutatkozott be. A dolog megmaradhatott volna az olcsó locsifecsi keretei között, ám az egyik résztvevő rejtett kamerát csempészett a lakosztályba. Időzített bomba volt: 2019 májusában robbant, amikor a videókazetta a *Spiegel* hírmagazin asztalán landolt.

Strache másnap délben rögtönzött sajtóértekezleten bocsánatot kért pártjától és feleségétől a „részeges történet” miatt, és bejelentette, hogy mind pártfőtitkári funkciójáról, mind pedig az ÖVP–FPÖ-koalícióban betöltött alkancellári tisztségéről lemond. Délután már izgatott tömeg állt a kormány székháza előtt, „Basti, gyere ki!” kiáltással sürgetve Sebastian Kurz szövetségi kancellár állásfoglalását. Helyette este hétkor Van der Bellen államelnök szólalt meg a Hofburg előtt, egyenes adásban, meglehetősen indignáltan: „Az állampolgárnőknek és állampolgároknak joguk van a cselekvőképes kormányhoz.” Néhány nappal később a parlament bizalmatlansági indítványa megbuktatta a kormányt. 2024 májusában, az előrehozott választásokból – Strache ide, Ibiza oda! – a szélsőjobboldali, idegengyűlölő, tendenciájában nácinosztaglikus FPÖ lett 28,8 százaléknyi szavazattal Ausztria legerősebb politikai pártja. Ez idő szerint Ausztria kormányát ideiglenesen Alexander Schallenberg (ÖVP) vezeti, ám a végleges döntés joga a szövetségi kancellár megnevezésére az FPÖ-t illeti. Mit mondjak, elég nyomasztó forgatókönyv ebben a Trump és Putyin közé szorult háborúzó világban.

Ülök a képernyő előtt és az izraeli–palesztin „deal”-re várok, A. ugyanezt teszi a másik szobában, ő a BBC-t nézi, én az ARD-ről ugrándozom az orosz ellenzéki „Dozsgy”-ra, s onnan az ORF-re. Persze nem hiszem, hogy a fegyvernynyugvás önmagában közelebb hozza a békét, de még így is jólesne, ha létrejönne a ma reggel fél nyolcra beígért, majd délután háromra és négyre halasztott tűzcsere a gázai fronton. Miközben éppen Ausztria háború utáni történetét bocsátom közre, azon kapom magam, hogy fiatalkoromtól eltérően már rég nem ábrándozom jobb, szebb, tisztességesebb világról, legfeljebb olyanról, ahol kevesebb a rombolás, gyűjtogatás, félelem és erőszakos halál. Persze kissé resteltem is, hogy ennyire igénytelen vagyok, de ez van. Vigaszos rövid hírekre volnék vevő. Közel-Keletről, Ukrajnából, Magyarországról, bárholnan ebben a csúf januárban.

Megérteni egy országot

Amikor Budapesten utoljára kinéztem az ablakon, mindent vastag zúzmara borított. Január közepe volt, épp túl voltunk a tél felén, azaz biztosan (?) lehetett tudni, hogy már kifelé haladunk ebből az idei szezonban különösen sötétre és hidegre sikeredett évszaktól. Pár órával később Benalmádenában 18 fok volt, sütött a nap, és állítólag közeledett ugyan egy hidegfront, de andalúziai viszonylatban ilyenkor az is csupán egy-két fokos lehűlést és egy kis esőt jelent. Ősz óta szokatlanul csapadékos az idő, ami egyrészt háromévnyi aszály után nem olyan nagy tragédia, másrészt a hatása immár az égből is látszik: ami odafönről, a repülőről nézve máskor egyhangú okkersárga, az most harsogó zöld. Mintha egy másik országban, valahol Skandináviában lennénk, és nem tél derekán, hanem késő tavasszal. A domboldalakat gyep borítja, virágoznak a más években csak március–áprilisra kinyíló virágok, a levegőben lepkék libegnek, és némely kiszáradt fák, amelyektől gondolatban már elbúcsúztunk, elkezdtek új hajtásokat növeszteni. Mintha a természet a másik kezével megpróbálná visszaadni, amit a DANA révén novemberben elvett. Mondjuk, lenne mit: a hirdetési oldalakon rengeteg víz- és iszapkárosult autót kínálnak; a legfényesebb luxuskocsikat is fillérekért megkapni, ha valakit nem zavar, hogy nem működnek.

Az év közben erősen igénybe vett idegeknek kifejezetten jót tesz az őszi tartó tavasz. A holtszezon, vagyis a január meg a február itt alapvetően mindig a nyugalomról szól. A karácsonyi forgatag levonulása után a legkisebb a vendégforgalom, a tengerpart pedig ha nem is kihalt, de meglehetősen csendes (igaz, a közeli nudista strand a napos hétvégéken azért rendre benépesül). Kedvenc fürdőhelyünk gazdája, a Hotel Palladium – amelynek egy ideje új neve van, de a mi számunkra örökre Palladium marad, ahogy fejben a Moszkva teret sem kereszteljük át minden újabb kurzus kedvéért arra a kis időre – ezt a két hónapot zárva tölti: a bejárat üvegportálját csomagolópapír fedi, a kocsifelhajtón száraz pálmaágakat sodor ide-oda a szél. De a látvány csak elsőre volt szokatlan – még 2023-ban –, mára belerázódtunk a turisztikai iparág ciklikusságába. Van két erős (május, szeptember) és három kimagasló hónap (június, július, augusztus), március–áprilisban illetve október–novemberben alapjáraton ketyeg a szállodások biznisze, január–februárban pedig majdhogynem sehogy, ezt kell megszokni. A december, mint most megtapasztaltuk, szintén eléggé pörgős: a malagai reptér és a Benalmádena közötti parti úton soha akkora dugót nem láttunk, mint december 23-án, a karácsony előtti napon. Mintha egész Európa a Costa del Solon akarna karácsonyozni. És miért is ne akarna? Az árak jobbak, mint nyáron – bár autót például ne ilyenkor akarjunk bérelni (a kereslet nagy, a nyitva tartó kínálat viszont

a szabadságolások miatt kisebb a szokásosnál) –, az idő pompás, az ételek pontosan ugyanolyan ízletesek, mint a többi évszakban, aki pedig a hófödte lucfenyőket hiányolja az ünnepen, gondoljon arra, hogy Ausztráliában decemberben konkrétan nyár van, mégis ugyanúgy várják a karácsonyi csodát, mint mi.

Európának ez a déli része nem sokat érzel a kontinenst sújtó gazdasági pangásból. A magas energiaárak itt nem játszanak (ipar, amit a drága energiával kellene hajtani, nem létezik, fűteni nem fűtünk), a turizmus pedig, amely a helyi gazdaság nagyjából négyötödét adja, egyelőre jól van. A látszat ellenére még januárban is: a japán vendéglő esténként jó fél házzal megy, a Malibu bár minden hétvégén megtelik (hét közben meg főszezonban sincs nyitva), futnak a taxik, és az apartmanok közül is legalább minden másodikban van vendég; jellemzően észak-európai nyugdíjasok vagy családok kisgyerekekkel. Egyébként egyre több az amerikai vendég. Ahogy romlik – illetve az ő szempontjukból javul – az euró-dollár árfolyam, úgy spórolnak egyre többet egy spanyolországi nyár a télben projekttel.

Jöjjenek akkor az árnyoldalak is, a kiegyensúlyozottság jegyében. Megjelent az infláció, amit eddig (két és fél év alatt!) nem tapasztaltunk. Két olyan árucikket is találtunk, amit viszonylag rendszeresen vásárolunk, és az elmúlt hónapokban drágább lett. Az egyik az aszalt szilva, amelynek 1.70-ről 1.90-re nőtt az ára (még így is olcsóbb, mint otthon, a minősége pedig összehasonlíthatatlanul jobb), a másik a rágógumi (szintén nem éri még meg Magyarországról hozni). A forint elgyengülésének következtében ugyanakkor a tejtermékek egyre olcsóbbnak tűnnek, ha elkezdjük átszámítani az árukat. Egy liter friss tej 1 euró (de kifejezetten kvalifikált tartósat lehet már kapni 80 centért is), és a sajt, a vaj, a joghurt is olcsóbb, mint odahaza. Nyilván számít, hogy itt szinte kizárólag csak legeltető állattartás van – a munkabér ellenben nagyjából a duplája a hazainak, szóval nem értjük. De már rég rájöttünk, hogy nem kell mindent érteni; nem is lehet. Elegendő elfogadni és – amit lehet – élvezni. Mondjuk azt, hogy január végére kipattannak a bimbók a mandulafákon.

Egy ország, egy nép, egy idegen kultúra megértése amúgy sem olyasmi, ami röpke néhány év alatt megoldható. Vegyük például a templomot, amelyről azt gondolnánk, hogy a mélykatolikus spanyolok számára a létezés egyik szívcsakrája. Ez az esetek többségében így is van: fölöttünk a dombtetőn, az ófalu sötétzöld fenyőfák alatt álló hófehér templomában virágvasárnap vagy húsvétkor moccanni is alig lehet, akkora a tömeg. Ellenben december 24-én este – a spanyolok az éjféli misét kényelmi okokból vacsoraidő előtt tartják – jó, ha minden második padosor megtelik. (Gyönyörű mise volt egyébként sok énekkel, autentikus kasztanyetta- és gitárkísérettel, asszonykórussal, meg a végén egy számunkra ismeretlen szertartással, az újszülött Jézus „családba fogadásával”.) Aztán másnap jött az igazi döbbenet: karácsony szent napján, ami ténylegesen a katolikus egyház második legnagyobb ünnepe a húsvét után, gyakorlatilag üresen tátongott a templombelső – talán harminc hívó volt ott, ahol akár háromszázan vagy még többen is elférnének.

Megérteni? Tényleg okosabb, ha egyszerűen csak arra törekszünk, hogy ne csupán ott legyünk, de benne éljünk, és velünk is úgy történjenek a dolgok, mintha oda tartoznánk. A ráció ehhez sokszor kevés, és egyelőre a tapasztalat is. Vegyünk egy másik, errefelé a templomjáráshoz hasonlóan központi kérdéskört, az idegenforgalmat. Spanyolország némi túlzással a nyaralókból/telelőkből él. A közel 50 milliós ország évente 100 millió vendéget fogad, amivel ott liheg az abszolút világegyetem Franciaország sarkában. Ehhez képest a helyi lakosság (mármint azoknak a régióknak a lakossága, ahová a turizmusból származó bevétel nagyrészt becsorog) egyre határozottabban nyilvánítja ki a nemtetszését, és újabban már keményen ellenáll, megakasztva a nyaralóáradatot. És nem csak olyan szelíd módszerekkel, mint amit Barcelonában láttunk nyáron a Güell park bejáratánál, hogy az ott lakók az erkélyekről lelógatott transzparenszekkel adják a világ tudtára: elégük van a turistákból; az egész napos kocsiajtócsapkodás-hallgatás, benzingőz-inhalálás, hangzavar és drágaság helyett inkább élni szeretnének. Az említett feliratok mellesleg olyan házakon függték – és függnék nyilván ma is –, amelyeket az Airbnb-n gyakorlatilag bármennyiért ki lehetne adni a katalán főváros második számú turisztikai attrakciója mellett (az első a Sagrada Família, szintén Gaudí, és nincs is túl messze). Ugyanez van a Kanári-szigeteken, meg tavaly óta Andalúzia tengerpartjain sokfelé: a tiltakozók utcákat zárnak le, strandokat vesznek blokád alá, turistabuszok közlekedését és parkolását akadályozzák olyan régiókban, ahol minden öt felnőttből négyet az idegenforgalom foglalkoztat. Képzeljük el ugyanezt Keszthelyen (Tiborc), Almádiban (Mészáros) vagy Tihanyban (a komplett NER), és máris látni fogjuk: ha a politikai tényezőt kihagyjuk az egyenletből, akkor is rengeteg eltérő érdeket kellene egyensúlyba hozni. Malagában, amely mégiscsak a közel Magyarországnyi, 87 ezer négyzetkilométeres, majd kilencmillió lakosú Andalúzia félmilliós fővárosa, a metropoliszt északról határoló mini-Szilícium-völgyet leszámítva nem igazán létezik olyan helyi gazdaság, ami értelmezhető a turisztikai bevételek nélkül, és a Costa del Sol többi településére ez még hangsúlyosabban igaz. Vagyis nem világos, hogy ha a vendégforgalmat sikerülne elterelni, miből telne a napi betevő paellára – és az a benyomásunk, hogy erre a kérdésre a demonstrálók sem tudják még a választ. (Eltekintve persze attól, hogy Benalmádenában meg a többi agglomerációs településen igenis létezik fenntartható turizmus, és nem is csak kora ősztől késő tavaszig ott tanyázó skandináv nyugdíjasok előadásában. Az állam – a magyar kormány médiában folyamatosan szidott spanyol szocialista kormány kezdeményezése nyomán – támogatja, hogy a télidőben sokfelé üresen álló hotelszobákat a spanyol idősök kedvezményesen igénybe vehessék.)

Szerencsére azonban, mint fentebb jeleztük, ezeket a dilemmákat nem-hogy megoldani, de megérteni sem nekünk kell. Mi csak látjuk, tudomásul vesszük és a tapasztalataink közé raktározzuk őket. Nem gond, erre vagyunk kondicionálva: félszáz évnyi magyarországi praxissal az ember úgyszólván bárhol elboldogul.

Szégyen

Zalán János igazgató lett a Kolibri Színházban. Az egész társulattól egyvalaki szavazott rá, a többiek mind Vidovszky Györgyre adták a voksukat. Belépett, és nem érezte kínosnak, hogy senki nem vágyik vele dolgozni. Ha csak elképzelem, a tenyerembe kell temetnem az arcomat, annyira szégyellem magam a nevében. Mint egy hozományvadász, akit nem érdekel, hogy a nő nem szerelmes belé, csak legyen meg a házasság, hogy az övé legyen a pénz. És a nászéjszakán belép a hálószobába. És nem sül le a bőr a képéről.

Bár nem tartozik a velünk született érzések közé, a szégyen mindenkinek kisgyerekkora óta ismerős. Minden korban és kultúrában alapélmény – társadalomban való élésünk fájdalmas velejárója, ember voltunk kiirthatatlan, szívós gyomnövénye. Az állatok nem ismerik. Bár a hozzánk túl közel élők állítólag eltanulják, a kutyások esküsznek rá, ha rosszat tett, a kutyájuk szégyelli magát, büntudatos képet vág, lesunyja a fejét, a fülét. (A macska nem. És a ló sem. Ezért tud ennyire üdítő velük lenni.) Talán épp az állatok szégyene mutat rá az emberi szégyen kialakulására. Valaki, aki hozzánk tartozik, elutasít bennünket egy tettünk miatt. Eleinte a családuknak, később a tágabb közösség. És milyen tudatosan élnek vele büntetésként, elrettentésképpen mások számára! A szégyenpad. A pellengér. A szégyenbélyeg. A reformátusoknál dívó, borzalmas eklézsiakövetés.

Az első emléküknél a szégyenről a testünkkel kapcsolatos. Az eredendő bűn. Ádám és Éva fügefalevele. Személyes életünkben is a meztelenség, a szobatisztaság kötődik hozzá. És milyen hasznosnak tűnik! Nem kell az orrunkat belevetni abba, amit elkövettünk, megütni érte, elég a megvető elutasítás, és hozzá a varázsige, az átok: szégyelld magad! Van olyan köztünk, akinek sosem mondták kisgyerekként a felnőttek: szégyelld magad? Mert ha velünk azonos helyzetben lévő teszi, nincs meg a varázserő. A varázserő a kiszolgáltatottságban rejlik. A megszégyenítés csak felső státuszból működik. Hány ige képződik ebből a megsemmisítő érzésből! Szégyell. Megszégyenít. Megszégyenül. Semmitől nem rettegünk annyira, mint a halálos, a kiközösítés rémét előrevetítő szégyentől. Mire közösségbe kerülünk, jól ismerjük, hatásos fegyver már kisgyerek korunkban az óvónők kezében. Az egész oktatási rendszerünket átmossa: *Bezzeg a többiek! Te még ezt sem tudod? Rád vár az egész osztály. Hogy lehet ilyen hülyeséget kérdezni? Sose lesz belőled semmi! Most miattad ír mindenki dolgozatot.* A biológiatanárom egész középiskolában számárkáknak nevezett bennünket, és valószínűleg fel sem merült benne, hogy rosszat tesz. Tizenkét évet töltünk egy megszégyenítésre épülő oktatási-nevelési rendszerben. Ahol a kérdés az ostobaság, nem a kíváncsiság jele. Ahol a hibázás nem a tudáshoz vezető út, hanem az alkalmatlanság bizonyítéka. Ha nem tudunk valamit, lapítunk, igyekszünk, nehogy kiderüljön. Háttha meg lehet úszni.

A szégyeneink emléke és a megszégyenüléstől való rettegés a bőrünk alá szivárog, a vérünkbe ivódik, mire felnövünk. Hasznosnak tűnik a nevelés a helyes cselekedetek szempontjából, de egyetlen dolgot tanít meg: a rejtőzködést. Nem az a rossz, amit teszünk, hanem az, ha fény derül rá. A szégyen azt sut-togja: nem vagy elfogadható, nem vagy szerethető, rossz vagy! És rettegünk, hogy ez mások számára is nyilvánvalóvá válik.

Felnőttkorban megszégyenítő szervezetként az oktató-nevelő intézmények helyét régebben főleg a vallás vette át, ma egyre inkább az állam és hivatalai. Megszégyenítéssel manipulál, akinek csak egy kis hatalma is van. A nővér, a hivatalnok, a jegyellenőr, a rendőr, a portás. Mert nem tudtad, mit kell, mert nem hoztad, mert elfelejtetted. Mert kérdeztél és/vagy hibáztál.

Állítólag léteznek boldog társadalmak, ahol kevésbé irányít a szégyen, mint nálunk. Többektől hallottam, akik hosszabban éltek külföldön: hihetetlenül furcsa volt, sőt nehéz volt megszokni, hogy azokban a helyzetekben, amelyekben megszégyenítést várt volna rá (mert hibázott, mert nem tudta, mert nem hozta, mert elfelejtette), megértést és elfogadást kapott. Ha nem lyukasztotta ki a jegyét, ha otthon hagyta a pénztárcáját, és nem tudott fizetni, ha becsipogott a boltban a kiléptetőkapu, nem potenciális bűnözőként tekintettek rá, és a szükséges teendők esetleg jóvátétel fölött nem kellett még a megszégyenüléssel is fizetnie.

Aki megszégyenít, a saját hajdani megszégyenüléseiért vesz revansot. Aki élvezetet talál abban, hogy mások méltóságába taposhat, súlyosan sérült. De ezt addig mondhatjuk mentségként, amíg egyénekről és elszórt esetekről van szó. Aztán amikor ez átszivárog a közbeszédbe, része lesz a magas politikának, akkor már nincs helye sajnálatnak és megértésnek azok iránt, akik megteszik. (És nincs bocsánat, ha gyerekekkel szemben alkalmazzák.) Tudom, milyen komoly önismereti munka kell, hogy ne adjuk tovább, amit magunk is kaptunk. Minden erőmmel azon voltam tanárként, hogy ne szégyenítsek meg senkit, valószínűleg mégis sokszor megtettem, annyira működik a minta, az a kommunikációs mód, ahogy velem beszéltek sokszor a tanáraink. Utólag is bocsánat érte.

De mi van akkor, amikor ez a megszégyenítés szándékos, tudatosan használt eszköz? Mert a közbeszédben mindenképp az. Más már nem működik. A politika legfőbb eszköze lett a karaktergyilkosság, és annak legfőbb eszköze a megszégyenítés. Már nem is szégyellnivaló, a valóban gyalázatos politikai tettek miatt, hanem a hétköznapiak, a külső megjelenés, a test kerül a középpontba. Mi pedig megint szégyellni kezdjük magunkat. Most már a megszégyenítők miatt is. Megjelenik a szekunder szégyen. Azokban, akik erre érzékenyek maradtak. Régebben nem volt megnevezés az érzésre, pedig akkor is létezett, ismertem gyerekkoromban, csak nem volt neve, és ettől még szörnyűbb volt, mint minden, amit nem lehet megnevezni és ezzel napvilágra hozni. Szekunder szégyen fog el, amikor a másoknak az én értékrendem szerint szégyellnie kellene magát, de nem teszi. Helyette szégyellem magam.

Ezzel párhuzamosan erősödik a szégyentelenség. Amikor már a legsötétebb tettekkel való szembesítésre is ez a válasz szemrebbenés nélkül: na és? Jelenünk uralkodó osztályában nem kell szégyellni semmit. Helikopterezést lag-

ziba, drága divattáskát hajléktalanok között, luxusutazást háborús vészhelyzetben. Mi törli el ezt az alapvető érzést vajon a hatalmon levőkben? Maga a hatalom? Hogy nincs fölöttük abban a bizonyos felső státuszban senki, akitől működne a varázsserejű, megsemmisítő „szégyelld magad”?

A szégyen eközben megakadályozza a felelősségvállalást is. Ha egy közösségben a „ki a felelős?” kérdés azt jelenti: „ki a hibás?”, akkor a felelős lapítani fog a büntetéssel együtt járó megszégyenítéstől való félelmében. Mert a büntetés önmagában nem semmisít meg. A vezeklés, a jóvátétel sem. Ami megsemmisít, az a szégyen. Felnövünk egy olyan országban, ahol a hiba bűn, a hiba szégyen, a felelős pedig elsősorban a felelősség hárítását tanulja. Akkor kerülhet egyre magasabb és magasabb pozícióba, ha ügyesen kerülgeti a felelősségvállalást. Így értük el, hogy mi lettünk a következmények nélküli ország. Vagy a következetlen következmények országa. Ahol a közlekedési miniszter nem érzi magát felelősnek a késő, kigyulladó, kisikló vonatok miatt, de kirúgják a meteorológust, akinek nem sikerült előre jeleznie a megjósolhatatlant. Ahol a díszletelemről lezuhanó színész lesz a hibás a saját balesetéért, nem a színház vezetője, akinek felelnie kéne a színház összes munkatársáért. Mindig minden más hibája, amíg nem csattan az ostor valakin, akinek már nem sikerül félreugrania az útjából. Jobb helyeken a vezetés felelősséget jelent. Azért is, amit nem én követtem el. Ahogy szülőként felelős vagyok a gyerekeimért, ha kárt tesz, állattartóként a jószágomért. Akkor is, ha nem én törtem be azt az ablakot, és nem én legeltem le a szomszéd vetését. Én teszem jóvá, én hozom helyre. Jó esetben szégyen nélkül, nagyvonalúan és elegánsan. Ilyen magától értetődően és ezzel az eleganciával kéne felelősséget vállalnia minden igazgatónak, cégvezetőnek, miniszternek. Biztos vagyok benne, hogy mindezt gyerekkorban kellene kezdeni. Ha a diszfunkcionális családokban nem is működik, az iskolában. Megszégyenítés és büntetés helyett resztorációval. (De vajon milyen resztoráció kellene majd az országnak?)

Nem követem folyamatosan a politika eseményeit. Ha megtenném, magzatpózban nyüszítenék egész nap egy sarokban. Aztán valószínűleg érzéketlenné válnék, kérget növesztenék, hogy bírjam, mert nem lehet átszűkölni egy életet. Ha autóban ülök, egyszer meghallgatom a híreket, néha ránézek egy-egy hírodalra, a legtöbbet a közösségi oldalak visszhangjából informálódok. Csak akkor szisszenek, amikor a bőröm alá szúr. A többihez már nincs elég empátiám. Próbálok élni a saját normális életemet. Függetlenedni attól, ami körülvesz.

Most egy hegyen lakom egy kisváros szélén, negyven lépés a település háttára, kiírva sincs, erdőbe torkollik az út. Ha lenézek a völgyre, házakat látok, elképzelem bennük az embereket. Ha felmászom a hegy tetejére, látom messze a fővárost, este már az erkélyről is a odacsillognak a fényei. Szeretném ezt a távolságot tartani. Magasabbról nézni, messziről apró pontoknak látni. A férjem azt mondja, túlzottan bevonódom, a hírek hallgatása másra nem jó, mint kielégíteni a felháborodásra való igényt. Micsoda élvezet meghallgatni és jólesően felháborodni azon, ami történik! Én úgy érzem, tehetetlenségemben homokba dugom a fejem, és megpróbálok elhitetni magammal, hogy létezik normális élet, pedig már rég „mindenki szem a láncban”. Talán pótcselekvés erről beszélni is, amikor nem tehetek semmi. Szégyellem magam.

Schengen, a kutya

Egy csapzott, sárga bundájú kutya lépte át először a határt Csengersimánál a schengeni határnyitás pillanatában. Ő volt az első élőlény, aki a határellenőrzés nélküli korszak küszöbén átmasírozott Romániából Magyarországra. Azonnal tévésztár lett belőle, megkapta a Schengen nevet, az átirányításra-profilváltásra készülő határőrök (akik eddigi feladataik helyett új megbízást kapnak) sorfalloal tisztelegtek az ebnek, tapsoltak, amikor eloldalgott közöttük. A régi korszak búcsúztatója, az új korszak hírnöke vonult át jelentőségteljesen.

Kedves kis közjáték volt, és tökéletesen alkalmas arra, hogy felhívja a figyelmet az év eleji változásra, az évtizedek óta várt határfelszámolás pillanatára. Az, hogy mi történik az ide-oda utazgató emberekkel, hol ér véget az egyik ország, s hol kezdődik a másik, az már a kutyát nem érdekelte. Az sem, hogy most végre valóra válik a „nem nem soha” meg a „mindent vissza” álma, meg hogy Erdély (valamint Románia) és Magyarország között tényleg szabaddá válik a jövés-menés. Talán az álmok koptak meg, elvesztették jelentőségüket. Vagy az akadálytalan utazás nem bír már olyan fontossággal. Vagy mindegy, hogy milyen a határnyitás-határzárás: a mentális határokon máshol van a zsilip, és nincs az a kulcs, amivel nyitni lehetne.

Kései sirató ez. Mire beérett a Schengen-politikai projekt, újra a nemzetállam-építés, a határzárás vált korszaklemmé, korkíváalommmá. Egy olyan futóversenyen ért be a kóbor eb a célba, amely versenyt már réges-rég lefűjták, arra sem emlékeznek, hogy valaha elindították.

Eszméletlen erőfeszítések történtek pedig ezeknek a határoknak a leldöntésére, kijátszására, semmibevételére. Tulajdonképpen ez a történelmünk, a határok ellen vívott ádz küzdelem. S mire elérkeztünk a győzelemhez, értelmét vesztette. Értelmünket vesztettük, hogy pontosak legyünk. Elfelejtettük, mi ellen és miért küzdöttünk. Tér- és idővesztés korszakába léptünk: 2025 visszatérés a legsötétebb éjszakába, a tájékozódni, előre haladni képtelenség korába. A bűnfelejtés és bűnisméltés korába.

A farkát csóváló Schengen előtt ugyanitt, a csengersimai határátkelőnél egyszer láttam egy migráns medvét. Még abban az időben, amikor igazi medvékkel grasszáltak a tradicionális máramarosi medvetáncolatok (ma is működnek ilyen kisiparosok, csak most már műszórmé jelmezbe bújt álmedve szórakoztatja pénzért az utcák népét). Ki tudja, miért, megpróbáltak átcsempészni Magyarország felé egy háromszáz kilós, láncra fűzött balettművészt az erre haknizó truppok. Még abban az időszakban, amikor öt-hat órát is kellett várni a határellenőrzésre, és az agyongyötört, gyűrtött útlevelekben a határőrök egyenként számolták meg a ki- és belépésre

feljogosító pecsétet, mielőtt újabb engedélyt adtak volna az átlépésre (vagy tagadták azt meg).

Az idomított medve kívárta a sorát – hat órát ácsorogni fegyelmezetten a román–magyar határon különösebb bömbölés, dühöngés nélkül az emberszabásúaknak is nehezen ment, hát még egy ilyen nagyragadozónak. De ez a példány elkötelezte magát. Várt és várt csendben, amíg ki nem derült, hogy nincsenek úti okmányai, vagy nem megfelelőek, vagy vannak, de a pecsétek nincsenek rendben. Ki tudja? A zord határőrök lefoglalták az illegális átkelőt, aztán nem tudtak mit kezdeni vele. Medvének gyanús volt: túl jól táncolt a láncon, szabadon nem lehetett tehát eresztetni. Az emberek közé sem mehetett, a karmai és a fogai túl élesek voltak. Félvad, félházas, félúton rekedt kreatúra, határmedve. Ott maradt a határon, évekre, egy ketrecben tartották a határőrök. Eleinte gyakran szórakoztatta a határátlépésre várókat egy-egy magánszámmal, aztán hozzászokott a ketrec csendjéhez, a szögesdrótos tájhoz, elnémult. Belesimult a tájba a betoncölöpök, szögesdrótok, egyenruhások közé. Volt körülötte kis dögszag – a határ utolsó, romániai szakaszáról hoztak ide szotyadékhúst, maradékot neki. Az is beleillett ebbe a tablóba. Mindenki tudta, hogy itt valami dögletes dolog történik, valami országcafatokon járunk, így legalább nem csak tudta, érezte is az áthaladó.

Aztán a határmedve kihalt az őrbódéból, de senki se vette észre, hogy mikor tűnt el, ahogy azt sem firtatta senki, hogy mit keresett ott. Tulajdonképpen mindegy is, hogy ott volt, vagy csak odaképzelte a mellette elhaladó. A ketrec örök, a szabadulás illékony illúzió.

76

Ugyanezen a szakaszon, jóval a medve után csempészték át egy halott nagymamát, akit a Covid–19 idején Olaszországban kellett volna elhamvasztani. Nyitott platós teherautón szállították az ortodox rokonok, akiknek a hitelveivel ellenkezett a hamvasztás, viszont teljes összhangban volt a határvadászok és a határellenőrzés átvágása. Körülbelül úgy, mint a gyónás, bűnbánat, áldozás. Amikor a koporsót csak úgy lazán felpöcintették a platóra, úgy kalkuláltak, hogy amit nem rejteget az ember, az nem feltűnő. És jól számoltak. A végtelen sorok, számarfüles útlevelek terében egykedvűen zötykölődő koporsó tökéletes illett a környezetbe. A vidék, ahol a reménytelenség uralkodik, a sohamár úszik a levegőben, ott egy madárlátta koporsó a nehezen pöfögő autó rakterében olyan, mint a szélben hajladozó fák a horizont alján, az alföld peremén lebukó nap, a feltartóztathatatlanul tovaúszó felhők.

Ahol a járványidőszak szigorú lezárásai és ellenőrzései ellenére a covidos nagymama teste gond és ellenőrzés nélkül átúszott a határon, ott jutott át többtonnányi csempésztett cigaretta is. Csempészték erőgépeket, traktorokat, vető- és aratógépeket is. Ahol határ van, ott csempészet is van, és a csempészet nem ismer határokat. Az egy évszázadon át kifeszített szögesdrótokon kizárólag csak az élő emberek akadtak fenn. Különböző rendszerekben különböző okok miatt. A Trianon után Romániában rekedt, de Magyarországhoz ragaszkodó határsértők, a Ceausescu-diktatúra, a közel-keleti háborúk elől menekülők, az Oroszország által Ukrajna ellen in-

dított háború menekültjei is mind itt akadtak fenn a szigorú határőrök ellenőrzésén. A Trianon és Schengen között eltelt száz évben voltak, akiket agyonlőttek itt, és voltak, akiket agyonverték, voltak, akiket jó pénzért továbbengedtek a csempészcigaretták, a határon átlöpött kombájnok útján. Alku, szerencse, politikai széljárás kérdése. A határ: sors és végzet. Ilyesmi szokott lenni a bonmot.

Mire Schengen kutya farkát csóválva átbicegett a túloldalra, már a beiktatására készült Donald Trump a világ másik, egyre kaotikusabb felén. Csengersima határt nyitott, Washington meg Panama és Grönland elcsatolására és az Egyesült Államok határainak lezárására készült. Micsoda aszinkronicitás van a Csenger–Washington-tengelyen! Nem ismeri-e Donald Trump a törvényt, amelyet a jó szatmáriak száz éven át tanultak? Minél zártabb a határ, minél dölőfősebb a nemzetállam, a határzárak mögé szorított polgárnak annál nagyobb ingerenciája van kitörni onnan. A medve-, a koporsó-, a kombájncsempészsés történetei közül mégis az a legemlékezetesebb, amikor egy egész birkanyáját sikerült valahogy átperdeníteni Romániából Magyarországra, dacára a szögesdrótnak, fegyveres őrzésnek. A mai napig nem egyértelmű, hogyan sikerülhetett ez a bravúr. A nyáj minden tagja, fegyelmezetten, némán osont? Összehangolt báránytámadás a nemzeti határok ellen? Amikor Nadia Comănesci 1989 legvégén elszökött a diktatúra elől, az őt feltartóztató magyar határőröknek előadta talajgyakorlatait. Nem azért, hogy elkápráztassa őket, hanem hogy igazolja magát, s valahogy meggyőzze az őrzőket, okkal és joggal menekül. Nadia Comănesci ma a trumpiánus Amerikában él. Nemzeti büszkeség itt is, ott is, csak a bajnoknő s a hozzá hasonló bajnokok hallgatagok. Azt a pillanatot, amikor egy ködös téli hajnalon talajgyakorlatozott a senki földjén gondosan felgereblyézett homoksávon Nadia Comănesci, mindenki elfelejti. Pedig azért terítették el itt a homokot, hogy a menekülők lábnyomait könnyebben lehessen követni.

Nem az a kérdés, hogy milyen lesz az új, lezárt világ, amelyet Trump birodalmában előkészítenek. Arról már vannak történelmi tapasztalataink. Az a kérdés, hogy mit kezdünk a túl kései határnyitásunkkal és az évtizedeken át zárt határok történeteivel. Mit kezdünk ezzel a mindig lecsúszó, mindig későn érkező, állandóan lemaradó perifériával. Az itt összeguberált tudással, tapasztalattal és levakarhatatlan traumákkal.

Most a véletlen, a történelmi káosz úgy hozta, hogy éppen mi vagyunk a szabadság még felszínen lebegő szigete. Néhány hónapig, talán évig, amíg elkerülhetetlenül össze nem zárul újra a világ körülöttünk.

Már gyúr a szélsőjobb a tavaly semmisnek nyilvánított elnökválasztás megismétlésre Romániában, már készülődik a hatalomra a holokauszta óta lappangva bujkáló, évtizedek óta illegalitásba szoruló vasgárda. Májusra tüzték ki az újabb elnökválasztást, addig nagyon sok minden történhet. Legfőképpen elillanhat annak a kósza pillanatnak az öröme, hogy Schengen kutya útlevél-ellenőrzés nélkül bicegphetett át a határon. A szélsőjobbos államelnökjelölt, Călin Georgescu oldalán felbukkant Donald Trump legfőbb szövetségese, Elon Musk. Barátságosan, támogatóan,

hasonlóan ahhoz, ahogy Alice Weidelnek, a neonáci német kancellárjelöltnek is kampányolt. Végre, rajtunk Amerika szeme! – sóhajtott fel a határon csempészők népe. Végre törődnek velünk! Ha egy kis szerencsénk van, ha kivárjuk, hogy a Trump-adminisztráció tegye a dolgát, hamarosan újra ránk zárják (magunkra zárjuk) Kelet-Európa döngő vaskapuját, hogy megint jól érezzük magunkat! A fenébe ezzel az elviselhetetlenül és értelmezhetetlenül könnyű, zavarba ejtő szabadsággal. Visszkapjuk a meg-hitt, évtizedeken át megszokott életünket, minden kényelmetlenségével, kiszolgáltatottságával, korlátozottságával, hiányával együtt. Tudjuk hol van helyünk, és hol nincs. Reménykedhetünk benne, hogy újra, tényleg lesz medve meg dögszag is! És nem kell a belső medvékkel és a belülről áradó dögszaggal küzdenünk.

Szerzőink könyvei

Tisztelt Olvasók!

Ezúton szeretnék benneteket tájékoztatni, hogy az Akadémiai Kiadó gondozásában a napokban jelent meg a „*Privatizáció és államosítás Magyarországon*” c. négy kötetes, 4000 oldal (!) terjedelmű monográfiám.

Mérete miatt a könyv csak elektronikus változatban létezik. Ingyenesen egyelőre csak a **MeRSZ**, azaz a Magyar Elektronikus Referenciamű Szolgáltatás, az Akadémiai Kiadó online okoskönyvtárán keresztül érhető el azok számára, akiknek van munkahelyükön keresztül hozzáférésük az Elektronikus Információsztálatás (**EISZ**) rendszeréhez.

Mihályi Péter

A standard közgazdaságtan alkonya

Egy jó könyvről sok recenzió is készülhet, az mindenképpen hasznos lehet mindenki számára. Különösen azért, mert az új recenzió új nézőpontból tekint a szerző munkájára, és akár új mondanivalókat is felfedezhet. John Komlós könyve eredetiben, angolul *What Every Economics Student Needs to Know and Doesn't Get in the Usual Principles* címmel 2014-ben jelent meg, magyar fordításban pedig 2021-ben (a 2019-es második angol nyelvű kiadás alapján). És már ebben az évben született két recenzió róla, az egyik a *Közgazdasági Szemlében* (Honvári, 2021), a másik pedig az *Új Egyenlőségben* (Forgács, 2021). Majd 2024-ben még egy könyvismertetés is napvilágot látott a *Civil Szemlében*, amely már nemcsak a magyar kiadással, hanem az időközben megjelent, bővített harmadik angol nyelvű kiadással is foglalkozik (Falus, 2024). Mindezek után joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon van-e értelme – ráadásul így megkésve – egy újabb recenziónak John Komlós könyvéről (John Komlós: *A valójában létező gazdaság és az emberarcú kapitalizmus alapjai* (Amit minden közgazdaságot tanulónak tudnia kell), Pallas Athéné Könyvkiadó Kft., 2021).

Komlós könyve valóban jó, hiánypótló és fájdalmasan aktuális, különösen most, az amerikai elnökválasztás után. Mert miről is van szó tulajdonképpen? Konkrétan arról, hogy a főirányú közgazdaságtan (az újklasszikus-újkeynesi irányzat) komoly szerepet játszott abban, hogy

2008-ban pusztító gazdasági válság alakuljon ki az USA-ban, majd azután tovaterjedjen és világgazdasági válsággá szélesedjen. Erről részletesen olvashatunk a könyv utolsó előtti, tizennegyedik fejezetében. A válság után sokan azt vártuk, hogy majd a főirányú közgazdaságtanban végbe megy a radikális változás, a vezető közgazdászok beismerik hibáikat, vagy csak félreállnak, és a megújult erőket új paradigma kidolgozására összpontosítják. A várakozás azonban hiú ábrándnak bizonyult.

A megújulás elmaradását az teszi különösen fájdalmasá, hogy a mainstream közgazdaságtannak meghatározó szerepe volt a múlt század nyolcvanas éveitől kezdődően abban, hogy a nyugati, fejlett országokban hatalmas jövedelem- és vagyoni egyenlőtlenségek jöjjenek létre, a középosztályok meggyengüljenek, gazdasági és politikai erejüket elveszítsék. Ez nyitott utat a jobboldali populizmus térnyerésének, amely hamis reményeket ébreszt a leszakadó társadalmi rétegeknek, azt ígérve nekik, hogy újból visszanyerhetik régi állásaikat, és ezen keresztül társadalmi pozíciójukat, ha kormányuk megvédi őket a migránsoktól és a külföldi olcsó áruk dömpingjétől.

A mostani, 2024 novemberi elnökválasztást Donald Trump éppen ilyen ígéretekkel nyerte meg. És ugyanez a hamis ideológia válik egyre népszerűbbé Európában is. A közgazdaságtanban kevésbé jártas tömegek nyilván nem veszik észre, hogy a

bezárkózás politikája nem jó megoldás, helyzetük ettől nem fog javulni, viszont a nagyvállalkozók, a nagytekések még gazdagabbak lesznek, miközben nekik, a kisembereknek egyre több közjóságról kell lemondaniuk. A gazdasági és a nyomában megjelenő társadalmi különbségek további növekedése pedig egyre nagyobb instabilitást és konfliktushelyzeteket okoz országokon belül és országok között egyaránt.

A mai helyzetben tehát minden korábbinál nagyobb szükség lenne a közgazdasági gondolkodás revíziójára, az emberarcú kapitalizmus elméletére. Annak belátására, hogy az államnak aktív szerepet kell játszania a piaci hibák visszaszorításában, az egyenlőtlenségek mérséklésében, a jó minőségű közjavak (oktatás, egészségügy, infrastruktúra) előállításában. A skandináv országok jó példát mutatnak e tekintetben, mindennapi gyakorlatuk azt bizonyította, hogy magas adók, a gazdagok erőteljes megadóztatása és komoly szociális ellátó rendszer, valamint a magas színvonalú állami oktatás és egészségügy működtetése nem gátja a versenyképességnek, ellenkezőleg előmozdítja, mert éppen emiatt a legversenyképesebbek ezek az országok.

John Komlós könyvét éppen az iménti gondolatmenet miatt tekintem igen fontosnak és nagyon is aktuálisnak. A huszonnegyedik órában vagyunk, hogy mélyen elgondolkodjunk ezeken a problémákon, és minél többen és többen foglalkozzunk azzal, hogy miként lehet egy jól működő, a társadalom többségének és a jövő generációinak érdekeit valóban szolgáló gazdasági rendszert kialakítani, és nem melleleg miként lehet az emberek többségének az érdeklődését fel-

kelteni ez iránt, hiszen alapvető érdekeikről van szó.

A könyv két nagy részből áll: az első rész a mikroökonómia területét fogja át, míg a második a makroökonómiára koncentrál. A bevezetőnek tekinthető első fejezetben a szerző leszögezi: annak ellenére, hogy a piaci rendszerek sok hibával rendelkeznek, és ő ezeket fogja sorra venni, mégis piacpárti marad. De egy emberarcú piacgazdaságot tart kívánatosnak, amelyben az ember a legfontosabb, az ő szavaival élve: „mi maradjunk a piac mesterei és ne fordítva”.

Komlós véleménye szerint a közgazdaságtannak nem kellene elkülönülni a többi társadalomtudománytól, mint ahogyan azt teszi a főirányú közgazdaságtan. Egyesítenie kéne a szociológiából, a pszichológiából, a politológiából és a filozófiából származó felismeréseket. Ez jogos követelmény, csak akkor számot kellene vetni azzal a következménnyel, hogy a társadalomtudományok felé való közelítés miatt a tudományszak jelentősen veszítene az egzakt, axiomatikus felépítéséből, amelyet olyan nagy műgonddal alakítottak ki a neoklasszikus közgazdászok a 19. század végén, és építették tovább a múlt század hetvenes éveitől az újklasszikus közgazdászok. Persze nem lenne kár ezért az áldozatért, ha cserébe közelebb juthatnánk a valóságban létező gazdaságok működésének megértéséhez és empirikusan megalapozott elemzéséhez.

Ezt világosan látja Komlós, és éppen ezért fogalmazza meg azt a követelményt, hogy olyan gazdaságelméletre van szükség, amely empirikus bizonyítékokon alapul, és amely nem a deduktív logikára és matematikára támaszkodik. A közgazdaság-

tannak induktív tudománnyá kellené válnia. De ha a közgazdaságtan induktív tudománnyá válik, akkor búcsút kell mondanunk a gazdasági törvényeknek, a mindig és mindenütt érvényesülő oksági kapcsolatok azonosításának, a modelleken alapuló előrejelzéseknek, és még lehetne tovább sorolni. Ugyanis az adott helyzetekre vonatkozó empirikus elemzések, kísérletek a gazdaságban nem általánosíthatóak, mert a tér és az idő itt mindig konkrét, nem abszolút, mint egyes természettudományok vizsgálati körében (Hicks, 1978).

Egy egyszerű példa talán jobban megvilágítja az imént leírtakat. A fizikus biztos lehet abban, hogy az ókori Rómában, a kommunista Szovjetunióban vagy napjainkban New Yorkban egy magasról leejtett test mindhárom esetben g nehézségi gyorsulással közelített a Föld felé. De ugyanilyen egzakt megállapítást nem tehetünk például az árak és a keresett mennyiség viszonyáról. Ha például mindhárom említett helyen és időben a hús ára kétszeresére nőtt, akkor az iránta megnyilvánuló kereslet csökkenésének mértékéről még hozzávetőlegesen sem tudunk érdemi dolgot mondani, legfeljebb annyit, hogy bizonyosan igen eltérő mértékű keresleti változások voltak a három helyen. Persze nincs szükség ennyire szélsőségesen kiválasztott hely-idő kombinációkra, mert még abban sem lehetünk biztosak, hogy ugyanazon a helyen, de néhány nap vagy hét eltéréssel ugyanolyan mértékű áremelkedésre ugyanazon nagyságú keresletcsökkenés fog megvalósulni. Egyszerűen azért, mert időközben változhattak a viszonyok (bért kaptak a dolgozók, vagy helyettesítő termékek jelentek meg, és így tovább), amelyek megvál-

toztatták a gazdasági szereplők reakcióit.

Egy másik példa, amelyet Komlós is említ a könyvében, a részvények és a házak árának alakulása 2008 előtt, amikor az árnövekedés nem a kereslet csökkenéséhez, hanem annak emelkedéséhez vezetett. Mindez azért történt meg, mert megváltoztak a várakozások, az emberek további áremeléseket vártak. S ez egy pozitív visszacsatolási hurokhoz vezetett, elmentében a tananyagokban szereplő negatív visszacsatoláshoz. Mivel a mainstream kánonban ilyen folyamatoknak nincs helyük, ezért Alan Greenspan és Ben Bernanke tétlenül nézték az ingatlan- és a tőzsdei buborék kialakulását, növekedését.

Az iménti példából is látszik, hogy a mainstream közgazdászok által oly gyakran és szívesen említett keresleti vagy kínálati görbe sem határozható meg empirikusan, mert nem lehet biztosítani az „egyébként változatlan feltételek” (*ceteris paribus*) követelményt. És ha már a kereslet-kínálat Marshall-keresztjének meghatározásával is baj van, akkor bizony nem beszélhetünk a piacok mindentudó és mindenható jellegéről, amint azt a szerző könyvének második fejezetében részletesen kifejti. Ő azonban a hangsúlyt nem az egyensúly léte vagy nem léte kérdésére teszi, hanem arra, hogy a piacok bizonyos javakat, például a közjavakat nem képesek előállítani, állami intézmények és szabályozás nélkül nem tudnak működni.

A piac működését nem lehet leegyszerűsíteni egy kereslet-kínálat-ár automatára, mert az mindig az adott társadalmi közegben működik, és emiatt magán viseli annak jegyeit. A csalás, félrevezetés, a termékek rejtett hibái és más anomáliák elő-

fordulása jelentősen függ attól, hogy milyen értékrendszerük van a gazdasági szereplőknek. Komlós szerint az erkölcsnek elsőbbséget kell élvezni a piacok, a piaci hatalom felett.

A piacok „Achilles-sarka” jelzővel látta el azokat az anomáliákat, amelyek a piaci működés során felmerültek, s amelyeket a vonatkozó szakirodalom piaci hibák címszó alatt tárgyal: közjavak, externáliák, monopol-oligopol helyzetek, aszimmetrikus információk, aszimmetrikus piaci erőviszonyok. Ezekkel bővebben a következő, a harmadiktól a kilencedik fejezetig terjedő részekben foglalkozik a szerző. Tárgyalásmódját nem a piaci hibák szabják meg, hanem a piaci működés részletes bemutatása és ennek részeként tárgyalja ezeket a defektusokat. Megerősítendő ezt a tárgyalási módot, idézem Joan Robinson idevágó megállapítását: amit a mainstream közgazdászok piaci hibának, anomáliának, ideiglenesen megjelenő valaminek tekintenek, nos, az maga a piaci működés lényege.

A piaci keresletet nem lehet olyan egyszerűen kezelni, mint ahogyan azt a főirányú közgazdaságtan teszi, nevezetesen, hogy az csak az egyéni ízlésektől és az áraktól függ. A szükségletek és a kereslet nem kívülről adott exogén tényező, nagyon is endogén, hiszen függ a társadalmi hatásoktól, a divattól, a kulturális hatásoktól, a társadalmi státusztól, a reklámtól és a manipulációtól (amit a vállalatok nagyon is befolyásolnak). Ezen valós tényezők hatásainak a kihagyása tévútra vezet, és azt a képzetet sugallja, hogy az Adam Smith-i Láthatlan Kéz kiválóan működik, pedig valójában nem.

A főirányú közgazdaságtan alapvető, kiinduló axiómája a *homo*

oeconomicus, a racionálisan viselkedő, optimalizáló, haszon- és profit-maximalizáló gazdasági szereplő. A könyv negyedik fejezete ezt a feltételezést veszi kritikai vizsgálat alá a viselkedési közgazdaságtan eredményei alapján. Komlós a Kahneman (2013) és Tversky szerzőpáros, valamint Thaler (2016) pszichológiai kísérletei alapján bizonyította, hogy a gazdasági döntéseknél mennyire fontos a kontextus, az előzmények sora és a környezeti hatások, amint azt a horgonyelmélet összefoglalja. És ugyancsak nem felel meg a szigorú racionalitási követelményeknek az egyének kockázatkezelése, mivel eltérően értékelik a várható pozitív, illetve negatív eseményeket. A gyakorlatban nem érvényesül a valószínűségi számításból jól ismert várható érték számítás, a várható nyereség vagy veszteség egzakt kiszámítása, amint azt a viselkedési közgazdaságtan kilátáselmélete megfogalmazza.

A racionális viselkedés további fontos korlátja, hogy a gazdasági szereplők döntéseik során szinte sohasem rendelkeznek a teljes információs bázissal. A további információk beszerzése azonban költséges, és egyáltalán nem biztos, hogy javítja a döntés minőségét, hogy közelebb visz az optimális megoldáshoz. Ezért a gazdasági szereplők nem az optimális, hanem a több szempontból is kielégítő megoldást választják. Ez a felismerés egyáltalán nem új a közgazdaságtanban, hiszen Herbert Simon (1982) már a múlt század hetvenes éveiben közétette munkáit a korlátozott racionalitásról, a kielégítő döntések és a heurisztika gyakorlati hasznáról. Sajnálatos módon azonban az akadémiai közgazdaságtan nem vett tudomást róla, és továbbra is kitarzott a racio-

nális, optimalizáló gazdasági szereplő ideája mellett.

Az ötödik fejezetben igen fontos dolgokat olvashatunk, jöllehet a címe és a tartalma nincs teljes összhangban. Ugyanis az influenszerek és a fogyasztás cím alatt tárgyalja a szerző a piaci szerkezet alakulásának igen fontos kérdését. A főirányú közgazdaságtan tökéletes piacra és versenyre vonatkozó feltételezése nyilvánvalóan abszurd feltételezés, olyan leegyszerűsítés, amely tévútra vezet a gazdasági viszonyokat megérteni szándékozó hallgatókat. Elég nyilvánvaló, hogy a piacok nagy többségében nem sok kis termelő versenyez a fogyasztók kegyeiért, azt a nagyvállalatok, az óriási konszernek, a multinacionális cégek uralják. Van ennek persze racionális magja is, a nagybani termelés előnye, a növekvő volumenhozadék esete, hiszen bizonyos termékeket, például autót, számítógépet, mobiltelefont nem lehet olcsón előállítani kis szériában, mert igen magasak az állandó költségek. De nemcsak ez magyarázza a monopol- és oligopolhelyzetek kialakulását és elterjedését egyre több piacon, hanem az erőfölény és a politikai hatalom közreműködése is.

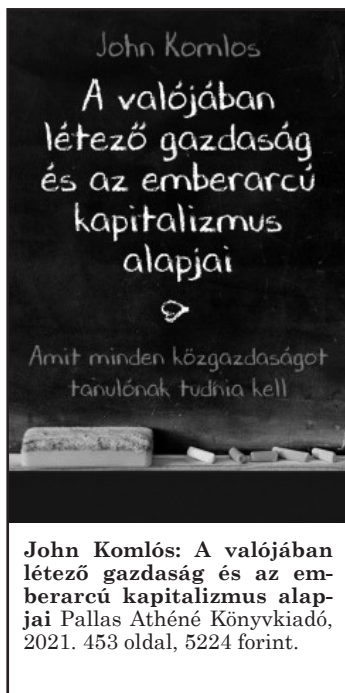
John Komlós a következőket írta ez utóbbi kapcsán 2019-ben: „Mivel a Trump-kormányzat a tábornokok és milliárdosok kezébe került, minden megvalósult, amire Eisenhower

figyelmeztetése vonatkozott.” (132. old.) (Csak zárójelben: Eisenhower amerikai elnök [1953–1961] hivatali tapasztalatai alapján a katonai-ipari komplexumok hatalmának növekedésére és jogtalan befolyásolási szerepének veszélyére hívta fel a figyelmet.) Nos, ez a figyelmeztetés igencsak aktuálissá vált 2024 végén, csak ab-

ban reménykedhetünk, hogy az amerikai demokratikus intézményrendszer kordában tudja tartani az óriásvállalatokat.

A piaci szerkezet tárgyalása tovább folytatódik a hatodik fejezetben, itt teljesedik ki. A vállalatok általában nem egy-személyes vállalkozások, hanem nagy korporációk. A nagyvállalatok felépítését a szigorú hierarchia és tekintélyelvűség jellemzi, működésük pedig egyáltalán nem tekinthető demokrati-kusnak. Az amerikai pénzügyi szektorban

különösen érvényesül a nagyvállalatok dominanciája, itt egyáltalán nem lehet szabadversenyről beszélni. De nemcsak itt, hanem számos más iparágban is jellemző a monopol-, oligopolhelyzetek kialakulása. Amint azt már 1976-ban Bruce Henderson megfigyelte: stabil versenypiacokon általában csak három jelentős szereplő marad, s közülük a legnagyobb piaci részesedése nem haladja meg a legkisebb domináns versenytárs részesedésének a négyszeresét (Sheth–Sisodia, 2002).

John Komlós: A valójában létező gazdaság és az emberarcú kapitalizmus alapjai Pallas Athéné Könyvkiadó, 2021. 453 oldal, 5224 forint.

A kereslet-kínálat közgazdaságtan-tankönyvekben oly gyakran idézett mechanizmusa illuzórikussá válik a valóságos piacokon, amelyeken néhány vállalat erőfölényes helyzetben van. „Az oligopóliumoknak és a monopóliumoknak nincs kínálati görbéjük, viszont van piaci hatalmuk, ezért az ár és a mennyiség olyan kombinációját választják, amely kielégítő nyereséget eredményez” (168. old.) – írja a szerző. A nagyvállalatok között nincs éles verseny, komoly konkurencia, különösen nincs árverseny, hiszen így könnyen tönkretelhetnék egymást, sokkal inkább érvényesül az összejátszás, a megegyezés árban és piaci részesedésekben.

A piaci egyensúly és annak kialakítása fontos része a mainstream közgazdasági tanításnak, ugyanakkor távolról sem tudnak kielégítő magyarázatot adni arra, hogy miként alakul ki az egyensúly, és időben hogyan változik. A valóságos piacokon ugyanis nincs aukcióvezető, aki ellenszolgáltatás nélkül begyűjtené a keresleti és kínálati ajánlatokat, majd az egyezőség esetén jelt adna az egyensúlyi tranzakciók lebonyolítására. A valóságban az egyes tranzakciók egymástól függetlenül, különböző árakon mennek végbe, ezzel folyamatosan változtatva a piac állapotát. Ez a dinamikus folyamat sohasem ér nyugvópontra, a kereslet és a kínálat sohasem tud egyensúlyba kerülni, mert időben és térben nem koncentráltan jelennek meg (Káldor, 1989).

A főirányú közgazdaságtan tanítása szerint a piaci működés egyben elrendezi a jövedelemelosztás kérdését is, mégpedig igazságosan, mert mindenki azt kapja, amit megérdemel, hiszen a tőke és a munka is a hozzájárulása (határterméke) mértékében

részesedik a létrejött produktumból. Ez a tézis azonban több sebből is vérzik, kezdve azon, hogy a tényezők határtermékét nem lehet egzakt módon meghatározni (a termelési függvény identifikációs problémái miatt) és ebből következően az igazságos jövedelemarányokat sem. Komlós a mindennapi élet felől közelítve azt vizsgálta meg, hogy vajon a termelékenység és a reálbérek növekedésüteme között van-e szoros együttmozgás. Azt találta, hogy az USA-ban 1982 után a reálbérek növekedése egyre inkább elmaradt a termelékenység növekedése mögött. A jelenség azzal magyarázható, hogy a szakszervezetek egyre inkább elveszítették befolyásolási erejüket, először a Reagan-adminisztráció törvényi korlátozásai, majd a globalizáció miatt (ti. a munkaigényes iparágakat kiszervezték a harmadik világ országaiba). Tehát itt is érvényesül az erőfölényes helyzet és a politikai hatalom befolyása.

A jövedelemelosztásra az jellemző az elmúlt évtizedekben, hogy egyre nagyobbak a jövedelemkülönbségek az egyes társadalmi csoportok között. A jövedelemkülönbségeknél is nagyobbak és gyorsabban növekszenek a vagyoni különbségek. Az USA jövedelmi és vagyoni különbségei a legnagyobbak a fejlett országok között. Éppen ezért nem meglepő, hogy a társadalmi jólét messze elmarad a GDP növekedése mögött. A nagy jövedelemkülönbségek nemcsak erkölcsi szempontból kifogásolhatóak, hanem a szűken vett gazdasági szempontból is, mert az alkalmazkodás és a növekedés szempontjából is kifejezetten káros hatásúak, és destabilizálják a politikai rendszert (Stiglitz, 2012).

A piacok tényleges működésének megértéséhez szükséges megismerni

azt, hogy miként működnek a nagy korporációk, miként alakul a tulajdonosok és a menedzsment kapcsolata, együttműködése. Ennek feltárására sokkal alkalmasabb a hagyományos sémák helyett a megbízó–ügynök modell. Az összegyűlt tapasztalatok szerint a vállalat vezetői kihasználják az információs aszimmetriát, monopolhelyzetüket, és sok esetben nem a vállalat érdekeit képviselik, hanem a saját zsebüket megtömní. Komlós konkrét példák sorával bizonyítja ezt a megállapítást. További anomália, hogy az erős és befolyásos vállalatvezetők képesek kikényszeríteni a kormánytól különféle kedvezményeket, torzítva ezzel a piaci működést, bizonyítva azt, hogy a Láthatatlan Kéz mechanizmusa önmagában nem elég. Itt is szükség lenne nemcsak a törvényi, hanem az erkölcsi korlátokra is.

A standard tantermi közgazdaságtan állításaival szemben az állami beavatkozás a piac működésébe bizonyos esetekben helyénvaló és kívánatos. Ilyen lehet például a minimálbér megszabása, amely komoly segítséget nyújt az alacsony képzettségű, szegény emberek számára. És ellentétben a tankönyvi érveléssel, az esetek többségében nem növeli a munkanélküliséget (Banerjee–Duflo, 2021). Akár növelheti is a keresletbővülése révén. A magasabb bérek ugyanis csak a profitot csökkentik, mert az oligopol-piacokon az ár nagyobb, mint a határköltség.

Hasonlóképpen az árszabályozásnak is lehet létjogosultsága olyan esetekben, amikor krónikus hiány lép fel bizonyos termékekből, mint például az üzemanyagból. Az árkartellekkel szemben alkalmazott árplafon nem csak erkölcsi szempontból helyénva-

ló, gazdasági haszna is lehet, mert csökkenti ugyan az egységprofitot, de a kereslet növekedése révén emelheti a realizált profittömeget. Az állami szabályozás mellett a szerző szerint kívánatos lenne a szakszervezetek szerepének erősödése.

A könyv második része makro-ökonomiával foglalkozik. Kiindulópontja a keynesi monetáris és fiskális politika, amelynek fontosságát és pozitív szerepét hangsúlyozza, szemben a neoklasszikus szintézis és az újklasszikus közgazdaságtan tanításaival. Különösen fontos lett volna a keynesi tanokhoz visszatérni a 2008–2009-es válság idején, sőt már előtte is. De a főirányú közgazdaságtan a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben látványosan szakított a keynesi tanítással, és visszatért a neoklasszikus tantételekhez. A sokféle, sokszínű piaci szereplőket a reprezentatív gazdasági szereplővel helyettesítették, aki egy személyben termelő és fogyasztó, s természetesen racionálisan viselkedik, mindig optimális döntéseket hoz. Az erre felépített újklasszikus-újkeynesi DSGE-modellek (Dinamikus Sztochasztikus Általános Egyensúlyi modellek) ürességét és haszontalanságát éppen a pénzügyi válság mutatta meg. Mert nemcsak előre jelezni nem tudták a válságot, de arra sem tudtak választ adni ezek a modellek, hogy mit kellene tenni a válság hatásainak enyhítése érdekében.

Makroszinten a legfontosabb mutató a bruttó nemzeti termelés (GNP). A szerző szerint a GNP a termelésre vonatkozó becslés, és nem a jólétre, mert ez utóbbi jelentősen függ az életminőségtől, a környezeti károk mértékétől, olyan közjavak minőségétől, mint az oktatás és az egészségügy, és a társadalmi egyenlőtlenségek-

től. A gazdasági növekedés, a GNP bővülése nem növeli automatikusan az élettél való elégedettséget. Hiába van az Egyesült Államok az egy főre jutó GNP nemzetközi rangsorában az élbolyban, a megelégedettség és boldogság rangsorában csak a középmezőnyben szerepel. Az amerikaiak évente 400 órával többet dolgoznak, mint az európaiak. Az USA-ban egyszerre van jelen a 70 órás munkahét és a magas munkanélküliség.

A népszerű neokonzervatív érvelés szerint a probléma maga az állam, a kormányzat. Ezzel szemben Komlós azt állítja, hogy a kormány fontos része a gazdasági problémák megoldásának. A sikeres gazdasági felzárkózást megvalósító országok (Németország, Japán, a skandináv országok) azt példázzák, hogy a kormányok a siker létrejöttében komoly, pozitív szerepet játszottak.

A fiskális politika tárgyalása kapcsán erős hangsúlyt kap a könyvben az, hogy az előnyök, a nyilvánvaló hasznosság mellett a keynesi fiskális politikának azonban vannak negatív következményei is. Az anticiklikus politika hátulütője az, hogy a kormányok a jó konjunktúra idején nem takarékoskodnak, s ezért felgyülemlik az államadósság. A gyorsan növekvő államadósságnak pedig az a veszélye, hogy nagy lesz az adósságszolgálat, ha a kamatlábak nőnek. Az eladósodás további veszélye, hogy függő helyzetbe kerülhet az ország a kölcsönt nyújtó külföldiektől, jó példák erre az Egyesült Államoknak nyújtott kínai óriáshitelek. Komlós szerint a kizsorítási hatástól (ti. hogy az állami költelekezések a kamatlábak növekedése miatt csökkentik a magánberuházásokat) nem kell tartani, mert van elég forrás a magángazdaságban.

Ez a feltevés helytálló lehet az USA gazdaságára, de semmiképpen sem általánosítható.

Az adók jót tesznek nekünk – állítja a szerző, szemben a főirányú közgazdaságtannal, amely szerint az adók károsak a magángazdaság működésére, és ezért szintjüket minél alacsonyabbra kellene beállítani. A magas adózású országok azonban igen jól teljesítenek, ezek lakói a legboldogabbak a világon, a magas adózási szint ellenére: ez Norvégiában 38, Dániában 45,9, Finnországban 44,1 százalék. Az adócsökkentés – szemben a mainstream tétellel – nem finanszírozza önmagát. Az adókulcsok csökkentése az esetek többségében nem járt együtt a GNP olyan mértékű növekedésével, amely ezáltal elegendő adóbevételi többletet generált volna. Jól példázzák ezt a republikánusok által megvalósított adócsökkentések, amelyek rendre rekordnagyságú költségvetési hiányokat generáltak.

Komlós egész fejezetet szentelt a 2008-as pénzügyi válságnak. Tárgyalásának központjába az amerikai válság került, mivel innen indult ki az egész, és terjedt szét az egész világon. Részletesen tárgyalta, hogy milyen okok vezettek a válságos helyzet kialakulásához, 31 pontban foglalta össze a különböző okokat. Ezeknek az ismertetésére e helyütt nem térünk ki, annál is inkább nem, mert elég gazdag irodalma van az amerikai pénzügyi válságnak. Csak egyetlen megjegyzést teszünk: úgy tűnik, hogy az emberek nem tanulnak a múlt hibáiból, és két-három generációval később ugyanazokat a hibákat (persze más technikai háttérrel és társadalmi közegben) hajlamosak elkövetni.

A szerző tárgyalja a nemzetközi kereskedelem és a nyitott gazdaságok

makroökonómiai problémáit is. Igaz, a könyvben többnyire az Egyesült Államokra vonatkozó illusztrációk és példák szerepelnek, amely viszont nem kifejezetten nyitott gazdaság. Először a közismert és igen népszerű Ricardo-féle komparatív előnyök elméletét veti alapos kritika alá, és hét pontban foglalja össze ez irányú mondanóját. A gazdaságtörténeti példák azt mutatják, nem mindegy, hogy az egyes országok milyen termékekre szakosodnak. A kitermelőiparra és a mezőgazdasági termelésre való szakosodás hosszú távon nem előnyös, mert az ezen ágazatokra jellemző alacsonyabb termelékenységnövekedés miatt folyamatosan cserearányromlást kell elszenvedniük, ami pedig a krónikussá váló külkereskedelmi mérleghiányhoz és az eladósodáshoz vezet.

Komlós szerint a védővámok kivétele javíthatja a jólétet, mert így nőhet a foglalkoztatás, abban az esetben, ha munkanélküliség van a szóban forgó ágazatban. A szabadkereskedelem nem a növekedés motorja, a kiegyensúlyozatlan kereskedelem alulfoglalkoztatást eredményez. A felhalmozódó külkereskedelmi deficit azt jelenti, hogy ezt a keresletet nem otthon költik el, és nem a hazai gazdaságot erősítik. Az Egyesült Államok óriási mértékű importtöbbletet halmozott fel, s a szerző számításai szerint ez 2,5 millió munkahely megszűnéséhez vezetett. Ez az érvelés azonban túlzottan leegyszerűsített, mondhatni populista, ehhez hasonló módon érvel manapság Trump is, a protekcionista kereskedelempolitika bevezetését ígérve.

A harmadik világ országainak sikeres felzárkózása azon alapult, hogy a fejlett országok a munkaigényes (és

környezetszennyező) termeléseiket kiszervezték hozzájuk. Ennek következtében valóban sok termelési munkahely szűnt meg a fejlett országokban (ma már az USA-ban nemcsak autót nem lehet gyártani, számtalan más terméket sem). De ezt a problémát nem a védővámok kivételével lehet megoldani, mert azok nem tudják kiegyenlíteni az óriási bérkülönbségeket a fejlődő és a fejlett országok között. Ha mégis, akkor ez komoly inflációt fog okozni a nagyon magas vámok miatt. A probléma megoldása nem az alacsony hozzáadott értékű termelés visszahozása, hanem szerkezetváltás a magas hozzáadott értékű tevékenységek irányába, technikai és technológiai innováció, új termelési módszerek kutatása és bevezetése. Mindehhez persze elengedhetetlenül szükséges egy hatékony, jól működő oktatási rendszer. A skandináv országok e tekintetben jó példával járnak előttünk.

A könyv zárófejezetében a szerző szembeállítja egymással a tankönyvi tantételeket a valóságos gazdaságok problémáival. Példaként az USA gazdaságának 14 akut problémáját azonosítja (többek között a költségvetési és külkereskedelmi hiányt, az oktatási és egészségügyi rendszer gyengeségét, a kínai hitelektől való függést, az állam és a lakosság eladósodottságát), amelyekről nem tesznek említést a közgazdaságtan tananyagok, pedig megoldásuk rövid távon nem várható.

Könyvének összefoglalásaként John Komlós a következőket írta: „Ez a tankönyv hangsúlyozta a főáramú közgazdaságtani elmélet gyengeségeit, és kiemelte, hogy paradigmaváltásra van szükség a humanista közgazdaságtan eléréséhez, amelyben az emberek és az életminőség számítá-

nak, nem pedig a kapzsiság által vezérelt gazdaság.” (424. old.)

A könyv elolvasása után valóban megalapozottnak tekinthetők ezek a megállapítások és iránykijelölések. Csupán két kritikai megjegyzés kívánkozik ide. Az egyik, hogy Komlós könyve nem tankönyv a szó klasszikus értelmében, mert nem ad szisztematikusan felépített közgazdaságtant. Már csak azért sem lehet az, mert az általa hangoztatott paradigmaváltás még nem történt meg, az új elméleti alapok még nincsenek lefektetve. Kellene egy új Keynes, aki ezt megtenné, amint azt ő is megjegyezte.

Tehát a könyv nem tankönyv, hanem egy nagyon jó és igen hasznos kiegészítő olvasókönyv azoknak, akik a hagyományos közgazdaságtant ta-

nulják. Megfelelve ezzel annak a Joan Robinson által tett megállapításnak, miszerint „a közgazdaságtan tanulmányozásának nem az a célja, hogy kész válaszokat kapjunk közgazdasági kérdésekre, hanem az, hogy megtanuljunk, miként tudjuk elkerülni azt, hogy a közgazdászok becsapjanak bennünket”.

Komlós könyve méltó helyet foglal el a főirányú közgazdaságtant bíráló kiváló munkák között. Olyan szerzők mellett, mint Balogh (1994), Káldor (1989), Keen (2004), Hill–Myatt (2010)], Minsky (1986), Weeks (1998, 2014). Jó szívvel ajánlom tehát elolvasásra, tanulmányozásra mindenkinek, akit kicsit is érdekel a gazdaság, és nem éri be az akadémiai közgazdaságtan idejétmúlt dogmaival.

Irodalmi hivatkozások

88

- Balogh Tamás (1994): Mit ér a hagyományos közgazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Banerjee, Abhijit V. – Duflo, Esther (2021): Jó közgazdaságtan nehéz időkre (Jobb válaszok bonyolultabb kérdéseinkre). HVG Könyvek, Budapest.
- Falus Orsolya (2024): „Amit minden közgazdaságot tanulónak tudnia kell”. Könyvismertetés, *Civil Szemle*, 2024/3, 131–136.
- Forgács Imre (2021): Öszintén a kapitalizmusról. Recenzió. *Új Egyenlőség* (2021. október 10.) <https://ujegyenloseg.hu/oszinten-a-kapitalizmusrol/>
- Hicks, John (1979): *Causality in Economics*. Basil Blackwell, Oxford.
- Hill, Rod – Myatt, Tony (2010): *The Economics Anti-Textbook*. Fernwood Publishing, Halifax.
- Honvári, P. (2021): Amit minden közgazdaságot tanulónak tudnia kell. *Közgazdasági Szemle*, 68., 332–336.
- Kahneman, Daniel (2013): *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Könyvek, Budapest.
- Káldor, Mikós (1989): *Gazdaságtanelmélet – Gazdaságpolitika*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Keen, Steve (2004): *Debunking Economics. The Naked Emperor of the Social Sciences*. Zed Books, London.
- Komlos, John (2019): *Foundations of Real World Economics – What Every Economics Students Need to Know*. Routledge, New York.
- Komlos John (2021): A valójában létező gazdaság és az emberarcú kapitalizmus alapjai: Amit minden közgazdaságot tanulónak tudnia kell. Pallas Athéné, Budapest.
- Minsky, Hyman P. (1986): *Stabilizing an Unstable Economy*. McGraw Hill, New York (2008).
- Simon, Herbert (1982): *Korlátozott racionalitás, Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Sheth, Jagdish N – Rajendra, S. Sisodia (2002): *The Rule of Three: Surviving and Thriving in Competitive Markets*. The Free Press, New York.
- Stiglitz, Joseph E. (2012): *The Price of Inequality (How Today's Divided Society Endangers our Future)*. W. W. Norton and Company, New York.
- Thaler, Richard H. (2016): *Rendbontók (A viselkedési közgazdaságtan térnyerése)*. HVG Könyvek, Budapest.
- Weeks, John (1998): *A neoklasszikus közgazdaságtan kritikája*. Aula-Tek, Budapest.
- Weeks, John (2014): *Economics of 1%*. Anthem Press, London.

Boros Géza

Velence Kosztolányival

Vajon „mi hajtja, húzza a magyarokat Velencébe?” – tette föl máig időszerű kérdését Ady Endre 1906-os útijegyzetében. És „mit visznek haza?” – firtatta tovább, mintegy összefoglalását adva Velence varázsának. „Viszik-e a formák szerelmét? A szív megkönnyesülésének képességét? Az ellágyulás titkát? Az elmélyedés és álom szent orvosságát? Hitem szerint, aki Velencében élt, annak egy kicsit művésszé kell válnia, ha nagyon barbár volt is.”

Kosztolányi Dezső nem volt ennyire érzelgős, de ő is rajongott a városért. Sokszor járt Velencében, és legalább tizennégy látogatásának fennmaradt írásos nyoma is. Velence nemcsak útirajzaiban, tárcáiban, leveleiben, hanem verseiben, novelláiban és regényeiben is felbukkan. Például az *Esti Kornél* feledhetetlen soraiban, ahol a megérkezés csodáját, a tengerrel való találkozás eksztatikus élményét így írja le: „Úszott előre a hullámokkal és a reggeli széllel, arrafelé, ahol aranykőben az arany Velencét sejtette.”

Kosztolányi és Velence – két vonzó brand, amelyek könyvkiadói összekapcsolása eleve sikerrel kecsegtet. Erre régebben is rájöttek, Kosztolányi Velence-szövegei összegyűjtve már többször is megjelentek. 1988-ban Szigethy Gábor szerkesztésében a Gondolkodó Magyarok sorozatban a Magvetőnél, 2000-ben a Holnap Kiadónál, 2003-tól pedig a Magyar Elektronikus Könyvtár felületén digitálisan bárki szabadon elérheti.

A Szépirodalmi Könyvkiadó 1979-ben *Európai képeskönyv* címmel, a Tarandus Kiadó pedig 2011-ben *El-süllyedt Európa* címmel adta közre az író európai útirajzainak gyűjteményét, köztük a velencei írásokat. Ennek első kiadását 1943-ban Ilyés Gyula állította össze, és a Nyugat Kiadó adta ki. A velencei írások java olvasható Kosztolányi 1916-os *Tinta* című gyűjteményes kötetének hasonmás kiadásában is, amely a Tinta Könyvkiadó és a Pytheas Könyvmanufaktúra közös gondozásában jelent meg 2024-ben.

Kosztolányi imádott utazni. „Útijegyzeteiben hemzseg a sok látomás, a látó szem keretébe foglalt valóság varázsos képe. Talán csak Széchenyi volt ilyen kíváncsi, s minden apróság mellett elidőző utazó, mint Kosztolányi. De Kosztolányi útijegyzeteiből teljesen hiányzik a széchenyies töprengés, glosszázás. Az a szakadatlan önmagára való vonatkoztatása a világnak, ami a gyöt-rődő magyar utazók sajátja” – írta róla Bóka László 1943-ban a *Magyar Csillagban*.

A Magvető Kiadó *Kosztolányi Velencéje* című, most megjelentetett kiadványa az írónak a *Pesti Hírlap*, a *Képes Vasárnap*, az *Élet*, a *Hét* és az *Új Idők* hasábjain publikált Velence-témájú írásaiból válogat, kiegészítve levélrészletekkel. Az Irodalmi Útikalauzok sorozatban megjelent kötet alcíme szerint „képes irodalmi útikalauz a lagúnák városáról”. Újdonsága, hogy fotókat is tartalmaz.

Kosztolányi fényképeiből persze nem lehet összeállítani egy képeskönyvet, ugyanis – egy kivétellel – nem maradtak fenn velencei képek róla. A hagyatékában – amelyet az MTA Kézirattárában őriznek – található ugyan néhány velencei fénykép, például a Szent Márk térnek (vagy ahogy akkortájt nálunk hívták: Márkus térnek) a campanile 1902-es összeomlása előtti látképéről, de ez csak pár darab megsárgult fotó, amelyeket az író valószínűleg Velencében vásárolt.

A könyvben közölt képek forrása – három kivételével – a Fortepan, amelynek bárki által letölthető gyűjteményében nagyszámú és jó minőségű régi velencei fénykép található. A kötet komoly hiányossága, hogy a fotókat képaláírás (képjegyzék) nélkül közli, így nem tudjuk, hogy mi van rajtuk, hol és mikor készültek. Ez annál is érthetlenebb, mert a kiadó a sorozat korábbi köteteiben az ilyen adatok közlését megoldotta.

Az avatatlan olvasó joggal gondolhatja, hogy a kötetben szereplő minden kép Velencében készült, ezt sugallja a könyv címe is, de ez nem teljesen így van. A fényképek közé trieszti, fiumei és franciaországi (!) felvételek is keveredtek. A képek és a szövegek sajnos kronológiailag sincsenek mindig összhangban. Van, ahol az illusztrációnak szánt fotók jóval korábbiak, másutt pedig sokkal későbbiek, mint az adott szöveg keletkezése. Annak ellenére van ez így, hogy a képeknek atmoszférateremtő szerepük mellett hitelesítenie, erősítenie kellene a szöveget. Egy fotó nemcsak vizuálisan érdekes, hanem a történeti dokumentatív értéke miatt is, amit nem szerencsés figyelmen kívül hagyni.

Fotografikus látásmód volt jellemző Kosztolányira. Pályája elején (Lehotai álnéven) úgy határozta meg a modern író, mint aki „kodakkal dolgozik. Az utcán, interieurökben, a börzén, a lóversenytéren gyorsfényképeket csinál az életről.” Apró megfigyelései az élet panorámaképet rakják ki. „Idegenben nem tudott betelni az emberek nézésével. Különösen az olasz népet imádta. A gyerekeket, az öregeket és a fiatalságot. Megbabonázta az olasz jókedv, az olasz báj és könnyedség” – írta róla felesége, Harmos Ilona. Olaszból fordított is: Mussolini életrajzát éppúgy lefordította, mint a Velence felrobbantását vizionáló futurista költő, Armando Mazza *Venezia* című versét. („A nap nem nyalja már sokáig márványcsipkéid émelegő, porhanyó cukorját.”)

Kosztolányi szerint az író útja „tanulmányút és kélút együtt, munka és henyélés. Az egész élet érzéki látványosságát és érzékfölötti mélységét keresi ekkor is.” Ritkán értékkel, csak elvétve interpretál (szemben Szerb Antallal vagy Márai Sándorral), inkább az érzéki benyomásokra helyezi a hangsúlyt. A turisztikai klisék, városi toposzok kevésbé érdeklik, viszont előszeretettel örökíti meg a mindennapi élet apró örömeit. Például egy kis cukrászda felfedezését a Mercerián, ahol „a világ legjobb csokoládéját” itta, és ahol „borhabbal töltött krémes lepényt is lehet kapni, csokoládés fedőlapal”. A városhoz fűződő viszonyát mesterien foglalja össze a temetőszigeten tett látogatását követő írása: „Nekem mindig érthetetlennek tetszett, hogy ebben a farsangoló, bálteremszerű városban a vegetatív élet megy a maga útján, hogy a

villákban, amelyek alját a lagúna hervadt vize nyaldossa, szabóműhelyek, sajtkereskedések, kórházak vannak, hogy az emberek nemcsak mutatványos, dekoratív, kirakatféle életet élnek, de üzleteket kötnek, a babaszobákban szűk díványokon hevernek, a remekbe készült reneszánsz kastélyokban dolgoznak is. Úgy érzem, itt mindenki csak átutazóban van, s az élet itt csak színjáték. A kilincseket megbámulom, de sohase gondoltam arra, hogy velük kapukat nyitogatnak. Divinációsan nyilatkozott meg előttem e város lelke, midőn először végig gondoláztam a canalén, és egy aranyos házon – csodálkozó gyermekszemmel – megláttam egy fogtechnikus címtábláját. Nem hittem, hogy a velenceieknek fáj a foguk. Azóta tízszer-tizenötször jártam itt, félig honos is lettem, de az első benyomásokat nem tudtam kiverni a fejemből, és még mindig nem tudok hinni e szép-szép, ezerszer szép város gyakorlati voltában, mint ahogy nem hiszek egy költemény praktikumában.”

Érdekesmód alig ír a Velencében szerzett kulturális élményeiről, színházi, múzeumi, építészeti benyomásairól. Pedig felesége visszaemlékezése szerint Kosztolányi külföldi útjai során „minden városban megnézte az egyetemet, és elment a könyvtárba is. Képtárakba is járt, de csak mértékkel, az élő emberek

többet mondtak neki. Utcán, kávé mérésben, lakások mélyén meglesett egy-egy arcon, mozdulaton, hangon ujjongani, jajongni tudott, de azért a képzőművészet sem hagyta hidegen. Emlékszem egy velencei nyárra, amikor valósággal boldoggá

tették a képek. Különösen egy Bellini-ké pért rajongott ekkor, a fácskás Madonnáért. Pontosan tudta a képzőművészetben is, mi a jó, mi a legjobb, holott alig-alig szentelt időt ilyenféle tanulmányokra.” Bellini nevezett festménye, a *Madonna degli Alberetti* az Accademia kép-tárban található, tehát abban biztosak lehetünk, hogy járt itt Kosztolányi Dezső.

Egy másik ilyen beazonosítható hely Olaszország legnagyobb kulturális eseménysorozatá-

nak, a nemzetközi képzőművészeti kiállításnak helyet adó városliget, a Giardini. Az író hagyatékában megtaláltam az 1924-es Biennáléra névre szóló (*Desiderio Kosztolányi*) belépőkártyáját. Ebben az évben a Magyar Pavilonban többek között Csók István, Fényes Adolf, Rippl-Rónai József, Rudnay Gyula, Szőnyi István és Vaszary János állítottak ki. Közülük a fiatal Rudnaynak volt a legnagyobb sikere, még a pavilont meglátogató olasz király is vásárolt festményt tőle, és az olasz sajtó összességében igen nagyra értékelte a magyar szereplést.

Kosztolányi Velencéje. Kosztolányi Dezső prózai írásaiból, cikkeiből és leveleiből összeállította: Schmal Alexandra. Budapest, 2024, Magvető Kiadó. 96 oldal, 3499 forint.

Jó lenne tudni, hogy Kosztolányinak mi volt a benyomása a Maróti Géza tervezte Magyar Pavilon túldíszített épületéről, amely élesen megosztotta mind a külföldi, mind a hazai közvéleményt. Erről sajnos nem írt. Inkább a Lidón gondtalanul strandolókat örökítette meg, ahol a finom előkelő „férfiak kövérek, mint a nők, a nők soványak, mint a férfiak”.

Jó lett volna a találomra bera-
kott Fortepan-képek helyett néhány olyan velencei helyszínről is korabeli fotót közölni, ahol biztosan megfordult az író (Accademia, Giardini di Biennale, temetősziget stb.). Ha ilyen fotó nem található a Fortepanon, érdemes lett volna körülnézni külföldi archívumokban is, ahonnét akár jogdíjfizetés nélkül is beszerezhetők régi Velence-fotók, ugyanúgy, mint a Fortepan esetében. (A szabad felhasználás – a Creative Commons licenc szerinti hozzáférés – nagyban segíti a Fortepan-képek terjedését, ugyanakkor elkényelmeseíti a kiadókat.)

Az egyetlen velencei fénykép, amelyhez Kosztolányinak valóban volt köze, a sok idegen privát fotó között teljesen elsikkad. Ez a fotó 1924 augusztusában készült a Lidón, és a mindig fess Kosztolányit szokatlan helyzetben, fürdőnadrágban láthatjuk rajta, amint feleségével, kisfiával és öt másik gyerekkel heverészik a homokos strandon. Hogy kik vannak a képen, azt a szerkesztő is fontosnak tartotta, és jobb híján, a könyv végére, a képek forrásai jegyzékébe illesztette be. A kép forrása – Kis Ferenc magángyűjteménye – viszont hiányzik.

A privát fotók ad hoc illusztrációként történő használata olykor

egészen furcsa eredménnyel jár. Például egy 1907-es szabadkai le-
vélrészletet, ahol Kosztolányi arról számol be, hogy már folyékonyan olvas olasz könyveket, egy olyan Fortepan-fotóval illusztrálták, amelyen a velencei Palazzo Calbo Crotta teraszán Ormos Imre kertépítész felesége egy képes kiadványt olvas 1938-ban. (Azonkívül, hogy a két embernek semmi köze nem volt egymáshoz, Kosztolányi ekkor már két éve halott.) Kép kép – gondolhatta a szerkesztő, hiszen a képekről első látásra úgyszemint állapítható meg, hogy ki van rajtuk, hol és mikor készültek. A Fortepan csak a képadományozó nevének a feltüntetését kéri, ennek a Magvető eleget is tett, viszont képaláírás nélkül ez önmagában kevés, vannak ugyanis olyan adományozók, akiktől több száz fotó is található a portálon. Olyan ez, mintha Kosztolányi napilapcikkei esetében csak az újság nevét adnánk meg, és akit a pontos forrás érdekel, az több száz dokumentum között lesz kénytelen keresgélgni.

A kötet legutolsó fényképe tartalmaz szintén a Lidóhoz kapcsolódik, a gond csak az, hogy ez a kép (egy strandoló nőt ábrázoló másik fotóval együtt) nem Velencében, hanem egy normandiai tengerparti strandon, Trouville-sur-Merben készült. Itt valamit nagyon elnéztek! Persze, ha úgy vesszük, ez is lidó, hiszen a homokos tengerparti strandot jelentő elnevezés Velencéből származik.

Más a probléma egy további kakukktójással, amely a képek forrásjegyzékében sincs feltüntetve. A fotón a San Marco-bazilika előtt, a térburkolatba süllyesztett, feliratos kőtábla látható, amelyet egy osztrák bomba 1916-os felrobbanásának az

emlékére a Lega Antitedesca (Németellenes Liga) helyezett el 1927-ben, és Kosztolányi is megemlékezik róla. Ám a táblát ebben a formában biztosan nem láthatta, hiszen ez a fotó 2016-ban készült, amikor a sok millió cipőtalptól a dátum szinte teljesen kikopott, alig olvasható. (A forrásmegjelölés nélküli fotót az olasz kulturális örökségvédelmi hivatal honlapjáról tölthették le.)

Az első világháború kitörése Velencében érte az író és feleségét, az egyik utolsó hajójáráttal jutottak el Triesztbe, és onnét vonattal haza. Ezzel az itáliai utazások sora pár évre megszakadt. 1923-ban viszont ismét Velencében voltak, és ezt még jó pár boldog esztendő követte az utolsó útig, 1934-ig.

A könyv tervezője, Pintér József részéről kitűnő grafikai ötlet volt, hogy az előzéklapokra korabeli velencei szállodai hirdetéseket tett. A reklámszövegekből kirajzolódik az akkori, meglepően széles turisztikai kínálat, hogy a szállodások mi mindennel próbálták magukhoz csábítani a magyar utazókat. Nagy kár, hogy a legfontosabb magyar vonatkozású szállodák, a Bauer Grünwald szomszédságában lévő magyar tulajdonú Hotel Budapest (ma Hotel Violino), a nagy múltú Hotel Cavalletto (Maróti Géza és Csáth Géza kedvenc szállodája) vagy a Lidón az impozáns Hotel Hungaria (melynek avatásán Ady Endre

is részt vett) nem szerepel az összeállításban. Hiányzik Kosztolányiék egyik kedvenc panziója, a Hotel Pension Venier e Villa Marina is, ahol 1924 augusztusában a Lidón megszálltak. („A strand mellett. Penzió 25 lírától. Minden szobában hideg-melegvízfürdők. Rádió, saját kabánok. Bécsi és olasz konyha.”) Ezek a szállodák is rendszeresen hirdettek a korabeli magyar társasági lapokban. Jó lett volna lábjegyzetekkel is ellátni a könyvet, hogy az olyan, ma már nem ismert idegen szavak, mint például a *capana* (kabán) – ami a strandon bérelhető kis házikót jelenti –, a mai olvasó számára is érthetőek legyenek.

A kötet külső megjelenése tetszetős, elegáns, illik a decens témához. A fekete-fehér képek nyomdai minősége viszont sajnos nem mindenütt kifogástalan, összevetve a Fortepan-eredetik részletgazdagságával, érezhető a különbség. Igazán kár, mert nagyobb tervezői és szerkesztői odafigyeléssel egy remek kis kiadványt lehetett volna összeállítani.

Kosztolányi Velence-útirajzait fényképek nélkül is jó olvasni. Erre kitűnő példa a már említett Tinta-kötet hasonmás kiadása, melyben az eredeti tipográfia Geiger Richárd szecessziós iniciáléival és könyvdíszekkel hitelesen idézi fel a kort, amelyben Kosztolányi a szavak imaginárius ereje által örökítette meg az „ezerszer szép várost”, Velencét.

Apológia-változatok

„Máma kulákot akasztunk!” Ezt jelentette lelkesen a távoli magas íróasztalnak telefonon a buzgó polgármester asszony, aki kizsákmányolt szövvőnőként bizonyára megszenvetve a múltat, és hite szerint kiérdemelte a boldog jövődőt, melyhez akasztófák szegélyezte úton közeledhetünk.

Van egy olyan sarkalatos etikai maxima, amely összeköti a kulákakasztás korának embereit a későbbi korokéival a jelenig és – remélhetőleg – tovább. Amely összeköti a tetteseket az áldozatokkal, a vádlókat a vádlottakkal, az akasztókat és a táborukat az akasztottakkal és azok rokonaival, sorstársaival, valamint a kulákakasztások korának föltáráival és apologétaival.

Ez a sarkalatos etikai maxima az, hogy ártatlan embert nem ölünk, nem büntetünk. Ha nem vallanak ezt magukénak az akasztatók, akkor nem kellene bűnösnek tudniuk és/vagy tudatniuk azt, akit akasztanak. Ha vannak is köztük olyanok, akik tudják, hogy az akasztandó embertársuk nem bűnös, vagy nem biztosan az, és ha úgy is vélekednek, hogy a boldogabb jövő perspektívája, a nagy tömegek boldogsága többet nyom a latban, mint egy ember élete, akkor is bűnösnek kell állítaniuk a büntetett illetőt a társadalom számára, mert fent kell tartani a társadalomban is azt a maximát, hogy ártatlant nem ölünk, nem büntetünk.

A káderpereken kívül elítélt ártatlanok bűnösségének fikcióját a párt-

állami rendszer végéig fenntartották. Ennek a fikciónak a kikezdése általában a tiltott, egy-két esetben a – nehezen – túrt kategóriába esett.

A mű, amelyben a polgármester asszonyt a kulákakasztás lelkesíti, a pártállam fölbomlásának idejében játszódik, amikor a pártállam egykori ártatlan áldozatainak sorsát már a tűrés keretein belül, szélesebb körben kutathatják félellenzéki vagy egészen ellenzéki értelmiségiek. (Závada Pál: *Pernye és fű*, Magvető, 2024, 566 o.)

Ebben a félfikciós műben film készülő kulákperekről.

Ekkor még vitázva-súrlódva együttműködnek, egy társasági, egy kommunikációs körben vannak azok, akik között megnyílik és átjárhatatlanná válik majd a szakadék a rendszerváltás utáni első években.

Ez volt az az időszak, amikor már volt anyag és még volt képesség a vitára, amelyek nem vezettek el a kapcsolatok szakadásához, hiszen hatalmon kívüliek között folytak. Nem volt még tét a hatalom, illetve a lehetőség az ország vezetésének érdemi befolyásolására.

Ehhez a vitához együtt vannak a szükséges felek: a zsidó származású kommunista apa filmrendező gyereke: Pfeifer Miklós; az urbánus ellenzéki, pre-SZDSZ-es, szintén zsidó származású házaspár: Fényes Andor és Dráva Edit; az alapító MDF-es népnemzeti történész: Bimbó Kálmán; az egykori orosházi főszolgabíró, Kuthy Frigyes gyerekei: Flóra

és Vilmos; végül pedig a kulákként üldözött tót gazdák családjából jött névtelen. Ők családirag, az idősebbek még gyerekként személyesen is érintettek a múltbeli történetekben. Egyik sem külső szemlélő. A feltárásnak és a feltárt anyag értelmezésének személyes tétje van számukra.

A szerző lehetetlenné teszi, hogy a központi szereplőket ne azonosítsuk valóságos személyekkel, ugyanakkor lehetetlenné teszi azt is, hogy azonosítsuk őket.

Závada Pál ezt írja könyve utolsó oldalán: „A regény figurái fiktívek, története kitalált, a benne szereplő filmforgatás interjúi azonban valóságosak – azokat *Statárium* című, 1989-ben bemutatott dokumentumfilmünkhöz készítettük Sipos András rendezővel.”

A regényben Pfeifer Miklós és a névtelen dolgozik együtt a filmen, tehát Pfeifer Sipos András, a névtelen pedig Závada Pál, akinek éppen az volt a foglalkozása és a munkahelye a nyolcvanas évek végén, mint a névtelennek. A regényben ők készítik azt az anyagot, amit a valóságban is készítettek.

A fenti deklarációval a szerző szabad kezét ad magának arra, hogy minden alakkal, köztük önmagával megtetessen, elmondasson bármit, amit az a valóságos személy, akire az alakja ráillik, és akivel a tájékozott olvasó azonosíthatja, sohasem mondott vagy tett.

Ezt a kettősséget Závada odáig viszi, hogy egymás mellett szerepeltet egy átnevezett alakot a saját és a költött nevén. A fényképész utókorában szereplő Dohányos például minden életrajzi egyezés szerint Erdei Ferenczel azonos. Itt pedig a 115. oldalon egy felsorolásba Erdeiként

és Dohányosként is bekerül. Závada előző kötetében, az *Apfelbaum*ban maga is beazonosítja a költött néven szereplő alakot: Lóczi Ferencet Lakatos Imrével.

Závada a fölösleges korlátozások alól föloldó, termékeny zavarkeltés mestere.

Fényes Andor az egyetemi kurzusához szed össze a népi írók, elsőként Németh László „vérségi, faji észjárásáról” tanúskodó szövegeket, amelyeket bemutat a film körül buzgólkodó társaságnak. Kuthy Flóra és Bimbó Kálmán (az ő exférje) kétféleképpen reagál az 1939-ben, a korai zsidótörvények bevezetésének idején, a világháború küszöbén keletkezett *Kisebbségben* című röpiratból vett idézetekre, amelyek arról szólnak, hogy az idegen fajból származó hímgagyarok miként lepték el hernyóként a fajmagyarság lombját, miként foglalták el az ország szívét, a fővárost, ahol a bennszülött többséget németek és zsidók képezték, ezért a hímgagyarok itt aratott először diadalt, és ebben a szellemi közegben a jött-magyar lubickol, az igazi magyar pedig fuldoklik.

Flóra, aki nyilván nem ismeri a *Kisebbség*bent, és nem érzi magát vitaképesnek Fényessel, azzal lép elő, hogy miért nem Németh regényeiről beszélgetnek. Németh nyilván szenvedélyes volt, túlon túl kitarulkozott, kimondta, amit mások csak gondolnak – „foglalkozzunk inkább a szépírói hatásával, ami örök érvényű, ne pedig az idejétmúlt publicisztikájával”.

Ez az apológiának a tartalmi, elvi, értékalapú viszonyulást megkerülő vagy azt elutasító formája, amely a tartalom megvitatása helyett a tartalomnak, a gondolatnak az elfelej-

tését célozza. Mintha egy írásnak nem lenne önálló élete az életmű többi elemétől függetlenül, mintha annak nem lenne önmagában hatása, azt a hatást nem erősítené az egész életmű és azáltal a szerző súlya, mintha egy használati ideje lejárhatna, mintha nem állna rendelkezésre bármikor, amikor valakinek oka támad rá.

Bimbó Kálmán, aki egy súlycsoportban van Fényessel, és ismeri a szóban forgó művet, a szövegkörnyezetből való kiragadás és félreértelmezés vádjával él. Fényes, úgy mond, csak azt ragadja ki, amivel riogatni lehet, elrejtíti azt, ami az írásban lényeges és igaz, tehát leleplező buzgalmában éppen elrejt és leplez. Mert például Németh szerint csak a fa lombját lepték el a hígmagyar hernyók, a törzs egészséges, és Németh méltányolja, hogy a zsidó, alig melegedett meg a magyarság körében, máris kultúrát csinál, és nagyon is értékeli a zsidó szerepét a kultúrában ott, ahol tőke, vállalkozó kedv, importhajlam kell: a kiadás, az irodalomszervezés, az új irányok behozatala terén. Ezért köszönet és elismerés illeti, és legalább ezek az asszimilánsok fölhúzták a magyar tudomány épületét, ha már a magyar parasztfiúknak nem emelt Széchenyi akadémiát. És hogy ekkor ez lenne rasszizmus és antiszemitizmus? Ráadásul még jó adag önkritika, magyarkritika is van benne.

Az apológiának ez a technikája az ellensúlyozó elemekkel takarja el a kérdést, hogy mi is a rasszizmus. Ezzel az eltakarással cáfolja a rasszizmust, miután a vérségi, faji észjárást nem tudja a szövegből kicáfolni, és nehéz lenne a rasszizmus fogalmát ettől elválasztani. A rasszizmus vád-

jának visszaverésére az idegen fajúakra vonatkozó pozitív állításokat és a saját fajjal kapcsolatos negatív állításokat szokták használni, holott a rasszizmus – ami nem más, mint a vérségi alapon képzett csoportok közös tulajdonságainak a tételezése – független attól, hogy mely fajnak tételezett csoportra irányul, és attól is, hogy pozitív vagy negatív minősítéseket fogalmaznak meg ebben a szellemben.

A rasszizmus apológiájának ez a fölöttébb elterjedt fajtája azért olyan hatékony, mert a rasszizmus vádját képviselők ritkán következetesek abban, hogy az önkritikai rasszizmust és az ő identitásuknak megfelelő csoportot érintő vagy abban megfogalmazódó pozitív rasszista állításokat is elítélik.

Az is igaz, hogy a rasszizmus kimutatásának ambíciója könnyen elsodor az egyes művek, például a *Kisebbségben* egészének, teljes tartalmának árnyalt befogadásától és bemutatásától.

Fényes egy másik alkalommal bemutatja Féja Géza 1942-es tárcáját, amely egy Duna-parti étteremről szól. Ebben arról ír Féja, hogy milyen jó dolog lehet nálunk „üldözöttnek” lenni. Miközben „fajsorsosaik rémtörténetekkel kürtölik tele a világot”, itthon ők pöffeszkednek hódítókként az étteremben, és miközben az odatévedő bennszülötteket a pincér kitessékeli, ők a legdrágább ételeket és italokat fogyasztják, a dizőz pedig „szolgai alázattal” elégíti ki a „torz és perverz” ízlésüket.

Senki nem állítja a szereplők közül, hogy helyes volt ilyen tárcát írni 1942-ben. De Kuthy Vilmos, az orosházi szolgabíró fia azért megkérdi, hogy vajon megérthető-e

a világ „kizárólag a saját szemüvegünkön keresztül”. Nem kellene-e tekintetbe venni, hogy 1942-ben még nem lehetett tudni, mibe torkollik ez a történet. És hát Fájának mindig szemet szúrt „az alullevők semmibevevése, a fennhéjázó magatartás a mindenkori gyarmatosítottakkal szemben”. És hát „joga van-e az embernek ahhoz, hogy a maga magyarságát tudatosan átélje... akár abban a formulában, hogy ne kelljen gyarmatosított bennszülöttnék éreznie magát a saját hazájában.”

Kuthy kiemeli a tárcá tartalmát annak egy adott származási csoportra való vonatkozásából, megállapítja, hogy ilyesféle magatartásra joggal lehet érzékenynek lenni, aztán a magyarság megélésének jogára való hivatkozással visszaigazolja a bírált magatartás vérségi meghatározottságát. Hiszen másképp hogy jönne ide a magyarság öntudatos átélése, ha a pöffeszkedést és az alul lévő semmibevevélet nem kötné maga is a magyarságon kívül álló fajhoz.

Ez az apológiának többlépcsős, áterelő formája, amely a lépcsők között elnyírja a logikai szálát, így jut el egy senkitől sem vitatott jogra, az identitás megélésének a jogára hivatkozva az eredetileg elítélt szöveg érzelmi alapú igazolásáig.

Erdélyi József költő kapcsolja össze a népi írók rasszista irományairól szóló vitát a népbírósi ügyekkel.

Erdélyi József ellen, miután bujdosásából hazatért és jelentkezett a politikai rendőrségen, Gyarmathy István népügyész emelt vádat. Az ő szerepében itt Sárkány György lép fel, aki a mű több fontos szálát tartja a kezében.

Erdélyi ügyét Kuthy Vilmos terjeszti a társaság elé. Itt megint csak nem az a megosztó kérdés, hogy helyes volt-e a zsidóüldözés legsötétebb éveiben drasztikusan antiszemita verseket írni. Hanem az, hogy jogos-e a három év börtönbüntetés, ami Bimbó Károlyt elképeszti. Hogy elmulasztották-e az enyhítő körülmények figyelembevételét, ahogy azt Kuthy gondolja, vagy pedig azok éppen nem enyhítő, hanem súlyosbító körülmények. Úgy, ahogy a népügyész állította, akinek véle-

ményével Fényes Andor is azonosul.

Enyhítő körülmény-e a szegénység, a nyomor, a sokféle sérelem, ami a költőt érte, a családtól kapott antiszemita örökség, a szegényekkel való együttérzés stb. Sárkány szerint a vádlott ne hivatkozzon arra, hogy a kisemmizettek szószólója volt, mert ez éppen ellene szól, éppen a baloldali múltját árulta el, amikor a legalpáríbb uszítók közé állt. Fényes Andor nemcsak ezzel ért egyet, de még Sárkánynak azt az elképesztő gondolatmenetét is egyetértőleg idézi, hogy „Erdélyi nélkül nem kerülhetett volna sor a Don melletti kegyetlenkedésekre és

a Duna-parti mészárlásokra sem.” Bimbó teljes joggal hördül fel: „Andor, te normális vagy?!”

Itt megint azt látjuk, hogy a rasszizmus, de legalábbis az antiszemitizmus elítélésének a maximalizálására való törekvés a bűnök abszurd kitágításához vezet, és a rasszizmus apologetáit, bagatellizálóit igazolja. Bennük erősíti azt a meggyőződést, hogy a rasszizmusra kiélezett értelmiségiek nem következetesek, hanem rögeszmések, és a koncepciók perек vérbíróinak, vérügyészeinek logikáját követik. Továbbá nem vesznek tudomást az antiszemitizmussal egyébként vádolható írók alapvető szerepéről a magyar vidék nagy nyomorának feltárásában és a kisemmizettek ügyének képviselésében.

Fényes a szélsőséges értelmezés elfogadásával elveszti az esélyt arra, hogy Erdélyi bűnösségének mértékét illetően ellensúlyozza a népi vonal enyhítő tendenciáját. Erdélyi végül kegyelemben részesül.

A Kuthy testvérek számára a Sárkány-féle érvelési technikához való viszonyulásnak súlyos személyes jelentősége van, mivel az ő apjuk, az orosházi főszolgabíró népbíró-sági tárgyalásán is Sárkány képviselte a vádat. A Kuthy testvérek apja, Kuthy Frigyes főszolgabíró volt Orosházán a gettósítás és a deportálás idején is. Vagyontalan családból küzdötte fel magát a jogi diplomáig és a főszolgabíró-ságig. Gyerekei tudomása szerint mindig jóindulattal viseltetett a szegények iránt, sohasem urizált, jó kapcsolatban állt a helyi zsidókkal. Nem ivott, nem kártyázott, elutasította azt az ásatag rendszert, amiben akkor éltek. Kirúgta a volksbundistát, amikor nagygyűlés megtartására

kért engedélyt, s amikor az Goebbelsre hivatkozott, közölte, hogy tudomása szerint Goebbelsnek nincs Békésben kompetenciája. Ezt a civil kurázi példázatos történeteként őrzi a Kuthy testvérek emlékezte, miközben Fényes megjegyzi, hogy azt a nagygyűlést nagyon is megtartották. Szó nem volt arról, hogy szétlövessék, ahogy azt a gyerekei tudomása szerint az apjuk kilátásba helyezte. A főszolgabíró – mondják a gyerekei – nem volt hajlandó aláírni a zsidók deportálására vonatkozó parancsot, közli az őt kapacitáló csendőrtiszttel, hogy esze ágában sincs a halálba küldeni a zsidókat, akik személyes jó ismerősei. Erre az apját át akarják helyezni Ruszinszkóba, ahol az első odaérkező orosz katona biztosan kivégezné őt, de az apa Budapesten elintézi, hogy mégis Orosházán maradjon. Amikor jelentenie kellett, hogy kik azok a kommunisták és affélék, akiket internálni kell, akkor titokban behívatta az egyiket, és figyelmeztette, hogy azonnal tűnjenek el. Kuthy Frigyes fel is jelentették mint zsidóbarátot. A sárga csillagosokkal való szolidaritás jelzéseként aranyvessző ágacskát dugott a szivarzsebébe. Egy fiatalasszonyt ki is menekített gyerekestül a gettóból.

A háború után a szolgálati helyére visszaérkező Kuthyt letartóztatták, összeverték. Azzal vádolták, hogy ő rendelte el a gettósítást, ő jelölte ki a gettó helyét. Volt, aki a gettó parancsnokaként is őt nevezte meg. Többek szerint jelen volt akkor is, amikor kegyetlen kínzásokkal kurtáltak elrejtett értékek után. Arról is beszámoltak a tanúk, hogy miatta lett öngyilkos két asszony. Az egyik bejelentő az egyikük volt, aki túlélte

az öngyilkosságot, miután a főszolgabíró kórházba szállíttatta.

Fényes pedig felmutat egy kiadványt, amely az orosházi gettóban történt szörnyűségeket részletezte.

A főszolgabíró és a gettóparancsnok elleni pernek is Sárkány volt a népügyésze. Kuthy Frigyest két és fél évi börtönbüntetésre ítélték, de később felmentették.

Kuthy Vilmos azzal érvel, hogy amit fasisztabarát magatartásnak tekintett a népbíróság, az '45 előtt kötelességteljesítés volt, az elkövetés idején nem számított bűncselekménynek, és egy illegitim szovjet bábkormány hozta meg azt a rendeletet, amelynek alapján bűncselekménynek lehetett tekinteni mindazt, amivel az apját vádolták. Ráadásul a bizonyítási eljárást aligha elfogulatlan deportáltak és munkaszolgálatosok végezték jelentős részben. Erőszakot is alkalmaztak, és többnyire koholt vádak alapján hoztak ítéleteket az ilyesféle perekben.

Kuthy Vilmos részben a korabeli perekkel kapcsolatos jogállami agályokkal, részben a részletkérdések vitatásával fedi el azt a kérdést, hogy miként minősül a gettósításban és a deportálásban való hivatalnoki részvétel, és hogy indokolt-e ezért a résztvevőket felelősségre vonni tömeges halála és kinszenvedése után. Annak alapján, hogy a jogállami igazságszolgáltatás normáit általában és súlyosan megszegették, Kuthy Vilmos azt állítja, hogy „többnyire” koholt vádak alapján hozták meg az ítéleteket. Amiből az következik, hogy „többnyire” ártatlanok voltak a vészkorszak legnagyobb és leggyorsabb gettósítási és deportálási akcióját lebonyolító apparátus tagjai.

Ez az állítás persze elképeszti nem

csak Fényest, de Pfeifert is, akiről kiderül, hogy gyerekként maga is ott volt a gettóban.

A Fényes házaspár, akárcsak Erdélyi ügyében, most is egyetért Sárkány népügyész véleményével, miszerint valamennyi önálló intézkedésre jogosult hatósági személy háborús bűnösneként ítélandó el, aki a deportálásban bármi módon részt vett. Vagyis mindenki, aki akkor hivatalban volt. Ezt helyeslik Fényesék, és ezzel túltesznek az akkori népbíróságon, melynek elnöke elutasította Sárkány felvetését, és azt válaszolta, hogy mindenki csak a saját cselekményeiért felelős, és a mentő körülményeket is fel kell tární.

Azzal, hogy Fényesék elfogadták Sárkány álláspontját, amelyet Kuthyék joggal minősítettek elképesztőnek, megint elmerült a két álláspont között az a kérdés, hogy miként értékelhető etikai és emberi szempontból, a büntetőjogtól függetlenül az, hogy valaki a vészkorszak alatt a népirtást szervező államapparátus hivatalnoka marad.

Kuthy Vilmos viszont nem csupán elképesztőnek tartja Sárkány valóban elképesztő álláspontját, de a parttalan bosszú megnyilvánulásának is, amellyel egy közkeletű antiszemita toposzhoz kapcsolódik.

A főszolgabíró fellebbezés után fölmentették, a gettóparancsnokot pedig életfogytiglanra ítélték. A büntető gyakorlatban tehát végül a legnagyobb mértékben különbséget tettek a gettó működéséért közvetlenül felelős gettóparancsnok és a város vezetője között, akinek a konkrét tevékenységéről ellentmondó tanúvallomások szóltak. (A valóságban is életfogytiglant kapott az orosházi gettó parancsnoka, csak később,

mint a fikcióban, mert őt csak 1949 elején fogták el.)

Ezek az apológiaváltozatok egy olyan kutatás mellékszálaként szövédték bele ebbe a félfikciós műbe, amelynek tárgya a kulákok elleni gyűjtogatási perek voltak. Ezerkilencszázötven nyarán Molnár Sándor „kulák” a határban tüzet rakott ebéd főzéshez. Kipattant egy szikra, leégett a füves legelő rész. A szövetkezet gabonájáig a tűz nem ért el, mert a traktorosok idejében körülszántották a kigyulladt legelőt. Molnárt, aki próbálta oltani a tüzet, azzal vádolták, hogy föl akarta gyújtani a téesz gabonáját. Statáriális eljárással halálra ítélték, és Békéscsabán felakasztották. Sógora, Gyányi Károly ugyanezen a napon önmagát akasztotta fel. Őt azzal vádolták, hogy nem sietett a tűzoltáshoz, mert ő is szerette volna, ha a téesz gabonája megsemmisül. Anynyit zaklatták, kínozták, hogy nem bírta tovább.

A per bírása Sárkány György, a korábbi népügyész. Sági Béla ügyészként kért halálbüntetést a vádlottra. Sági tudóvészben elhalt szülők ágrólszakadt árvája volt. A háborúban keretlegény. Az ő keretébe került Fényes Ernő, Andor apja. Fényes Ernő szerint Sági jó keretlegény volt. Ernő még 1940-ben megértette vele, milyen fontos a saját érdekében, hogy jól bánjon a muszosokkal. Így is tett. Együtt jutottak el Fényes Ernővel a Don-kanyarig.

A háború után Sági hálálkodott Fényes Ernőnek, hogy idejében figyelmeztette. És elmondta, hogy a háború után mégis mennyit rettegett, hogy mivel fogják őt megvádolni. Láttá, hogy a keretéből ki kerültek előrejutottak, ott voltak a

bíróságokon, az ügyészségeken. Ő egyre csak szorongott, hogy majd lecsapnak rá. Nagyon igyekezett úgy viselkedni, ahogy elvárták. Ahogy a zsidó kádereknek tetszik.

A Molnár-ügyről ezt mondja Fényes Ernőnek: „dehát nem ti akartatok mindenáron kulákküldözést? Na? És akkor teszerinted én mit tehettem volna? Hát voltam én olyan helyzetben – azok után –, hogy ne kötelet kérjek egy gyűjtogatással megvádolt kulákra?... csakis a ti kedvetekért. Mert egy életre be lettem szarotva.” Így száll vissza a kulák halála a muszosok fejére.

A Molnár-ügyet először Meskó Árpád ügyészre osztották, aki azt nem vállalta, és kijelentette, hogy a vádat bizonyítékok nem alapozzák meg. Ezt jelentette Ságinak. A nyolcvanas évek végén, amikor a hajdani perről nyilatkozott, már évtizedek óta leszállékolva élt szerény körülmények között. A jogi pályáról régen elkerült.

Kusnyarik Mátyás, a Molnár Sándor szörnyűséges bűneiről szóló vérgőzös cikkeket közlő lap akkori szerkesztője, aki ezeket a cikkeket megíratta és leadta, így nyilatkozik: „De hát mikor osztályharcban döntöd a tőkét, hullik a forgács. Ahogy a költő mondta, ne siránkozz. Amivel nem mondom, hogy mindegyiknek így kellett hullani, hogy ne lettek volna túlkapások. Mára már persze, hogy másképpen kéne az illet megoldani. De máma máma van – akkor meg akkor volt. Ezt ne felejtsük el. Mindig is ezt mondtam. Mert én a konkrét helyzet konkrét elemzését vallom.”

Ez a történetietlenség vádjával operáló apológia: az egykor szolgált értékekre hivatkozó értéknihilizmus, amely minden korban mindent

megenged, aminek a megengedhetetlenségét – általában – a megengedő sem tagadja.

Ezerkilencszáznegyvenkilencben Füzesgyarmaton két kisgyerek gyufával játszott, fölgyújtottak egy kazlat. A vád szerint Dancsó János „kulák” leitatta a munkását, Toronyit, és mindenféle csábító ígérettel rávette, hogy a fiaival gyújtassa fel a kazlat, hogy a szövetkezet takarmányát elpusztítsa. A vád apró gyerekekből kiszedett vallomásokra épült. Dancsó azért akart volna bosszút állni a szövetkezeten, mert elvették a lovait. Dancsót életfogytiglanra ítélték, Toronyi és felesége 10-10 évet kapott, Toronyiné az ütlegetés következtében elvetélt. A kijelölt statáriális bíróság tagjai között ott volt Szakács Ödön, aki addig emelkedett a ranglétrán, mígnem a Legfelső Bíróság elnöke lett. Utódja pedig Szilberek Jenő póttagként volt benne a Dancsót elítélő bírói tanácsban.

Dancsó annak köszönhetette az életét, hogy a tanács egyik tagja, Hárs László nem látta bizonyítottnak a vádat. Ő volt az egyetlen, aki nem szavazta meg a halálos ítéletet, és erre a hosszú órákig tartó vita során sem tudták rábeszélni. A statáriális bíróságnak így át kellett alakulnia rendes bírósággá, amely már nem hozhatott halálos ítéletet, viszont az ítéletről szótöbbséggel döntött. Hárs kivételével mindenki megszavazta Dancsónak az életfogytiglant. Hárs Lászlót kirúgták, lesöpörték a pályáról. Az ötvenes évek végén hívta vissza bírónak a Dancsó felakasztására kész bírói tanács elnöke, de nem állt kötélnek.

Maróti László, a bírói tanács másik tagja, aki szintén megszavazta Dancsó halálos ítéletét, és a többi, gyilkosan engedelmes bírótársá-

hoz hasonlóan szép karriert csinált, a nyolcvanas évek végén így kommentálta a történeteket: „Most mondjam azt, hogy ártatlannak tartottam? Ezt nem mondhatom, mert akkor minek alapján ítéltük életfogytiglanra? Ezt a kérdést nem lehet most így visszamenőleg feltenni. Akkor ugye a Visinszkij-féle koncepció volt érvényben. Politikai ügyekben elegendő bizonyíték a beismerő vallomás. Azt pedig, hogy a gyújtogatás szándékos volt-e vagy nem... a bíróság döntötte el. És a bíróság szerint szándékos volt. Bár a tanúvallomások a vádat nem támasztották alá. Azt tudom mondani, hogy végül is megmentettünk egy embert az akasztófától, abban a helyzetben, és ezt talán nem kell szégyellni.”

Ez a történelmi helyi értékre alapozott apológia másik változata. Így lesz megmentő a halálos ítéletre kész bíróból, aki karriert csinálhatott a kirúgott kollégája helyett, akinek érdemét egy ember megmentésében átvette a tanács egésze számára.

Pfeifer, a filmrendező számára a kutatás, a filmkészítés legfőbb tétje a Sárkány György árnyalakjával való szembenézés. Bereményi Géza Tangója: „Légy ma gyerek, és bújj függöny mögött / Lessünk meg azt, hogy Díszbe öltözött / anyánk Tóth úrral diskurál / Míg apánk a jövőnk-ről politizál [...] Mások játszanak, s mi lessük függöny mögül”.

A játékosok, akik játszottak és politizáltak, s akiket a kamasz Pfeifer kvázi a függöny mögül lesett, az az igazságszolgáltatásban érdekelt trió, melyben Sárkány volt a hangadó és Pfeifer apja a hallgató. Sárkány volt a bölcsesség, a mérséklet, a kompetencia. Amikor az igazságszolgál-

tatás – igazságuk rendíthetetlen érzetében aggódó – rákosista káderei azon boronganak 1956 nyarán, Rákosi távozása után, hogy miért kellett így beismerni a nép és a Szabad Európa előtt, hogy megsértették a szocialista törvényesség normáit, Sárkány, a megbízható Gyurka bácsi, az áldott jó férj és barát, megnyugtat és eligazít: „...nem eszik olyan forrón a kását. Mennyire odavolt mindenki a XX. Kongresszustól, és micsoda fölajtás volt a Nagy Imrének az új szakasz körül. Holott ő megmondta, hogy várni kell, míg a heveskedés magától is csillapodik, mert egy csomó minden ügyis végrehajthatatlan lesz. Úgyhogy szó sincs róla, hogy hátraarcot kellene csinálni. Na és igaza lett? – igaza lett.”

Pfeifer emlékei szerint Sárkány egy különlegesen erős befolyású fér-

fi volt. „Leghamarabb ő volt képes eldönteni, mi legyen a teendő... ő tudta világos érveivel a leginkább meggyőzni a többieket... őrá néztek föl, mint tekintélyre, esetleg mint csábítóra...”

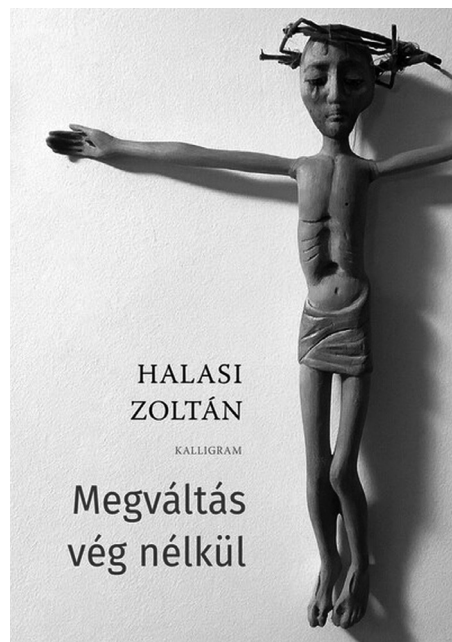
Pfeifer gyermekkorában különleges ajándékokat kapott Gyurka bácsitól, aki kivételes figyelmében részesítette őt. Talán viszonya is lehetett az anyjával. Talán az apja is lehet...

Aztán Gyurka bácsi a forradalom alatt nyomtalanul eltűnik. Öngyilkos lesz, vagy megölik, vagy elillan az országból.

A kegyetlen gyilkosságok, embertelen kínzások emberei hordozzák a stabilitást, szerelik le a lázongókat, az aggódókat, az izgágákat. Sugározzák a nyugalmat, a biztonságot.

1956 után eljött az ő országuk. Gyurka bácsi – Kádár János országa.

Szerzőink könyvei

Házmesterek

A könyv címéről, *Házmesterek a vészkorszakban*, először az jut az ember eszébe: lehet, hogy ennek alapján csak bizonyos kor felett evidens a mű témája? Az igen-igen érzéketlen, az egykor zsidónak minősítettek által évtizedekig használt vészkorszak kifejezést jó ideje kiszorították a szinonimák. Milyen jó, hogy itt ezt használják! (Az, hogy a többség talán nem is tudja, hogy milyen időszakot jelölnek így, valószínűleg nem befolyásolja a mű iránti érdeklődést.) Ráadásul a házmester szó is kikopik lassan a nyelvből, bár hozzávetőleges jelentése mindenki számára sejthető, de mégiscsak egy gyakorlatilag eltűnt foglalkozást jelez. (A mű eredeti, angol címében building manager és holocaust szavak szerepelnek.)

A könyv az 1940-es évek Budapestjére fókuszál, de jóval többet nyújt, mint azt feltételeznénk. Az újabb generációk számára önmagában is érdekes lehet, hogy mégis miért érdemelnek külön figyelmet a házmesterek, más néven házfelügyelők? A szerző, Ádám István Pál, már csak azért is, hogy a rendkívüli viszonyok közötti magatartásuk érthető legyen, a feladataikat és e sajátos foglalkozás társadalmi helyzetét is bemutatja. Világossá teszi, hogy meglehetősen homogén csoportról van szó, amelynek létezett közös identitása is, ami természetesen nem jelentette azt, hogy kiélezett szituációban minden házfelügyelő azonos norma szerint viselkedett.

Szinte csak mellékesen, de az olvasó például olyasmit is megtud, hogy 1942-ben, amikor egy belügyminiszeri rendelettel megtiltották a zsidó származásúak házmesterkedését, a foglalkozás érdekképviselője 1500-ra becsülte az érintettek számát, vagyis a kevésbé tájékozott olvasó számára kiderül, milyen torz az a kép, mely szerint a zsidónak minősülők szinte kizárólag kereskedők, értelmiségiek, nagytőkések, esetleg kommunisták voltak. (Egyébként Budapesten ekkoriban 27 ezer körül volt a házmesterek száma.) Szintén csak egy megjegyzés erejéig tűnik ki, hogy egyes adatok szerint a nyilasok, a rendelkezések szabotálása címén közel száz házmestert öltek meg. Feltehetően azonban erről nem találhatók érdemi források, különben a szerző nyilván fontosnak tartaná feltárni a részleteket, hiszen amennyiben igazolható az állítás, az önmagában is finomítaná a hatalommal feltétel nélkül kooperáló házfelügyelők képét.

A házmesteri mentalitásról általában megvetően, előítéletesen szokás szót ejteni. Az általánosító, negatív vélemény jelentős részben többségük rendszereken átívelő viselkedéséből ered. A könyv időben az 1945 utáni igazoló eljárásokig megy el, így kitűnik, hogy a házmesterek döntő többsége „átmentette” magát az új rendszerbe. Annak részletei tehát, hogy a házfelügyelők nagyobb része ugyanúgy szolgálta az új politikai rendszert, mint a műben

tárgyalt 1944 előtti, a német bevonulás utánit vagy a nyilas időszak alattit, nem tárgya a műnek.

A könyv nagy erénye, hogy a házfelügyelők viselkedésének mozgatóit keresi, ahogy a szerző fogalmaz, mentalitástörténeti kísérletre vállalkozik, ugyanakkor a cselekedetek, magatartások közötti különbségeket is fontosnak tekinti, ezen belül differenciáltan tárgyalja az elmarasztható tetteket is. Pszichologizálás nélkül, a konkrét témánál maradva, de utóbbin messze túlmutató társadalompszichológiai kórképet nyújt egy embercsoport viselkedéséről olyan helyzetben, amikor mások feletti hatalmi helyzetbe kerültek, arra felkészületlenül. Világossá válik, hogy az ideológiák elkötelezett híveit nem számítva hogyan tudott a többnyire szerény iskolázottságú házmesterek döntő többsége saját motivációs rendszere alapján, alig változó magatartással alkalmazkodni a politikai fordulatokhoz.

Eredetileg a háziúr, a bérház tulajdonosának alkalmazottai voltak, általában vidékről költöztek a fővárosba, ami egyértelmű társadalmi felemelkedést jelentett. Szerény, többnyire szoba-konyhás lakást kaptak feladataik (a ház, a járda tisztítása, a háztartási szemét összegyűjtése, kisebb alkalmi javítások, a lakbér beszedése) ellátásáért. Pénzbeli jövedelmük az első időkben csak a lakóknak végzett szolgáltatásokból származott, de a két világháború között már a lakbér meghatározott százalékában „házmesterpénz” is járt nekik. Ez főfoglalkozású bérnek igen szerény volt, már csak azért is, mert a munkához szükséges eszközöket is

ebből vásárolták. A lakóknak részben szabott tarifával, részben baksisért nyújtottak szolgáltatásokat. Ádám ebből a rendszerből vezeti le, hogy ha a diszkrimináltak a vézorkorszakban valami segítséget kaptak a házmestertől, azért azonnal ellenérték járt, sokszor a kockázatokhoz és a kiszolgáltatottak kényszerhelyzetéhez „természetesen” igazodó emelt tarifával, ékszerek, értékesebb tárgyak átengedésével. Olyannyira általánosnak látja ezt a szisztémát, hogy szerinte a „zsidómentő” házmestereknek alaposabb vizsgálat esetén a Jad Vasem nem adományozhatna Világ Igazai címet, hiszen itt az önzetlen segítség alapfeltétel.

A házmesterek társadalmi helyzete eleve ambivalens volt. A magánszféra és a közérdeknek tekintett hatósági kívánalmak ütközőpontján működtek, szolgálták a háztulajdonost, a bérlőket, ugyanakkor a hatóságok igényeinek is eleget kellett tenniük. A házirend jegyében a bérlőkkel, különösen a szegényebbekkel, ha erre volt hajlamuk, hatalmaskodtak is. Mindezzel együtt lényegében szolgának számítottak, így a társadalmi hierarchia alsó szintjén kaptak helyet, sok tekintetben a háztartási cselédekhez hasonló presztízzsel. A könyvből kitűnik, hogy a „szakma” némi hatósági vagy félhivatalos státuszra vágyva látta javíthatónak pozícióját.

A két világháború közötti nyílt antiszemitizmus nyilvánvalóan hatott a házmesterekre is, sokuk számára magyarázatot nyújtott frusztráltságukra. Bár a szerző nem használja a társadalmi osztály kifejezést, ezzel együtt is elmondható, hogy az osztálykülönbségekből eredő és az

antiszemita alapú indulatok a házmestereknél is keveredtek, termékeny talajt találtak. Némi orvosságot adott bajaikra, hogy a jövedelmi hierarchiában fölöttük álló, zsidónak számító bérlőkkel és háztulajdonosokkal szemben, egy másfajta hierarchiában a keresztény származásúak álltak felül. (Egyes adatok szerint érték alapján 1930-ban a bérházak 46 százaléka volt zsidó tulajdonban.) A házfelügyelők döntő többsége nyilván nem feltételezte, hogy a harmincas évek közepétől sűrűn emlegetett őrsgváltással a zsidónak tekintett háziúr helyébe léphet, de 1938-tól, a már korábbi reménnyel összhangban a házmesterek egyre több közfeladatot kaptak a hatóságoktól, így magukat egyre inkább a közérdek képviselőinek tekintették. Ezzel a jövedelmi hierarchiától függetlenül, jogosítványuk alapján a zsidónak minősülő bérlők, sőt háztulajdonosok fölött is hatalmi helyzetbe kerültek, gyakran még az „őskeresztény” bérlők sorsának alakulását is befolyásolhatták.

Itt indokolt megjegyezni, hogy 1945 után is megmaradtak a házfelügyelői közfeladatok, a bérházak 1952-es államosítását követően, a tanácsrendszer ingatlankezelőjének (IKV) alkalmazottjaként pedig formálisan is – mai kifejezéssel – közfeladat-ellátó, tehát valamennyire hivatalos személlyé váltak.

A könyv végigvezeti az olvasót a házfelügyelők hatalmi lehetőségeinek bővülésén, kezdve onnan, hogy az általuk kötelezően vezetendő lakónyilvántartás alapján pontosan tudták, hogy lakóik közül ki zsidó vagy minősül a faji törvények alapján zsidónak, folytatva azzal, hogy a diszkriminációs rendelkezések

betartását részben felügyelheték. Felelőssé váltak a légoltalmi szabályok alkalmazásáért, felügyelték az óvóhelyeket, a csillagos házak kijelölésekor rajtuk is múltott, hogy a „vegyes” lakosú házakból a zsidónak minősítetteket költöztetik ki, vagy éppen a gettó részévé teszik az épületet és lakóit, részben diszponáltak a kényszerből elhagyott lakások, a hátrahagyott javak felett. A rettenetesen túlszűfolt védett házakban is, de a csillagos házakban már eleve rendfenntartói szerepet kaptak. A szabad mozgásukban erősen korlátozott diszkrimináltak külső kapcsolataikban, az élelmszer-beszerzésben jelentős mértékben a házmesterekre voltak utalva. A házfelügyelő nyilas és német razzizáció idején beárulhatta a szabálysértőket, vagy éppen segíthette a bujkálókat. Ádám levéltári források és interjúk alapján számos konkrét esetet mutat be a hatalmi pozícióba került házmesterek visszaéléseiről, hatalmaskodásairól, esetleg óvatos segítőkészségükről.

A könyv egyik legérdekesebb vonulata annak bemutatása, hogy a szereplők fekete-fehér, rossz-jó minősítése milyen korlátozottan használható. Természetesen léteznek nyilvánvaló áldozatok és vitathatatlan tettesek, bűnösök. E két kategória mellett a szociálpszichológia már jó ideje használja a „bystander” kifejezést azokra, akik rendkívüli helyzetekben nem avatkoznak be, félrenéznek vagy passzívan szemlélődnek, „sétálnak”. A könyvben leírt esetek mutatják, hogy a véskorszakban a két szélső pont, a tettes és az ártatlan félrenéző között a házmester-magatartás sokféle árnyalata létezett, ideértve azt is,

hogy ha látszólag szemlélőként viselkedtek, ha „csak” betartották az előírásokat, bűnsegéddé váltak, mert bár módjukban állt volna segíteni, mégsem tették. De lehetett valaki egy személyben tettes és aktív, az áldozatoknak lehetőség szerint segítő bystander is. Egyazon házmester egyeseken segített, másoktól megtagadta a segítséget, vagy „csak” szigorúan betartatta velük a zsidóellenes előírásokat. Amikor egy megnevezett Kádár utcai házmester üldözötteket rejtegetett, és ennivalót szerzett nekik, akkor kilépett a passzív szemlélő szerepéből, ám ha a későbbi vád szerint valóban elfoglalta az egyik zsidónak minősített lakó lakását, akkor összejátszott az elkövetőkkel – mondja a szerző. A skála árnyalatait jelzi továbbá, hogy Ádám például, ha nem is bűnösként, de elmarasztaló felhanggal emlegeti azokat, akik 1942-ben a zsidónak minősített házmesterek helyébe léptek. Külön kérdés, hogy az egyértelmű eseteken túl hol és hogyan húzhatók meg a gyarlóság, a vétség és a bűn határai, mi az, ami morális vétség, mit tud kezdeni a jog az olyan magatartással például, amikor a házmester, a védett házak borzalmas körülményei között, feltehetően hisztériára hajlamos feszültségek közepette, verbálisan agresszív volt, zsidózott is, fegyelmezőként megpofozott valakit? Vagy ha nyilasoknak a diszkrimináltak élelmiszer-készleteiből adott át kincsnek számító darabokat, esetleg ezzel elkerülve súlyosabb következményeket? Gyáni Gábor mindezek ismeretében az *Előszóban* egy másféle aspektust említ, eszerint még a szélsőséges helyzetben is nyílik tér választásra az alternatív magatartások között.

A házmesterek vészkorszakban tanúsított viselkedését jórészt az 1945 utáni eljárások során dokumentálták. A dokumentumokból – írja a szerző – nemegyszer az világlik ki, hogy a házfelügyelő tisztességes magatartását igazoló és az őt vádló tanúvallomások a bérház emeletei szerint élesen elváltak. Az alsóbb szintek szerényebb jövedelmű lakói a házmester ellen, míg a felsőbb szintek nagyobb lakásainak bérlői vagy az esetenként itt lakó tulajdonos viszont mellette nyilatkoztak. Ez közvetve bizonyítja, hogy aki fizetni tudott, másféle elbánásban részesült, mint aki nem.

A könyv *Következtetések* című összefoglalójában azt olvashatjuk: „A háborút követő nyomozások bebizonyították, hogy a budapesti házfelügyelők aktív szereplők, nem csupán passzív szemlélők voltak.” Az elszámoltató hatóságok, bár elismerték a bűnös tétlenség fogalmát, „ezt nem terjesztették ki a házmesterek széles tömegeire és azokra a hétköznapi emberekre, akik közelről nézték végig a budapesti zsidóság üldöztetését”.

A mű a Bristol Egyetemen, a magyarországi gettósításról is könyvet publikáló, ismert holokausztkutató, Tim Cole témavezetésével írt doktori értekezés alapján született, eredetileg angol nyelven jelent meg 2016-ban. Erről Domány András, a *Mozgó Világ* 2018. 10. számában részletes ismertetést írt.

Ádám István Pál: Házmesterek a vészkorszakban. Fordította: **Orosz Ildikó.** Az Előszót írta **Gyáni Gábor.** Budapest, 2024, Park Könyvkiadó. 310 oldal, 5999 forint.

Bevezetés a melittológiába

A 2019-ben megjelent *Bolyai* után Láng Zsolttól ismét élvezetes, fordulatos, jól megírt regényt olvashatunk, amelynek lapjain a szerző fesztelen magabiztossággal mozog különböző idők, helyek és cselekményszálak között. Akárcsak Láng előző regényében, itt is eljutunk Svájcba, bár most inkább csak futólag, mert a fő helyszín egy erdélyi falu, valamint Franciaország és Magyarország, illetve a szereplők Olaszországba, sőt Bolíviába is elkeverednek. Akiknek tetszett a *Bolyai*, ebben a könyvben sem fognak csalódni, és a könyv olvastán egyre erősödött bennem az érzés, hogy Kun Árpád regényeinek kedvelői is különösképpen élvezhetik, mert amellet, hogy a kortárs magyar irodalomban ritka természetességgel kezelik a külföldön játszódó cselekményeket, mindkét író műveire jellemző az aprólékosan kidolgozott, de előtérbe mégsem állított realisztikus eszközkészlet, illetve valami mágikus többlet, vagyis az olyan titokzatos, rejtélyes mozzanatok, amelyek a szinte dokumentarista vagy ismeretterjesztő pontosság képzeletével együtt a kortárs próza színpéjében egészen sajátos tónussá elegyednek.

Bizonyára csak az én képzeletben köti össze, és ott is csak elég lazán, *Az emberek meséjét* és a *Boldog Északot* a néhai Szeremley Huba személye, aki mozgalmas élete végén négy évvel ezelőtt hunyt el, miután – hazatérte és badacsonyi

borászatának megalapítsa előtt – Közép-Afrikában végzett meglehetősen széles spektrumú üzleti tevékenységet. Ott lett egy olyan törzs tiszteletbeli tagja, amely Kun Árpád kitalált bnokimóira emlékeztet. Szeremley a nomádokat sajátos ötlettől vezérelve méhkaptárokkal szerelte fel: hogy ha a jószágaikkal már úgylis legelőről legelőre vándorolnak, vigyenek magukkal méheket is. A jószándékú kísérlet azonban nem sikerült, mert amikor a méhek rájöttek, hogy az örök nyárban mindig van nektár, Szeremley elmondása szerint egyszerűen felhagytak a raktározással.

Hogy jön ez ide? Nem túlzás azt mondani, hogy Láng Zsolt könyvének a méhek az emberekkel egyenrangú szereplői. Erre utal már a borító is, amelyen nemcsak a lépesmézből ismerős hatszögek láthatók, hanem maguk a méhek is. Szerepel még a könyvön a Matterhorn képe, valamint két további ábrázolás: az egyik talán egy hegyi autót út szerpentinje, a másik pedig valami, amit csak hosszas tanulmányozás után sikerült felismernem. Napokig valami-féle gyertyatartónak néztem – hitetlenkedve, mert a könyvben nincs ilyen motívum –, míg a borító neten található képeit nagyítgatva rá nem jöttem, hogy az csak egy motorbiciklis lehet, felülnézetben. Ez már nagyon is érthető, mert egy motorrögtön a regény első mondatában feltűnik, és később is a regény főszereplője marad.

A könyvnek már a címe is utal a méhekre: 1714-ben *A méhek meseje* címmel jelent meg Bernard Mandeville holland származású angol gondolkodó verses műve, amely a regény egyik gyakran hivatkozott alapszövege. A könyvből, mármint Láng Zsoltéból, nagyon sok érdekes dolgot lehet megtudni a méhekről: aki szeret regényolvasás közben irodalmon kívüli tudásra is szert tenni, lubickolhat az ismeretekben. Bár azért érdemes óvatosnak lenni: legalábbis nem úgy tűnik, mintha a louisianai Pontchartrain-tóban tényleg élnének úgynevezett méhdelfinek („beeporpoise”-ok), az pedig különösen valószínűtlen, hogy a vízből kiugorva, mintegy röpködve párzanának.

A könyv antik hivatkozásai között is vannak kitaláltak, például az, hogy a levélíró ifjabb Plinius szerint az egyik mézfajta íze olyan, mint az istenek ondójáé. Az egyik főszereplő e sorok írójához hasonlóan klasszikus-filológus végzettségű, kicsit furcsa tehát, hogy a gyakori latin idézetek között miért marad említetlen Vergilius *Georgicájának* méhekkal foglalkozó, híres negyedik könyve vagy az idősebb Plinius enciklopédiájából a méhekről szóló rész. Tavasz Zsombor, aki franciaországi bevándorló édesapjához fűződő rossz viszonya miatt később Étienne Chaixre (ejtsd: seksz) változtatja a nevét, Magyarországon tanult: örömmel nyugtáztam a *Sziráenezene* szerzőjének eleven vonásokkal felvázolt, némiképp ki is színezett portréját. Igaz, a regényben névtelenül maradt nagy klasszika-archeológus, Szilágyi János György könyvének szerepeltetése kissé anakronisztikus, mert a *Sziráenezene*

2005-ben jelent meg, vagyis nem az 1981-es születésű főhős egyetemi felvételiye előtt, hanem akkor, amikor Zsombor már ott is hagyta a bölcsészkart. Ezek az olykor nyilvánvalóan szándékos pontatlanságok nem zavaróak, de érzésem szerint különösebb esztétikai hatást kiváltó írói eszközzé sem állak össze.

A könyv cselekményét egy gyilkosság indítja el, amely a valóságban is megtörtént: 2012 őszén egy francia kirándulóhelyen máig feltáratlan körülmények között megöltek egy arab származású brit családot. A jelentések egyik visszatérő eleme egy bizonyos motor: ezt találja meg rögtön a regény első oldalán egy képzeletbeli erdélyi faluban André Tavasz, a kriminalisztika és a kommunikáció határterületén dolgozó, ekkor már nyugalmazott egyetemi szakember. Tavasz ötvenhatos franciaországi emigránsok még Magyarországon született gyermeke. (Az nem világos, pedig érdekes lenne tudni, hogy ilyen háttérrel hogyan lakhat Párizs drága Marais negyede hiperdrága terének, a Place des Vosges-nak az egyik házában.) Erdélybe egy volt tanítványa küldi szaglászni a hetven körüli tudóst, mert a gyilkosság helyszínéről Románia felé indítottak telefonhívásokat – egyébként épp ez a körülmény keltette fel Láng Zsolt figyelmét a történetek iránt. Tavasz egy Medárdnak nevezett faluban köt ki, ahova be is költözik, mégpedig a kalandos családi hátterű Andrea Pinteá nevű rendőrnővel, akit csak valamivel korábban ismer meg. Csupán elsőre abszurd, hogy André legfőbb elfoglaltságának az tűnik, hogy rendszeresen beül a kis helyi posta kézi

kapcsolású telefonközpontjába, a központosokat helyettesítve dugdosni a kapcsolóhuzalokat, ahogy az olvasó azzal is könnyen megbékél, hogy a rendőrnő milyen egyszerűen hátat fordít a hivatásának. Később, a sok tömör, mégis kidolgozott novellisztikus epizód egyikéből aztán fény derül addigi pályafutásának főbb részleteire is, amelyek megmagyarázzák a döntését.

A cselekmény másik szálán Tavasz fiának, Zsombornak az életét követhetjük nyomon, aki anya nélkül nő fel. Tavasz felesége ugyanis a gyerek hároméves korában elhagyja őket, bár az apa azt mondja a fiának, hogy az édesanyja repülőszerencsétlenségben halt meg. Ez a haláleset tehát csak ráfogás, de a könyvben bőségesen van valódi is, öngyilkosság, gyilkosság, temetések, sőt tömören, de naturalisztikusan leírt kibevezés is, amelyek sorát azonban egy születés és egy különös feltámadás tarkítja. André nem tűnik túl jó apának: fiával, aki gimnazista korától Magyarországon tanul, nincs szoros kapcsolata. Zsombor később édesanyja családnevét és új keresztnévet felvéve éli az életét, előbb mint egy gyógyszergyár sokat utazó és sok nyelvet beszélő alkalmazottja, később mint egy nagy konszern mézbeszerző, sőt, méznyomozó, mézfelhajtó ügynöke. Ebbéli minőségében számos érdekes emberrel ismerkedik meg, és veszélyes, sőt életveszélyes helyzetekbe is belekeveredik: éppen ez az, amiért aztán motorjával átszeli fél Európát. (A könyv érdeme, hogy a többször is kimondottan gyorsajtónak ábrázolt Zsombor/Étienne nem lesz baleset áldozata, amitől egy idő után már joggal kezd el tartani az olvasó.)

A regény egy pontján Bolíviába is eljut: ez talán a könyv legkevésbé motivált, eléggé előkészítetlen, zárványszerű része. Mindjárt az indulás felvázolása is hevenyészett, amint a férfi kinti elhelyezkedése is, ápolóként egy idősök otthonában. A magam részéről Láng áradó fantáziája és szinte szó szerint határtalan érdeklődése mellett csak a késleltetés szándékának tudom tulajdonítani az epizódot, illetve talán annak az igénynek, hogy Zsombor/Étienne minél távolabbról térhessen vissza a cselekmény fő helyszínére. (A figurát, mint később kiderül, nevezhetjük akár Bernardnak is, bár nem hinném, hogy ez a háromféle név nagyon bonyolult identitásproblémákra akarna utalni, a legutóbbi semmiképp.)

Eleinte kissé külsődlegesnek hathat a regény mozaikszerű időkezelése, amelynek során a különböző múltbeli dolgokba való beavatás közben vagy a részletes helyszínrajz után, oldalak tucatjai olvastán is csak a fő cselekmény másnapján vagyunk, de idővel ez is szerkezet teljesen indokoltá válik, és elnyeri értelmét.

A regény a végén olvasható *Szerzői szemle* címet viselő utószót leszámítva négy nagyobb fejezetre oszlik, amelyeknek nincs ugyan címük, de egy-egy idézet áll az élükön André Tavasz fiktív kriminálkommunikációs munkásságából. Ezek a fejezetek mindig a legjobbkor kezdődnek el: mind-egyik nagy levegővel indít el új cselekményszálát, vezet el új helyszínre, vagy hidal át nagyobb időintervallumot. A második fejezet így kezdődik: „Wacha Imrével én is találkoztam.” És mivel ekkor

még nem világos, hogy ezek kinek a szavai, a gyanútlan olvasónak talán fel sem tűnik: voltaképp már itt kiderül, hogy az új, egyes szám első személyű elbeszélő legalábbis tisztában van az addig leírtak tartalmával, hiszen az utalás a valódi nevén megjelenő mellékszereplő nyelvészre – mint a mondatban az „is” is mutatja – nyilvánvalóan az André Tavaszirol szóló előző, egyes szám harmadik személyben írt rész ismeretében történik.

A könyv egyik legnagyobb érdeme, hogy semmi tézisszerű, semmi szájbarágós nincs benne: úgy tűnik, Láng nem meglévő tételek bizonyítására szolgáló emberkísérletet kívánt végrehajtani, hanem egy nagyon rafinált módon kifundált történetet mesél el, amelynek olvastán persze ki-ki tanulságos belátásokra juthat. Éppen ezért a címet nem tartom egészen szerencsésnek: Mandeville méhes könyvével ellentétben semmiféle iskolás példázatossgot nem látok a regényben. A könyv egyáltalán nem ítélkezik, ami annál is érdekesebb, mert egy idő után bizonyossá válik, hogy az elbeszélés térbeli és időbeli síkjait váltogató regény elbeszélője maga a fiú, aki részben a saját kalandjait írja meg egyes szám első személyben, részben pedig édesapja már-már kényszeres aprólékos-sággal vezetett feljegyzéseire támaszkodik.

Amikor néhány elejtett megjegyzésből az olvasó már kénytelen felismerni az elbeszélő személyét (például a regény 216. oldalán: „És akkor André kérdésére is most lehetne válaszolni”), akkor az az egyes szám első és harmadik személyben szóló részek stiláris egysé-

gére is magyarázattal szolgál. Erre a magyarázatra szükség is van, mert a szöveg végig ugyanabban a helyenként metaforákkal és hasonlatokkal bátran élő, máshol pontos megfigyeléseket akár minimalista módon közvetítő stílusban szól. Költői képekkel gyakran természeti jelenségek leírásakor találkozhatunk: „Odakint egyre nehezebb lett a levegő, látni lehetett, ahogy megsűrűsödik. Opálos tömbök nyomultak előre.” Az apró realizisztikus megfigyelések gyakran a szereplő lelkiállapotát szemléltetik, nagyon érzékletesen: „Zavartan ücsörögtem az asztalnál. A tányérról ujjam hegyére lapítottam egy-egy morzsát. A légy eltűnt.” Az utolsó mondat különösen érdekes: bizonyos értelemben az írói minőség mércéje, hogy valaki szükség esetén tud-e rövid mondatot írni, amelyben kevés helye van az artisztikumnak. „Kihűlt hányás partján hevert az arcom” – úgy érzem ugyanakkor, hogy például ezt a mondatot Láng csak úgy odaajándékozta Zsombornak, a szereplőből ugyanis nem nézem ki.

A magyarázat tehát – vagyis, hogy a fiú írja a könyv szövegét – egyben egy újabb kérdést is felvet, nevezetesen azt, hogy a félig francia fiatalember hogyan lehet képes ilyen minőségű szöveget létrehozni, még úgy is, ha tudjuk, hogy középiskolás és egyetemi éveit Magyarországon töltötte. Talán szerencsés lett volna, ha a megfelelő időben értesülünk olyan irodalmi próbálkozásáról, amely hitelesítené a túl jól sikerült mondatokat.

Ahogy végső soron Láng elbeszél, azt olyan akadályt nem ismerő természetesség jellemzi, mintha való-

sággal nem is ő fundálta volna ki a szövevényes cselekményt, és nem is ő alkotta volna meg a sok eleven karaktert, hanem mintha – remélem, nem érthető félre – másvalaki regényét mesélné el nekünk, minden nehézség nélkül, nagyon szemléletesen. Jó példa erre, ahogy a romániai történelem eseményei megjelennek a könyvben, említésszerű magától értetődőséggel, mint például a Ceausescu-rendszer idején bevezetett kis éttermi fejadagok, a falurombolási terv vagy a cigányok elleni magyarországi gyilkos támadássorozat 2008-ból és 2009-ből.

Nehéz lenne megjelölni a könyv alapkérdéseit. Szenvedély? Erkölc? Rend? Identitás? A regény szövetében mindezeknek megvan a saját szerepük, de közben – nagyon szerencsésen – egyik a másik segédvonalává is válik. Ami talán összeköti őket, az a véletlen komponense, de a könyv ezt sem erőlteti ránk, ez inkább csak olyan keretet ad a többinek, mint a csupor a méznek.

A könyv aparegény és lélektani regény is, amellet olyan krimi, amelyben chevaline-i méiszárlás mellett további krimiszálak is vannak, ezek közül Zsombor/Étienne története a legfontosabb, de az eltűnt aranylelet és akár a lenyelt gyémánt esete is idetartozhat. A szász alapítású, alapítótól aztán elhagyott, kitalált erdélyi falu tül-nyomórészt cigány lakossága életmódjának bemutatása szociográfiát idéz, a cselekmény magánéleti ve-

tületének szempontjából meghatározó feltámadásjelenet viszont a mágikus realizmus kellős közepébe visz. Ez utóbbi képzetkörbe tartozik a dél-amerikai méhek mókusmajmok elleni önvédelmi támadásának leírása is, amelynek során a kaptárakból kicsapó méhek egyetlen nagy fekete felhőben egyesülnek. Ez addig gomolygott és lüktetett, míg „életnagyságú jaguárrá formálódott”, majd ez a „jaguárfelhő” eszelős hörgéssé fokozódó zümmögéssel elindult a majmok irányába, akik aztán zavarodott sivalkodással menekültek vissza a fák közé.

Nem tudom, mindez elég-e ahhoz, hogy az olvasó figyelmét felkeltse ez iránt a kitűnő regény iránt, de a titokzatos bűnügyből fakadó cselekmény bármelyik szálának részletes taglalása azzal a veszéllyel fenyegetne, hogy a kritika fontos pontokon fosztja meg az olvasót az első találkozás élményétől. Láng Zsolt előző regényéhez hasonlóan mindenesetre *Az emberek meséje* is számos érzékletesen megrajzolt szereplője és jelenete, leleményesen bonyolított cselekménye és harmonikus kompozíciója révén írja bele magát az olvasó emlékezetébe, valahogy – és ez tulajdonképpen nem is törvényszerű – rögtön felkeltve az érdeklődést az író következő könyve iránt is.

Láng Zsolt: *Az emberek meséje.* Budapest, 2024, Jelenkor. 492 oldal, 6299 forint.

Tűzoltó leszél és/vagy katona

A Thália Színház nem olcsó multság a nézői számára – 7 és közel 11 ezer forint közöttiek a jegyárak –, és kifejezetten sokba kerül a többieknek. Többiek alatt értve nemcsak azokat, akik a színházat nem szórakoztatóiparnak, hanem művészetnek tekintik (tehát nem a Tháliába járnak), hanem az összes többi adófizető állampolgárt. A Thália Színház minden bizonnyal kedves a döntéshozóknak, amit a megbízható évi egymilliárdos működési támogatáson túl az is igazol, hogy a Kálomista Gábor vezette intézmény rendre eredményesen pályázik különböző állami forrásokra. (Csak legutóbb, a minisztérium által novemberben megítélt előadó-művészeti támogatásokból 53 692 000 forintot nyert el, a varázsszó jellegű „kiemelt művészeti értékekkel bíró szakmai programok támogatása” és szakmai fesztiválok támogatása címszó alatt. Ez több, mint amit ebből a keretből megyeszékhelyi színházak kaptak: Eger, Székesfehérvár, Zalaegerszeg, Tatabánya vagy Szombathely.)

A Thália Színház 522 fős nézőtere elé táruló nagyszínpadon az idei évadban jellemzően három agyonhasznált sikerdarabot mutatnak be: Feydeau *A hülyéje* című bohózatát, Bernard Slade *Romantikus komédia* című romantikus komédiáját és Ray Cooney *A miniszter félrelép* című vígjátékát. Ezeket minden bizonnyal a Tháliában megszokott módon, stílben és színvonalon fog-

ják sikerrel játszani. (Ezt már csak azért is érdemes leszögezni, mert a Thália nagyszínpadára olykor-olykor felkerül egy-egy művel olyan szerző, aki nem illik a színház arculatába – például Caragiale vagy Petr Zelenka –, de aztán ezek az előadások is teljesen tháliás játékmódúvá tudnak lenni.)

Négy évvel ezelőtt, a színház felújításakor létrehoztak egy kisebb játszóhelyet az épület negyedik emeletén, a Télikertet. Száznegyven fő befogadására képes, nézői szempontból kifejezetten kényelmes és kellemes hely. (Rendelkeznek továbbá a stúdió méretű Arizonával is, ahol jobbra gyerek-előadásokat, illetve egy-, maximum kétszemélyes darabokat tartanak műsoron.) A Télikert jó szolgálatot tesz. A társulatnak bizonyára úgy kell, mint egy falat kenyér. Nagy Viktor művészeti vezető 25 fős színésztársulatról köteles szakmailag gondoskodni, amelynek tagjai között tehetséges fiatalok, kiegészveszély fenyegette középkorúak és okosan használandó idősek egyaránt találhatók, mondjuk Hevesi Lászlótól Szabó Győzön át Molnár Piroskáig. Feltehetően eléggé pusztító, ha a színésznek minden este csak a poénkodás jut a színpadon, a színésznők zömének meg a vígjátéki cicababaság. Égetően szükség lehet tehát a Télikert színpadára, ahol a kamarakomédiákon kívül eső szerzők mutathatók be, és más rendezők hívhatók a szo-

kottnál bonyolultabb anyagokhoz. Itt műhely jellegű munka folyhat – ez a jóhiszemű feltételezésem –, és akkor sem kell aggódnia Kálomista direktornak, ha mondjuk nem száznegyvenen ülnek be, hanem csak százan. A Télikert mint lehetőség nemcsak a színészek karbantartására, fejlődésük elősegítésére lehet jó, de vonzerőnek is beválhat. (Úgy képzelem, hogy a Miskolci Nemzeti Színház vezető színészei, a Czakó Julianna–Görög László házaspár Tháliába szerződésekor jelentős tényező lehetett a Télikertben bemutatandó *Ványa bácsi*. Meg is született az előadás, mindannyiunk kedvére.) Ha lelkesen újságnálam a Thália nagyszínpadi nézőinek: a Télikertben olyan csoda is megeshetett az elején, hogy Tarnóczy Jakab Hauptmann-drámát rendezett Mentess Júliával a címszerepben, az illető nagyszínpadi néző valószínűleg a vállát vonogatná erre, mert nem tudná, hogy a fenti tagmondatnak minden szava arany.

Mindezt azért meséltem el, mert a Thália Színház az idei évadban is elszánta magát egy művészeti kalandra a Télikertben: a *Tóték* műsorra tűzésére. Történetesen koprodukcióban a központilag lenullázott független színházi társulások egyikevel, a Nézőművészeti Kft.-vel. Mint azt a színház büszkén hirdeti, Örkény István tragikomédiája az ősbemutatója színhelyére tért vissza 57 év után. (Ez ugyan nem egészen helytálló adat, mert közben is bemutatták egyszer, de nem szolgálati idő ez, hogy ragaszkodni kelljen a pontos kiszámoláshoz.) A helyszín sem ugyanaz – nagyszínpad helyett kisebb –, és maga a darab is összement, mivel az ötszereplős ka-

maraváltozatot adják elő, amelyet Vincze János készített 1995-ben a Pécsi Harmadik Színház számára. A Thália Kovács Lehelt hívta vendégrendezőnek, aki a Katonából való távozása óta a színészet helyett mind határozottabban a rendezés felé vett irányt. Izgalmasan kétkulacsos módon, mert egyfelől művészeti vezetője a kecskeméti Katona József Nemzeti Színháznak, másfelől függetlenül is utazik a Nézőművészettel. Így a Télikertben kipróbált nézőművészeti színész-kollégákkal dolgozhatott: a Tótot játszó Mucsi Zoltánnal és az Őrnagyot alakító Kovács Krisztiánnal. A további szerepek jutottak a tháliásoknak: Csarnóczy Zsuzsannának Tótné, Kövesi Csengének Ágika és Tamási Zoltánnak a Postás.

A Zöldy Z Gergely tervezte egyszerű vonalú, jópofa díszlet fehér, piros és zöld színeket sorakoztat fel. Középen nagy fehér betűk állnak és hirdetik: TÓTÉK. Mint ahogy a mostani divat szerint a kisebb-nagyobb települések látványosabb terén szokták kiállítani a helységnevet. Az I love-ot helyettesítő piros szívecske sem hiányzik: a Tóték nagy, piros o betűjén rögtön látszik, hogy a budit fogja játszani, s a szív rajta a kisablakát alakítja majd. (Mucsi Zoltán Tóttja számára karosszékül szolgál balra egy nagy H betű, amely mintha pótolni akarná a címszereplő vezetőkegyéből eleve szokatlan módon hiányzó betűt.) A díszlet mulatságos eleme, hogy a színpad hátuljában a házfal fölötti cseréptetőcsíkról fenyőfa alakú illatosítók lógnak egymás mellett, egyszerre idézve fel a Zsigulik belterének szagát és a mátraszentannai fenyvesek jóté-

kony hatását. (Ha hagyjuk a budiban a bőrzést.) A színészek megmerevedett póza az előadás elején, majd a kissé paródiaszerűen induló játék azt a gyanút keltheti a nézőben, hogy ez a karikaturisztikus, már-már kabaré jellegű hangütés a szokványos tháliásodás irányába tereli Örkény művét. Hogy ez nem történik meg, az a szereposztás adottságainak és a férfifőszereplők színészi dinamikájának is köszönhető. A két hős inkompatibilitása eredményezi a „tóti tragédiát” – hogy Pándi Pál szép kifejezésével éljek, aki az 1967-es ősbemutatóról a *Népszabadságban* írt kritikájában avval mentegette Örkény Istvánt, hogy mégiscsak humanizmussal köríti tragikomédiája nyugatias, dekadens, abszurd vonásait.

A 2024-es Tót család nőtagjairól elmondhatjuk, hogy határozott teremtések. Csarnóy Zsuzsanna Mariskája szeretetteli feleség és anya, ugyanakkor jól kifejtett az akarata. Kiosztja a feladatokat és irányítja az övéit. Kövesi Csenge Ágikája ugyancsak hamar felnő a helyzethez és ahhoz, hogy célt tűzzön ki. Neonzöld csizmában, magát kicsinósítva áll az Őrnagy elé, egyszerre kihívóan és szerényen, hódítási szándékkal. Amikor az Őrnagy a lány közeledési kísérletét durván – hogy mást ne mondjak – sárba tapossa a Még mindig bent van a budiban a papa? kérdéssel, akkor hősnőnk szegyenében kirohan a színről. Dacára annak, hogy a Tót Ágikák általában az utolsó pillanatig rajongani szoktak az Őrnagyokért. Kövesi Csenge soha többé nem bocsát meg sem az Őrnagynak, sem saját magának.

Tamási Zoltán Postása aggodalmas, borongós szemlélő és narrátor. (A TÓTÉK építmény É betűjének ékezeete egy hasáb formájú doboz, amelynek hátuljából „dobozos” bort lehet csapolni a levelet hozó postás megvendéglésére.) A színész a reszelős hangjával, az örök mentegetőzést idéző tónusával szolid, egyszerű, de alapos életismeretet fejez ki. Az is igaz, hogy itt segédszavakat kapott a szájába a regényből, vagy a szűkített színdarab-verzióban nem szereplő Cipriani profeszszortól. Például elmondja az orvos helyett ezt: *Nekem ugyanis az a meggyőződésem, hogy az, ami most van, nem tart örökké. Annak, ami most van... egyszer vége lesz.*

Kovács Krisztián Őrnagy már alkatiilag is vékony, ideges, zaklatott embernek látszik. Nem meglepő, hogy az első ásitást hisztérikusan, ordító kitörőrohammal fogadja. Személyiségének súlya mérhetetlen. Nem tudhatjuk pontosan, hogy magától értetődő természetességgel zsarnok-e, vagy tudatos szadista, aki szisztematikusan aláz porig egy már eleve megtört, rozogának ható öregembert, önkéntelen önkéntesek – Mariska és Ágika – segítségével. Mucsi Zoltán Tótja a piros színű, vastag posztó egyenruhájával és a sárga csizmájával némiképp mézeskalácshuszárúra emlékeztet. Ez még alá is húzza, hogy mennyire nem a szokásosan délceg, szabályos, tüchtigen tűzoltóparancsnokos Tóttal van dolgunk. A gondolata is hiábavaló, amikor egy pillanatig az jut eszébe, hogy esetleg megisméltelné az Őrnagy sportos, korlátgyakorlat-szerű mozdulatát, amivel bevetette magát a H karosszékbe. Mucsi Tótja nem most törik be. Ele-

ve utóvédharcokat folytat csupán, amikor ellenkezik, mert nem akar sisakot a szemébe húzni, zseblámpára harapni (felesége reszkető kézzel dugja a szájába), és pláne nem akar újra meg újra bocsánatot kérni az Órnagytól vélt vagy valós vétkek miatt. Az előadás legszebb, legdrámaibb pillanatai ezek: amikor Mucsi nem akar. Vívódik egy keveset, aztán mégis megteszi. De végig ott lebeg halványan az az eshetőség, hogy nem lehet az embert

a végsőkig alázni. Előbb-utóbb föllázad, és netán használatba veszi a nagyobb, emberes méretű margóvágót.

Tóték. A Thália Színház előadása. Szereplők: **Mucsi Zoltán, Kovács Krisztián, Csarnóy Zsuzsanna, Kövesi Csenge, Tamási Zoltán.** Zeneszerző: **Monori András.** Díszlet: **Zöldy Z Gergely.** Jelméz: **Molnár Anna.** Dramaturg: **Gyulay Eszter.** Rendező: **Kovács Lehel.**

Csepeli György

Maraton

A múlt század vége felé, az akkor már hamvadó szocializmus édes éveiben a magyar szociológusok avantgárdja, Szelényi Iván, Kolosi Tamás és Hankiss Elemér alkották meg a kettős társadalom elméletét, melynek egyik ága az állam, a másik a piac volt. Az elmélet szerint az élethez szükséges javak szétosztásában a korrupt, nepotista állam szüntelen harcban állt a születőfélben lévő, érdem- és teljesítményelvű működést követő piaccal. Már az egykorú szociológiai leírások alapján is sejteni lehetett, hogy az állam vesztesre áll a piaccal szemben, a váltás hamarosan be is következett. Erre készen állt az egyeduralkodó állampárt, melynek volt egy a közjavak központi újraelosztását preferáló, népi szárnya, és volt egy piacpárti, világpolgári szárnya is. Mindkét szárny alatt ott voltak a fiókák, akikről a folytatást remélni lehetett.

A harc a váltást követően is folytatódott, s az idők előrehaladtával egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a nyelők a népi szárny alatt felnövekvő fiókák lesznek, akik lépésről lépésre kiszorították a közhatalomból a piaci eszmekörben szocializálódott kortársaikat. A kettősség azonban megmaradt. Változás csak annyi lett, hogy az állam közhatalmi funkcióit elvesztve egy maffiaszerű szerveződésnek adta át helyét, mely ugyanúgy irtotta, pusztította a piaci erőket, mint elődje, a szocialista állam.

Mindezt azért érdemes elmondani, mert a film, mely napjainkban a nézettségi rangsort vezeti, nem a maffiaállam által filmgyártásra kisajátított pénzből készült. Herendi Gábor nincs egyedül a sikeres magyar rendezők közül, akiknek a magát nemzetinek nevező intézmény nem ad pénzt. Reisz Gábor, Hajdu Szabolcs, Szimler Bálint is ott található ezen

a listán. Mindannyiuk nagyszerű, sikeres filmeket alkottak anélkül, hogy a maffia filmgyártásra szánt pénzeit elosztó tagjainak kegyeit elnyerték volna.

Herendi filmje annyiban különbözik a proskripció listára tett többiek filmjeitől, hogy nincs semmilyen nyílt vagy rejtett politikai tartalma, nem üzen senkinek semmit, pusztán szórakoztatni kíván, s azt magas színvonalon teszi. Ha Káel Csabának és a filmgyártásra szánt pénzek elosztásában részt vevő társainak egy csepp eszük lett volna, feltétlenül támogatták volna Herendi filmjét, ami által legalább részben feledtethették volna arcpirítóan egyoldalú pénzosztási gyakorlatukat.

De mivel ez nem történt meg, a habkönnyű, politikamentes vígjáték alkotóinak szándékától függetlenül politikai jelentést kapott, hiszen a film megtekintésére a mozikba tuduló nézők számára világos, hogy ez a mulatság nem az állam ajándéka, hanem az állam nyomasztó árnyéka alatt megtúrt szabad piac műve. És valóban, a 105 percig tartó filmet nézve végig érezzük az egyszerű, kényszermentes, mindennapi szabadságot, melynek eljövételében oly sokan reménykedtek 1989 előtt.

Herendi láthatóan a film létrehozásának minden fázisában jelen volt, nemcsak rendezte az egyes jeleneteket, hanem karmesterként vezényelte a folyamatot, melynek a stáblista tanulsága szerint nagyon sokan voltak részesei. A film sikerének alapja a nagyon jól megírt, fordulatos, ötletdús, a színészek számára örömszerepeket tartogató forgatókönyv, melyet Divinyi Réka és Miklay Anna jegyez. A forgatókönyvön látszik, hogy női szemmel, nők

által megélt élettapasztalat alapján született, ugyanakkor semmi sincs a történetben, amiben a kedvesen, ugyanakkor egyáltalán nem felszínesen megelevenített női világ kényszerzubonyaként csak azt láttatná, amit a ma divatos feminista woke ideológiák megengednek.

A történetben persze nemcsak a nők, a férfiak is ott vannak, de az utóbbiakat az előbbiek szemével látjuk. Nagyszerű lelemény, hogy a filmben látható eseményeket pályára lökő férfi csak haló poraiban, egy urnában van jelen. Az élő férfiak mind esendők, csak azáltal vannak, mert nők látják őket. A film egyetlen magányos férfi szereplője, az elegáns, nagypolgári lakásban berendezett ügyvédi iroda tulajdonosa, akit Gálffy László alakít parádésan. Süt róla az aggregényekre jellemző magány, szemében szomorúság, mely onnan lehet, hogy nő már rég vagy talán soha nem látta.

A film abszolút főszereplője Udvaros Dorottya, aki a kérlelhetetlen idő kihívásaival szembenézve elhagyta hajdanvolt primadonnaszerepeinek kellékeit, hogy megtalálja magát az idősödő komika alakjában, aki megtanul szembenézni múltjával, s leszámolva illúzióival, új életbe kezd. Udvaros játssza az anya, Vera szerepét, akinek három lánya van, s mindhárom külön női sors. Legidősebb lánya, Dorina, aki a nem egészen jó anya helyett töltötte be a normális esetben az anyától elvárható anyai feladatok ellátását. Ő a jelenben is rajta tartja szemét két testvére élete folyásán. A középsőként született Kata élettársi kapcsolatban neveli két gyermekét, s a vele együtt élő férfit, aki sehogyan sem akarja feleségül venni... De nem árulunk el

nagy titkot arról, hogy ez a bonyodalom boldogan végződik. A legkisebb nővér, Emma nehezebb eset, férfiről férfirra vándorol, egyikben sem találva meg az igazit. De ő sem gyenge, van akarata, és a sorsdöntő pillanatban ő is tud nemet mondani.

A négy erős nő terében a férfiaknak a hagyományosan nőknek tulajdonított passzív reagálás lehetősége jut. Dorinát a véletlen egy látszólag ízig-vérig macsó férfival hozza össze, aki azonban gyorsan szilánkokra törik az eszes, határozott, ambiciózus ügyvédnővel való találkozások során. Ákost, Kata élettársát csak egy féltékeny nő láthatja szívtipró férfinak, valójában ő a család érzelmi központja, aki az elszakadófélben lévő gyerekeket még képes otthon tartani. Máté, Emma soros párja, menekül a nők elől, akik persze megtalálják, de csak addig, amíg újra nem fogja kezébe a vándorbotot, s indul el távoli földrészekre. Vera férjét, Zoltánt csak a film első pár percében láthattuk, vele dodgemzés közben végzett a szívinfarktus. Zoltán urnába zárba várja a feltámadást, de amit életéről megtudunk, annak alapján azt gondolhatjuk, hogy nem volt a férjek gyöngye, sosem volt otthon, elhanyagolta lányait s feleségét. Ideális férjé csak az urnába kerülve vált.

Herendi érdeme, hogy minden szerepre a lehető legtökéletesebb színészt találta meg. A központ természetesen Udvaros Dorottya, de mellette mindenki más is teljes beleéléssel, bájos humorral játssza szerepét, visszaidézve a 30-as évek feledhetetlen magyar filmvígjátékainak szellemét.

A történetet remekül keretezi az apai akarat által kikényszerített

maratoni futás, melyre a nyögvenyelős előkészületek után végül is sor kerül. A város, ahol a futás zajlik, Budapest. Szeretnénk ebben a városban élni, ahol nincsenek hajléktalanok, türelmetlen, frusztrált városlakók, szemetes, elhagyott, romos negyedek. Az emberek jól öltözöttek, elégedettek, mosolygósak, vidáman építik a kapitalizmust, ha már szomorú elődeiknek annak idején nem sikerült a szocializmust felépíteni. A film nyilván nem lehetne ennyire sikeres a jól megírt forgatókönyv, a nagyszerű színészi játék, a gondos operatőri munka nélkül, de a sikerbe belejátszik, hogy egy olyan szabad, jólétben és biztonságban élő országot mutat, melyről ugyan tudjuk, hogy most nincs, hiszen nem vagyunk vakok és süketek, de elhisszük, hogy lehetséges. A szociálpszichológia egyik kulcsfogalma az önmagát beteljesítő jóslat, melyet első megfogalmazója, Robert K. Merton olyan állításként határoz meg, mely ugyan fogantatásának pillanatában hamis, de egyben elég vonzó ahhoz, hogy akik hinni kezdenek benne, végül igazra váltsák.

A filmbeli maraton akár metafora is lehet, a résztvevőkre a célvonalban a szabadság vár.

Különleges együttállás

Mitől válik egy zenei interpretáció kivételessé? Mi tesz egy előadást nagy hatásúvá, emlékezetessé, perzselő légkörűvé? Melyek azok a tulajdonságok, amelyek székhez szegeznek a zenehallgatót, olyan légkört teremtenek, amelyben minden másról megfeledkezik, mert a figyelmét ellenállhatatlan erővel rántja magába a tapasztalat, amely szerint itt és most valami rendkívüli történik? Nyilván sok ilyen tulajdonság van, hiszen a tökéletesség felé nem egyetlen út vezet, hanem megszámlálhatatlanul sok, elvégre magának a tökéletességnek is (ha létezik) megszámlálhatatlanul sokféle arca van. A Budapesti Fesztiválzenekar január 9-i, zeneakadémiai hangversenye kínált néhány érvényesnek tetsző feleletet a fenti kérdésekre – anélkül, hogy azt kellett volna éreznünk, ezek az egyedül lehetséges válaszok.

Az együttest ezen az estén (majd ugyanezzel a műsorral még két ezt követő napon) Takács-Nagy Gábor vezényelte. A karmester és a zenekar közös története különleges. A művész hegedűsként évtizedeken át vezette az 1975-ben maga alapította vonósnégyest, a Takács Quartetet, amely néhány év után – székhelyét a nyolcvanas években az Egyesült Államokba téve át – a világ egyik legjobbjává vált, s ma is a hajdani primárius nevét viseli, aki 1992 óta már nem játszik a vonósnégyesben. Ezt követően a kilencvenes évek elején Takács-Nagy egy ideig a Fesztiválzenekar koncertmestere volt.

A jobb kezén kialakult problémák idővel megfosztották attól a lehetőségtől, hogy nyilvánosság előtt hegedüljön (erről egy interjúban maga vallott), a veszteség azonban nem bénította meg, hiszen nem pusztán egyetlen hangszerrel: magával *a zenevel* volt és van életre szóló kapcsolata. Így hát karmesterként folytatta munkáját – erre még 1991-ben nem kisebb muzsikusként, mint Solti György bátorította –, és ebben a minőségében megismételte, amit korábban a vonósnégyessel egyszer már elért: a világ egyik legjobbjává vált. Számos hazai és külföldi helyszínen vezényel, kivételes rangú együttesek élén. „Hazajár” többek között olyan különleges eseményekre is, mint a legjelentősebb muzsikusként egybegyűjtő, svájci Verbier Fesztivál. Vezényeljen bárhol, bármikor, bármilyen együttes élén bármilyen művet, partnerei mindig tudják, hogy hiteles művész irányítja őket, akinek döntéseire kételyek nélkül rábízhatják magukat.

E régóta fennálló bizalom, tisztet, megbecsülés és szeretet légköre érezhető akkor is, ha Takács-Nagy a Fesztiválzenekart vezényli. Mindezek nem pusztán szavak: a muzsikusként, ha kell, tűzbe mennek Takács-Nagyért, mindent megvalósítva, amit csak kér, és ez nem kevés, hiszen Takács-Nagy valóban azt akarja, hogy *tűzbe menjenek* érte. Következésként maximalista. Lobogó személyiség, aki nemcsak az elemző pontosság és az aprólékos

részletezés igényével közelít a zenéhez (partitúráiban hemzsegek a színes ceruzás jelzések, ezt a koncertterem távoli széksoraiból is jól látni), hanem a szenvedély lobogásával is, és ebbe a tűzbe invitálja muzsikustársait is: gyertek, lángoljatok velem! Beethoventől Kurtáig nagyon sok és sokféle zenét hallottam már vezényletével, de ezek a gyökeresen különböző produkciók egyvalamiben mindig egyeztek: minden felsőfokon valósult meg bennük. Takács-Nagy nem köt kompromisszumot, teljes odaadással és feltétlen azonosulással közelít a művekhez. Partnereitől is ezt várja, és képes magából olyan lelkesedést, olyan kreatív energia-hullámokat sugározni, amelyek jóvoltából a különleges intenzitású és hőfokú produkció meg is születik.

Két bécsi klasszikus és egy romantikus mű hangzott fel a zeneakadémiai esten. Haydn 88-as számú *G-dúr szimfóniája* indította a programot, amelynek végén Mozart 334-es Köchel-jegyzékszámú *D-dúr divertimentóját* hallotta a közönség. A két zenekari kompozíció Carl Maria von Weber *f-moll klarinétversenyét* fogta közre. Mozart az, akinek személye és életrajza ebben a műsorban a két másik zeneszerzőhöz kapcsolódást kínált, hiszen Wolfgang Amadeust a huszonnégy esztendőnyi korkülönbség ellenére mély és őszinte tisztelet által áthatott barátság fűzte a Papához – azaz Haydnhoz, ezt tanúsítják Haydnnak ajánlott vonósnygyesei éppúgy, mint az a körülmény, hogy Dittersdorf és Vanhal társaságában Haydn és Mozart kvartettezett is együtt (Haydn a második hegedű, Mozart a brácsa szólamát játszotta). Ami pedig a másik zeneszerzőt illeti, *A bűvös vadász*

szerzője annak a Weber családnak a sarja volt, amelyből Mozart felesége, Constanze is származott.

1787, 1811 és 1780 a három mű keletkezésének évszáma, vagyis a Haydn-szimfónia és a Mozart-divertimento megközelítőleg azonos időszakot reprezentál, a Weber-klarinétverseny pedig a születő romantika korai kezdeményei közül való. Takács-Nagy Gábor vezénylese a Haydn-mű nyitó *Allegro*jában és a művet záró, pergő szonátarondóban egyaránt kamatoztatta a két főtéma szinte utcadalszerű egyszerűségét, a dúdolható vagy füttyörészhető könnyedséget, amely lehetővé tette a karmester és a Fesztiválzenekar pompás formában játszó muzikusai számára, hogy a közvetlen hangvétel, a népszerű tónus segítségével közel hozzák a zenét a közönséghez. A nyitótétel előadásában azt a jellegzetességet is sikerült kiaknázni, hogy Haydn ebben a tételben jószerevével monotematikusan komponál: a muzsikálás ennek megfelelően összefogott és pergő volt, érzékelhetjük, hogy minden mindennel összefügg, minden, ami történik, egyenes következménye az előzményeknek. Koherens muzsikálást hallottunk, amely tudatosan épített a zene ötletgazdagságára és változatosságára: nem akadt olyan szellemes fordulat, olyan meglepetésem, amelyre Takács-Nagy vezénylese és a zenekar elokvens játéka ne hívta volna fel a figyelmet. Takács-Nagy Gábor vezényleseinek alapélménye a felfedezés: az a játékos, rácsodálkozó attitűd, amely zeneértelmezését részletgazdaggá teszi, és amelynek ámulattal vegyes spontán öröme a közönségre is átragad. Élvezettel merültünk el a lassú tétel bensősé-

ges hangjában, és nagy örömet szerzett a menüett, azon belül is a trió rusztikus-népies hangja, amelynek nyomatékosítása kedvéért Haydn még a klasszikus összhangzattan által hibának tartott kvintpárhuzam használatától sem riad vissza.

Az olasz Andrea Caputo fenomenális klarinétvirtuóz. Fiatal kora ellenére sok sikert elkönnyelhetett már, többek között a Fesztiválzenekar 2024-es Végh Sándor Versenyén is eredményesen szerepelt. Weber *f-moll koncert*óját megszólaltatva nemcsak a mű kivételes technikai követelményeit teljesítette bravúros fölénnnyel, de fordulatos, karaktergazdag és a zenével való azonosulás szenvedélyétől áthatott játéka a mű jellegzetes kettősségét is érzékeltette: azt, hogy az *f-moll koncert* drámai nyitótétele a maga sötét, fájdalmas-tragikus moll hangjának komolyságával eltér a versenyműirodalom könnyedséget és szórakoztató hangvételt megkövetelő, korábbi sablonjaitól, s ebben is a romantika hírnöke. Előadásában érvényesült a dallamok távlata és mélysége, sőt az a másik ambivalencia is, amely a hangvétel nemegyszer *operai* jellegével műfaji értelemben teszi kétarcúvá az *f-moll versenyművet*. Bensőséges pillanatok teremtett a lassú tétel dalolása, és végül Andrea Caputo azt a lehetőséget is teljes mértékben kiaknáztta, amellyel Weber az immár dúrrá világosodó, játékos fináléban helyrebillenti az egyensúlyt, és derűsen energikus, pergő rondóval zárja a

maga korában merészen úttörőnek számító, számos vonásában rendhagyó kompozíciót.

A második részben Mozart maratonni hosszúságú divertimentója olyan választékos kifinomultsággal szólalt meg, amely minduntalan elbájolja a zenehallgatót a dallamok kecsességével, a zenei beszéd természetességével. Mozart divertimentói titokzatosan kétértelmű darabok, hiszen bár szórakoztató zenei műfaj képviselői, a zeneszerző e kompozícióiban újra és újra a költőiség, a komolyság és a mélység pillanatait teremti meg. A hallgató akarva-akaratlanul úgy érzi: ezek a darabok többek annál, amit a műfaj konvenciói megengednek – és ez a sejtése nem téves. Akárcsak a zongoraversenyekben, Mozart itt is túllép a műfaj konvenciók szabta keretein, megmutatva a zenehallgatónak, hogy az átszellemültség lehetősége mindig adott. Takács-Nagy Gábor és a Budapesti Fesztiválzenekar közös teljesítménye ezt a többletet mutatta fel a leginkább harmadik tétele, az első menüett által híressé tett 334-es Köchel-jegyzékszámú *D-dúr divertimento* tolmácsolásakor.

A Budapesti Fesztiválzenekar hangversenye, vezényelt **Takács-Nagy Gábor**, klarinéton közreműködött **Andrea Caputo**. Zeneakadémia, 2025. január 9.

Kilátások a Normafáról

Nekem a Normafa – kibombázott sorstársainkkal egy városkúti gyermeküdülőben – fényes karácsonyi ajándék volt '56 telén: végtelen szánkózások a kertben és kiszökve, a Diósárokban. Napsütésben meg kirándulás meredeken felfelé a kanyargós Karthauzi utcán a Fogaskerekű mentén, a Vörös Csillag (valaha Golf) Szállóhoz. Majd innen az Úttörővasút (akkor persze zárva tartó) végállomása felé vagy tőle jobbra a Normafához. Néhány évtizeddel később – szülőként – más élményeim vannak róla. Még nem volt klímaválság, legalábbis nem voltunk tudatában, mert a nyolcvanas években többször is esett a hó, s ha úgy hozta a kedvünk, autóval mentünk a Normafára, hogy a gyerekeink legalább néha megpróbálhassák, milyen sílécen közlekedni. Előfordult már akkor is, hogy a szép tervből nem lett semmi. Olyan sokan indultak útnak, hogy betelt a parkoló, és a Víztoronynál vissza kellett fordulnunk. És ma? Amikor január vége felé arra jártam, szánkózni inkább csak a gyerekek tudtak, úgy-ahogy. A statisztikák szerint a hajdan hatvan havas nap már jó ideje a felére csökkent. Ahol a két háború között még síugróversenyeket rendeztek, merő vágyálom a valahai síparadicsom feltámasztása. A ködös-párás téli időjárás miatt a hóágyúkban sem bizakodhatunk. Rosszskedvre mindazonáltal semmi ok; a Normafa változatlanul az ország egyik legnépszerűbb kirándulóhelye: évente több mint egymillió ember látogat ide. Rengetegen voltak

akkor is, amikor a hegytetőn építészeti sétába fogtunk.

A terület eszmei központja a Síház; a közelmúltig ide érkeztek az autóbuszok, amelyek valamivel följebb, a mára már felszámolt kanyarban fordultak meg és indultak vissza a városba. Jó helyen van, sőt a legjobb helyen, alatta nyílnak ugyanis a meredek sípályák. Barátságos, sőt kifejezetten vonzó épület, amely eredetileg vámház volt, és 1931-ben már állt, a tervezőjét azonban nem ismerjük. Nem túl nagy, viszont stílusos: egyszintes, falusi kúriára emlékeztet, közepén körárkádós terasz. Belépve balra található a konyha a tartozékaival, jobbra vendégfogadó helyiségek nyílnak. Arra minden bizonnyal tökéletesen megfelelt, hogy a két háború között melegedőként és büféként fogadja a zömmel nyilván úri közönséget. Amikor két éve itt jártam, zárva volt, hátsó fertályán rendezetlen dzsumbuj látszott. Éppen bővítették egy jó nevű iroda tervei alapján. Mára elkészültek, s megelégedéssel nyugtázhatjuk, hogy a Hetedik Műterem maximálisan igazolta hírét. Gondosan helyreállították sármos külsejét, amelyet egy 1940-es fénykép őrzött meg számunkra a Fortepan kollekciójában. Karamellára hangolt enteriőrjeit egyszerű és strapabíró modern bútorokkal úgy rendezték be, hogy többszáztagos turistaszállóban érezzük magunkat. Noha kétszerezése nőtt a ház befogadóképessége, a keskeny folyosóval hozzácsatolt öblös pavilon a nyitott fedélszék jóvoltából

vendégekkel tele sem hat zsúfoltnak. A (részben eltolható) üvegfalakon át ködös időben is parádés a kilátás, a két szárny között kövezett szabad terasz a ráadás tavasztól ősziig.

A hajdani bódésor helyén most négy szolgáltató faház bukkan elő; hogy a vándor szomját olthassa, éhét csillapíthassa – rétesel és lángossal, netán hot doggal, hozzá innivalóval. Nem szépek és nem elegánsak, a stilizált boronafalaknak köszönhetően semmi kellemetlen vagy zavaró nincs bennük. Annál rondábbak és nem is ideillők a természetes rönkfa padok utódaiként azok az ormótlanul vaskos beton-acél-fagerenda dizájn-bútorok az utak mentén, amelyek a szomszédos Anna-rétre vezetnek. Már a reformkorban is állt ott egy stáció méretű kis kápolna a völgyben. Olyan népszerű volt a környékbeliek körében, hogy a névadó Szent Anna napján rendszeresen zarándoklatot vezettek hozzá. Még miséztek is körülötte a szabadban vasárnaponként, mígnem a fordulat évében bezárták, majd lerombolták. Annak idején engesztelőkápolnát terveztek mellé, az ötlet előbb a második világháború, majd a politikai változások miatt vetélt el. Újraélesztésének története pedig az ismert magyar jelen. A szabadtéri oltár és misézőhely létesítéséről úgymond a múlt adósságának törlesztéseként a Hegyvidék közel-múltig fideszes vezetése határozott a tízes évek derekán. 2018-ban írták ki rá az ötletpályázatot, amelyre hatvanegy munka érkezett. Az értékelés a következő év elején lezajlott, ezt követően az egyház és az önkormányzat döntésére csaknem két évet kellett várni. Feltételezhetően a világjárvány miatt, noha a kápolnának eredetileg a 2020-ra hirdetett, majd

2021-re halasztott eucharisztikus kongresszusra kellett volna elkészülnie. Ugyancsak hátráltatta megvalósulását az építési minisztérium beruházáskurtító csomagja, amire a jogállami hiányosságok következtében elapadó uniós források miatt kényszerült a kormányzat. A Világ Győzelmes Királynője végül nem kis részben magánadományokból épült meg, és az elmúlt télen szentelték fel.

A városvédőként is harcos Csomay Zsófia építész, aki ötven éve járja és szavai szerint magáénak érzi a Sváb-hegyet, még a tervezés fázisában agályainak adott hangot. Attól tartott, így szinte semmi nem marad majd az Anna-rétből. Félelmei túlzottak voltak, ha nem is alaptalanok. Itt valóban teljesen felesleges – a természet látványát is tönkreteszi – nyáron a játszótér, ami a város értelmetlen térfoglalása az erdőben. Akárcsak a rekortán futópálya, amire a kavicsos földutak mellett szintén semmi szükség. Ám a megvalósult kápolna alig észrevehető. Haranglábbal az oldalán, valósággal rejtőzik mélyen lent a bokrok tövében. Egyszerű szögletes építmény, mészkővel burkolva kívül, belül pedig fával. Kicsi is, nagyjából tucatnyian férnek el benne, jó időben legfeljebb ha százan gyűlhetnek köréje. A vorarlbergi hegyi kápolnák bevett típusának (vagy épp a Hello Wood minimalista lakókabinjainak) leszármazottja, talán még azoknál is egyszerűbb kivitelben. Olyan szimpla. Össze nem hasonlítható a svájci sztárépítész, Peter Zumthor ma már nevezetességgként számon tartott meditációs kápolnajával, amely egy középkori szerzetes nevét viseli. A Bruder Klaus Kapelle (2007) hatalmas csupasz téglaként meredezik egy sík mezőre állítva a Rajna-vidék

közepén Németországban; keskeny háromszög nyílása mögött táru fel a minden szertartási kelléktől megtisztított, alig néhány fős kunyhóenterior, amelynek szakralitását kizárólag a természeti elemek (a fény, a fa és a víz) művészi megformálásának a misztériuma szolgáltatja.

Nem csupán szakmabeliek féltik a Normafát; jó tíz évvel ezelőtt méltán keltett felháborodást civilek és környezetvédők körében, hogy a kormányzat váratlanul jogszabálytervezetet nyújtott be az Országgyűlésnek a terület jövőjéről. Nem mintha nem lett volna már akkor is alapos indok ennek a különleges természeti adottságú, nagyjából háromszáz hektáros hegytetőnek a védelmére, még inkább a sajátosságait mindannyiunk javára érvényesítő fejlesztésére. A hetvenes-nyolcvanas években ugyanis vitatható építkezések folytak a vidéken. A természeti értékekkel nem sokat törődve és a svábhegyi villák hagyományos stílusára fittyet hányva újmodern szellemű szállodákat emeltek – még csak nem is feltétlenül idegenforgalmi, azaz gazdasági megfontolásból, még kevésbé – mint manapság – jól megtérülő befektetésképp, egyszerűen csak azért, hogy – úgymond – a dolgozó nép fiai és lányai szép helyen pihenhessenek. 1972-ben nyílt meg az Olympia (Farkasdy Zoltán), majd az OKISZ (Napfény) Üdülő (Kéry Zoltán), 1982-ben a Hotel TOT/Agro (Kató Tibor). Különbözik tőlük a két legkésőbbi: az 1989-es Normafa és az 1990-es Sport hotel (mindkető Csics Géza). Az ország gazdasági nehézségei miatt a rendszerváltás előtt sem sokat törődtek a karbantartásukkal, utána jó darabig még kevésbé volt rá pénze a költségvetésnek. Időszerű volt tehát 2013-ban az

addigra már igencsak lepusztult Normafa és környékének rendbe tételét (fejlesztését) előirányzó kormányzati döntés. Csakhogy a közvélemény is okkal zúdult fel, mivel a törvényhez semmiféle előzetes hatástanulmány nem készült. Pokorni Zoltán is csak utólag ült le tárgyalni a zöldek és a lakosság képviselőivel. A meteorológusokat szintén meghallgatta, mert a projekten érdemben módosítottak: gyerekeknek szánt oktatóhelyre szelődött a program, holott a kormánypárt körében nemzetközi versenyekre alkalmas síközpontról fantáziáltak. A helyi népszavazást követően hozzá lehetett kezdeni a megvalósításához, miután 2019-ben a Pilisi Erdőgazdaságtól a Síház is a Hegyvidék kezelésébe került.

Hiába sikerült példásan a népszerű épület rendbehozatala, amint arról már esett szó. A tiltakozások, a jelek szerint, mégsem voltak feleslegesek és eredménytelenek, mert a tavalyi önkormányzati választáson – nagy meglepetésre – megváltozott az addig stabilan jobboldali kerület vezetése: az ellenzéki kutyapárt elnöke, Kovács Gergely került a polgármesteri székbe. A szállodasort időközben (2018 és 2020 között) megritkították az erdőbe telepített Sport, a hegygerincet elfoglaló edzőtábor és az Olympia eltakarításával. Ez utóbbi helyén vált lehetővé a Normafa közlekedési rendjének megreformálása a buszvégállomás és mellette a terebélyes autóparkoló ugyancsak öröndetes felszámolása révén. A forgalom elől végleg lezárták az Eötvös út végét, itt most már csak gyalogosok közlekedhetnek. Amikor kiderült, hogy a zsákutcává lett Konkoly-Tege út rövid szakaszára egy másik, bár az előzőnél jóval kisebb parkoló készülne, újabb

zöld tiltakozásra került sor. Az akciót az is indokolhatta, hogy az autók új (elkerülő) útvonala sem került túl messze, ha jól saccolom, nem egészen száz méterre esik csupán a Normafa védett környezetének határától, így különösen szomorú fejlemény, hogy a projekt legfontosabb és persze a többinél többszörösen drágább eleme sajnos lemaradt. Nem került sor a jelenleg nem igazán kihasznált Fogaskerekű meghosszabbítására, egyik irányban a Széll Kálmán térre, illetve ide a Normafához, holott a tömegközlekedésnek a környezetbarát vasútra terelése és vele az autóforgalom magától értetődő visszaszorulása jelentett volna hosszabb távon ökológiai fordulatot.

Szintén renoválták Förster Aurél tornyos-kiskastélyos egykori villáját is, amely emlékhely egyben, hiszen az AVH foglyaként Rajk László is raboskodott benne, de értetlenkedve konstatació, hogy semmitmondóan neutrális külsőt kapott, nem állították vissza múlt századfordulós feelingjét. Nem is látogatható, mivel az emeleten irodák vannak, a földszint icipici szobáiban pedig szöveges-fotós tablók egy igencsak szokványosra sikeredett kiállítás szól a síparadicsomi múltról. A klasszika-filológus hajdani kertjének helyén majdhogynem értelmetlennek látszik az a Normafa kapuja elnevezésű nagyléptékű új épület, amelyet többek között a Fogaskerekű fogadócsarnokának szántak. Étte-rem, öltöző, mosdó, értékmegőrző van benne. Mindezzel együtt sem nagyon találja szerepét, hiszen tetőzetén a gyerekeknek kialakított sí tanpálya a jelen időjárási viszonyok között nem tud kellő hatékonysággal működni. Építészetileg nem elhibázott, sőt kifejezetten rokonszenves konstrukcióról

van szó, tervezői által tektonikusként jellemzett, nem túl magas tömegével szinte csak kúszik a földön. Csakhogy a kíváncsnál nagyobb szeletet hasít ki a természetből, mivel a hóágyúk táplálására hatalmas víztartályt kellett alatta elhelyezni. Szintén elsősorban a léptékével van bajom a Normafa Hotellal, amely egy kevésbé ismert építész munkája, nem sokkal a rendszerváltozás előttről. Valahol azt olvasni a telek hosszában elnyúló, párhuzamos és piros cseréptetős két épületről, hogy virágos ablakaikkal alpesi családi házakra emlékeztetnek, tervezőjük szándéka szerint valójában a Kós Károly-i népies szecesszió hangulatos világát idézik. Eként figyelt fel az ingatlanra és formált belőle tulajdonosa, az idén már háromszázhatvan milliárdos Gattyán György idilli relaxációs parkot. Szíve-
sebben látnék ennek a helyén is zöldet, mivel azonban ez pillanatnyilag merő vágyálom, inkább a vaskos kerítés lebontását szorgalmaznám. Ez is majdnem reménytelen óhaj, mivel nem pusztán a medencés kert látványától foszt meg bennünket, a felső tízezer Retreat Centerének világát is hermetikusan elzárja tőlünk. Egyedül a hatalmas műanyag buboréksátorban bábmészkozhatunk, ahol alatta kundalinijóga-oktatás és -tréning folyik, nem kell érte télen sem feltétlenül Indiába utazni.

Az még érthető, hogy a fenti helyzetet tényként fogadta el a Pokorni vezette önkormányzat. De a Normafa és a Libegő között létesítendő lombkoronasétányról mint az élővilágot fenyegető látványattrakcióról sem voltak hajlandók lemondani, bár erről szintén egyeztettek a természetvédekekkel, és nem eredménytelenül. Az Archabit és a Hello Wood építései a

kifogások alapján többször átdolgozták a terveket; a 2021 márciusában született megállapodás értelmében már egy harmadik koncepció alapján indult meg az év őszén a kivitelezés. A sétányból tanösvény lett, az összefüggő (egyről fél kilométerre rövidült) út helyett végül csupán öt különálló teraszra tettek ajánlatot, a Sport szálló helyére szánt magas kilátó is lekerült a napirendről. Mindazonáltal 2024-ben a kutyapárt helyi győzelmével merőben új helyzet állt elő. A választóknak tett ígéretük értelmében természetesen leállították a munkálatokat, lombkoronasétány tehát itt nem lesz. Programjukhoz képest egyelőre kompromisszumra kényszerülnek, mivel a ránk maradt épületorzó elbontása és a projektre felvett támogatás visszafizetése működésüket ellehetetlenítő teherrel járna. Az

önkormányzat novemberi közleménye szerint most ott tartunk, hogy az elkészült alapépítményt megtartják, rajta a turistáknak pihenőt, a szakemberek számára környezetvédelmi oktatópontot alakítanak ki. Mindez annyiban tanulságos, azért érdemes jövőbeni kilátásainkkal számot vetni a Normafán történelemből, mert hasonló helyzet előállhat egyszer nagyban is. Még súlyosabb következményekkel és az újrakezdés ma elképzelhetetlenül keserű feltételeivel.

A Normafa-projekt. A Förster-villa helyreállítása és A Normafa kapuja, 2022 (Tervező: ifj. Benczúr László, Weichinger Miklós). A Siház rekonstrukciója, 2023 (Tervező: Szabó Levente, Bartha András, Studio Konstella). A Világ Győzelmes Királynője engesztelőkép, 2024 (Márkus Péter, Koczka Kristóf).

Vásárhelyi Mária

Favoriten

Ha a magyar tévénező azt hallja, hogy Favoriten, akkor nem jut más eszébe, mint ahogy Lázár János rémült arccal ott áll a Favoritenstrasse egyik sarkán kamerával a kezében, és már-már elcsukló hangon ecseteli a bevándorló hordák feltartóztathatatlan garázdálkodását a környékén. Mutogatja az utcát elborító szemetet – ami egyébként valóban nem jellemző az osztrák fővárosra. Élénk színekkel, már-már elégedetten ecseteli a bécsi polgárok folyamatos rettegését az idetelepült és itt valóságos önál-

ló városrészt kialakító migráncsoportoktól. És valóban! A Favoriten főutcáján, a Favoritenstrassén arab, ázsiai és kelet-európai üzletek sora, a piacon „migráns háttérű” eladók árulják nagy hangon portékájukat, az utcákon és a tereken mindenféle bőrszínű és nemzetiségű gyerekek élnek életüket, az asszonyok egy része burkában, mások kendővel a fejükön cipelik a kosarakat, a férfiak szabadidejükben a játszótérek asztalainál vagy a sörözők, pizzériák pultjainál mulatják az időt. A Favoriten ma valóban Bécs leginkább multikulturá-

lis negyede. Ám ugyanúgy éli életét, mint a város többi lakókörszete.

Ruth Beckermann, az ismert és sikeres osztrák dokumentumfilm-rendező *Favoriten* – nálunk a Verzió Filmfesztiválon *Az iskola* címen – bemutatásra kerülő filmje Bécsnek ebben a negyedében, a város legnagyobb elemi iskolájában, egy olyan alsó tagozatos osztály történetét követi nyomon három éven át, amelyben a gyerekek hetven százaléka nem német anyanyelvű. Sokan közülük az iskola kezdetekor még a német nyelvet is alig beszélik. Egy olyan „migráns” osztály, ahová vagy maguk a gyerekek, vagy egy generációval korábban a szüleik a világ legkülönbözőbb országaiból – sokan elképzelhetetlen traumákat átélve – érkeztek Ausztriába; Albániából, Szíriából, Törökországból, Csecsenföldről, Ukrajnából, Szerbiából vagy éppen Magyarországról. A szülők döntő többsége – függetlenül attól, hogy szülőhazájában mi volt a végzettsége és a foglalkozása – itt Bécsben a munkásosztály legalsó rétegeihez tartozik, takarít, utcát söpör, közlekedési jelzőket helyez ki, építkezéseken végez segédmunkát, néhányan korábbi szakmájukban dolgoznak bádogosként, ácsként, kőművesként. A gyerekek azonban egytől egyig tiszták, ápoltak, jól öltözöttek és tisztelettudóak a felnőttekkel.

A film három éven keresztül, hét-től tízéves korukig követi nyomon a gyermekek, az osztály és a fantasztikus török származású, emberséges, toleráns és rendkívül ambiciózus tanítónő közös munkáját, azt, ahogyan Ilkay Idiskut szeretetteljes, megértő, de nagyon határozott és következetes munkájával megszeli és valódi közösségé formálja ezt a hu-

szonöt nagyon különböző kulturális háttérű, képességű gyermeket.

A fiatal, elhivatott tanárnő egyszerre képviseli a szeretetteljes, megértő, ugyanakkor következetes és szigorú pedagógust, személyiségében az ideális tanár erényeit ötvözi. Olyasvalaki, akiről azt szoktuk mondani, hogy ilyen csak a mesében van. Óráin rend van és fegyelem, ragaszkodik az általa eltervezett struktúrához, ugyanakkor egy-egy biztató mondattal, szempillantással vagy simogatással mindig biztosítja a gyermekeket szeretetéről, megértéséről. A diákok kérdéseire válaszolva őszintén mesél saját magáról, életéről, elképzeléseiről, és ez bátorítja, nyitottá teszi a gyermekeket is. Az órákat rendre rövid közös testmozgással szakítja meg, hogy a szellemi táplálék bevitelét követően a gyerekek laza, pihentető tornával, tánccal frissítsék fel magukat, arra biztatva őket, hogy a mozgás során engedjék el magukat, és engedjék felszabadulni a bennük felhalmozódott feszültséget, stresszt és energiát.

A minden szempontból rendkívül színes háttérű és kultúrájú kisdíjak a film kezdetén még éppen abban a korban vannak, amikor kevésbé szegénylősek, nincsenek előítéleteik, nem működnek közöttük igazán a nemi szerepek, önfeledten táncolnak, énekelnek a kamerák előtt, mesélnek az életükről, a világukról, a tanárnő pedig érdeklődve és megértéssel hallgatja, nézi, figyeli őket. Az órákon mindenről szó esik. A legfontosabb természetesen a nyelvtanulás és az alapvető közismeretek elsajátítása, de szóba kerül az ukrainai háború, amelyről az egyik Ukrajnából menekült kislány így mesél: „Oroszország és Ukrajna megpróbáltak ba-

rátkozni egymással. De nem találták jónak, és ezért véget vetettek ennek. Sok orosz maradt Ukrajnában, néhány ukrán pedig Oroszországban. Aztán az oroszok felfedezték, hogy sok kincs van Ukrajnában, és azt mondták: Ok! Elég volt! Megszerzem a pénzt! Az ukránok pedig azt mondták: Nem! Aztán elkezdődött a háború. Nekem ezt mondták a szüleim.” „Csak Ukrajnáról és Oroszországról van szó. És mi folyik Szíriában?” Vetí közébe egy szír származású kisfiú. Szíriában még rosszabb volt. A szíriai vezető mindig fegyverrel szerezte volna lőni, bombázni. És megölni az embereket. Ezt akarta tenni, de nem tudom, miért” – folytatja egy Szíriából menekült kislány. A tanárnő figyelmesen és együttérzően hallgatja az agyotraumatizált diákok történeteit, helyzetük értelmezését, azt akarja, hogy társaik is hallgassák végig őket, és megértsék helyzetüket, sorsukat.

Szó esik vallási kérdésekről is, teljes természetességgel beszélnek a különböző világvallásokról, ezek különbözőségeiről. A kívülálló számára is igen tanulságos, amikor az osztályt először elviszik egy muzulmán imahelyre, majd a Stephansdomba. Az imám bevonja a gyermekeket a vallási szokások bemutatásba, játékosan, a gyerek értelmi és érzelmi szintjéhez igazodva magyarázza a hithez kapcsolódó szokásokat. Egy kislánynak megengedi, hogy felsétáljon az imám létráján, egy másik gyerekkel felolvastatja az aznapra rendelt ima szövegét.

Ezzel szemben a Stephansdom vezető lelkésze érzelmek nélkül, rezzenéstelen arccal „nyomja” a katolikus vallási mantrát Isten szerepéről, arról, „hogya megesszel egy

szelet kenyeret, abban is ott lakik Isten”, és ha „a templomba felnézel a hatalmas oszlopokra, akkor ott van Isten”. A gyerekek körbenéznek, és sehol nem látják a fenyegetően emlegetett Istent, értetlenkedve és végtelenül unottan hallgatják a lelkészt, és láthatóan egyetlen vágyuk, hogy minél előbb kiléphessenek ebből a nyomasztóan hatalmas és rideg épületből, és ne kelljen tovább hallgatniuk a szöveget, amiből egyetlen szót sem értenek.

Szó esik a nők családban betöltött szerepéről, kiderül, hogy az osztályba járó gyermekek édesanyjának többsége háztartásbeli, és jelentős részük éppen állapotos, vagy egy-két kisebb gyermeket nevel. Azok az édesanyák, akik dolgoznak, takarítanak vagy egészségügyi intézményben dolgoznak kisegítő szociális munkásként. A kislányok mindegyike arról beszél, hogy ő maga ennél izgalmasabb életre vágyik. Tanulni szeretnének, nem akarnak azonnal férjhez menni, vágnak az önállóságra és arra, hogy szakmájuk, esetleg diplomájuk legyen. Szeretnének „kilógó hassal” uszodába menni, kendő nélkül járni az utcán, sminkelni magukat. Előttük már más minták lebegnek, ők már emancipáltabb női szerepre vágnak.

Mint minden gyermekközösségben, itt is felmerül az erőszak, egymás bántalmazásának kérdése. A konfliktusokat a tanárnő úgy próbálja megoldani, hogy nemcsak az érintetteket, hanem a teljes osztályközösséget bevonja a konfliktuskezelésbe, elvárja, hogy minden érintett elmondja a saját verzióját a történetről, és megpróbálja a felelősséget igazságosan elosztani a résztvevők között.

Megismerjük a gyermekek szüleit, a szülők szorongásait, elvárásait, gyermekeik jövőjével kapcsolatos elképzeléseiket. Jól látható, hogy vannak közöttük, akik nem tudnak azonosulni az iskola elvárásaival, a tanítónő ambícióival, és alig várják, hogy gyermekük elvégezze a kötelező osztályokat, más szülők viszont hálásak a tanítónőnek azért, hogy a gyermekükből tanult, ambiciózus embert szeretne faragni.

Nem véletlen, hogy napjainkban nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi filmgyártás egyik legnépszerűbb témája is az iskola, az oktatás lett. Az oktatási rendszer a fejlett világ legtöbb országában ezer sebtől vérzik. A krónikus alulfinanszírozottság, a tanárhiány és a tanárképzés problémái, a differenciált és esélyteremtő oktatás biztosításának nehézségei, az egyre változatosabb kulturális és szociális háttérű gyerekek nevelése, közösséggé formálása mindenhol súlyos kihívást jelent az oktatási rendszer számára. Azokban az országokban is, ahol az oktatáspolitikai megalkotói komolyan azt gondolják, hogy „egy nemzet ereje a kiművelt emberfők sokaságában rejlik”. (Bővebben: *Széchenyi István gondolatai az oktatásról*) Hát még Magyarországon, ahol a hatalom a kiművelt emberfőt

kifejezetten potenciális ellenségnek tekinti.

Ausztriában sincs kolbászból a kerítés! A krónikus forráshiány, a tanárhiány, a nagyon merev, gyorsan kasztosító oktatási rendszer súlyos problémák elé állítja azokat a pedagógusokat, akik korszerűbb, a modern életre jobban felkészítő, toleráns, szeretetteljes légkörben és feltételek között szeretnék nevelni a rájuk bízott diákokat. Az iskolában nincs szociális munkás, nincs pszichológus, és nem találnak helyettesítőt a szülési szabadságra vonuló fiatal Ilka helyére sem. Így aztán kétségkívül benne van a pakliban, hogy négy év áldozatos munkája megbicsaklik, nem lesz, aki tovább erősíti a már kialakult és működő osztályközösséget. Nem lesz, aki Ilkához hasonlóan szereti, megérti és neveli ezeket a többségében PTSD (poszttraumás stressz) szindrómás, nehéz sorsú gyerekeket, hogy sikerüljön integrálódniuk az osztrák társadalomba.

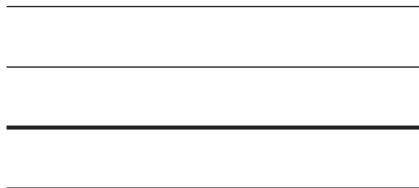
Favoriten – Az iskola. Osztrák dokumentumfilm, 118 perc (2024). Rendezte: **Ruth Beckermann**. Forgatókönyv: **Ruth Beckermann, Elisabeth Menasse**.

Agnes Denes (1931)
Búzamező – szembesítés: Szemétlerakó, Battery Park,
Downtown Manhattan – A mezőn álló Agnes Denessel (1982)
C-print, papír
406 mm x 508 mm
fotó: John McGrail
© Agnes Denes, a Leslie Tonkonow Artworks
+ Projects, New York és az acb Galéria jóvoltából

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

Agnes Denes (1931)
Búzamező – szembesítés: Szemétlerakó
Battery Park, Downtown Manhattan –
Szabadság-szoborral a Hudson túloldalán (1982/2024)
C-print, papír
324 mm × 487 mm
© Agnes Denes, a Leslie Tonkonow Artworks
+ Projects, New York és az acb Galéria jóvoltából

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

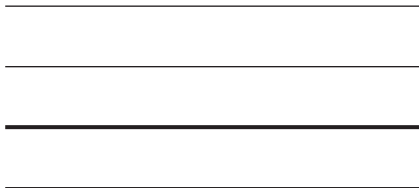
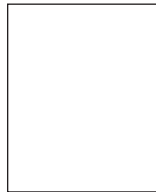

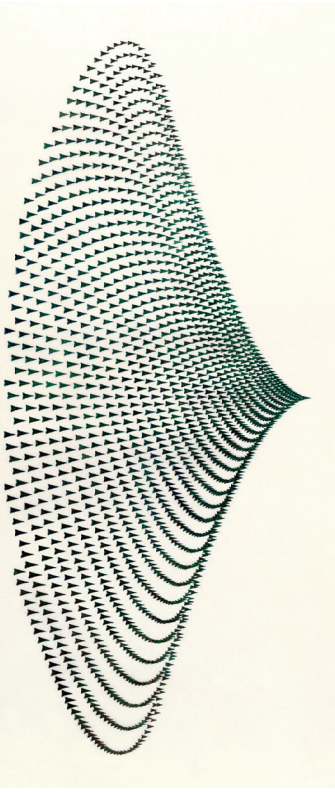

Agnes Denes (1931)
Búzamező – szembesítés: Szemétlerakó, Battery Park,
Downtown Manhattan – Az aratás (1982/2024)
C-print, papír
406 mm × 508 mm
© Agnes Denes, a Leslie Tonkonow Artworks
+ Projects, New York és az acb Galéria jóvoltából

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

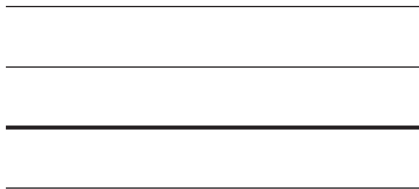
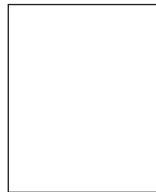

Agnes Denes (1931)
Fahegy – élő időkapszula – 11 000 fa, 11 000 ember,
400 év (Triptichon) (1992–1996/2013)
C-print, papír
914 mm × 914 mm
© Agnes Denes, a Leslie Tonkonow Artworks
+ Projects, New York és az acb Galéria jóvoltából

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

2024

Tartalom

Vers

ACSAI ROLAND A rókáról; A lét játszik vele; Pár percnivel	11/29	KÜRTI LÁSZLÓ MPL gyógyulás; vinni a batyut	6/72 10/30
BABICZKY TIBOR Jan Morris Triesztben; Claudio Magris; Régi mesterek; Periandrosz	9/15	LADY CHATTERLEY, CONS- TANCE Lady Chatterley csa- ládja; Lady Chatterley álmodik	9/12
BAKOS ANDRÁS Takarítás; Nyúl	7/63	MARKÓ BÉLA A halhatatlan hatalomról	2–3/198
BERÉNYI KLÁRA Disztichon- napló	12/42	MEZEI GÁBOR t. rendszeres szín- hely	5/46
FARAGÓ DÁNIEL És neje; FAQ számúzótteknek; Sózat	1/44	MURÁNYI ZITA koponya; dió; altamira	148; 11/25
GERGELY ÁGNES Aeneas álma	4/21	SZÖLLŐSI MÁTYÁS Eb; A da- niknál	12/36
HÁY JÁNOS Összes versek (rész- letek)	8/42	TATÁR SÁNDOR (Azért van, amit még lehet!); Életlötty	1/43
ISTÓK ANNA 10 mondat élette- len dologról; A folyamatos múlt	1/41	Héraklész próbái; Ugyan már!; (cs)IPÁt hörp... dörgölni; Hu-	
G. ISTVÁN LÁSZLÓ Anyaföld; Hangya; Egy kiflivég	5/41	hú(s)zt	5/44
JÓZSA SAROLTA RÉKA		TÓTH KRISZTINA Film	11/24
Na'Conxypánban két napja esik	4/23	VASAS TAMÁS Mi	7/65
Ítéletidő Na'Conxipánban; Durga	8/48	VILLÁNYI G. ANDRÁS kék mind; sírok az égben	7/67
KISS JUDIT ÁGNES Húsz; Car- nivor; Gyümölcsfa; Kertész; Az öreg haver	10/27	VÖRÖS ISTVÁN A megváltozott ember Verses regény (részlet) A megváltozott ember Verses regény (Újabb részlet)	6/67 12/38

Próza

BENEDEK SZABOLCS Vörös és fehér <i>Regényrészlet</i>	11/31	MOLNÁR KRISZTINA RITA Gombosdoboz <i>Regényrészlet</i>	10/44
BOCCACCIO, GIOVANNI De- kameron Barna Imre fordítá- sában <i>Részletek</i>	12/23	ODZE GYÖRGY Dixi <i>Novella</i>	10/32
ECSÉDI ORSOLYA Az novellák- rúl; Fons Vitae <i>Novellák</i>	5/29	ROSS KÁROLY Egy troglodita halálára <i>Novella</i>	5/36
FERDINANDY GYÖRGY Töre- dékes történetek <i>Novella</i>	1/66	SPIRÓ GYÖRGY A forradalmár várja az ítéletet <i>Regényrészlet</i>	4/26
GERGELY ÁGNES Csillaghullás; A varsói kávéház; Északi riport <i>Novellák</i>	7/18	A forradalmár szabadul <i>Re- gényrészlet</i>	8/50
GERZSENYI GABRIELLA Mák- virág; Mélyinterjú <i>Novellák</i>	6/60	F. SZABÓ EMESE Kövek <i>Re- gényrészlet</i>	9/17
Jól bezárva <i>Novella</i>	11/40	TÓTH B. JUDIT Mendemondák Skizofréniában I. <i>Regényrészlet</i>	6/44
HÁY JÁNOS Két esküvő, egy regény <i>Regényrészlet</i>	1/47	Mendemondák Skizofréniában II. <i>Regényrészlet</i>	7/23
LUGOSI VIKTÓRIA A szappan Regényrészlet	5/24	VÁRADY TIBOR Mégis létezik még? <i>Memoár</i>	9/22

2

Tanulmány, esszé, szociográfia, dokumentum

ÁDÁM ZOLTÁN (Armin Langer- rel és Bozóki Andrással) A Hit Gyülekezete és az Orbán-re- zsim <i>Tanulmány</i>	5/3	BOZÓKI ANDRÁS (Erin K. Jenne- vel és Visnovitz Péterrel) Soro- sozás, antiszemita toposzok és az „ötödik hadoszlop” – Avagy a CEU különös esete <i>Tanulmány</i>	4/42
BENDA LÁSZLÓ Irán és a pokol tornácai <i>Reflex</i>	5/77	(Armin Langerrel és Ádám Zoltánnal) A Hit Gyülekezete és az Orbán-rezsim <i>Tanulmány</i>	5/3
SZ. BÍRÓ ZOLTÁN Mit tett a há- ború az orosz gazdasággal? <i>Ta- nulmány</i>	2–3/175	CSEPELI GYÖRGY A magyar algoritmus <i>Esszé</i>	2–3/36
BOKROS LAJOS Az átmenet tra- gédiája: fejlődés, romlás, szét- esés – Magyarország esete 1990–2020 <i>Tanulmány</i>	2–3/66	CSILLAG ISTVÁN „Megtart- ható-e” a köztársaság? Tanul- mány	2–3/104
BOLGÁR DÁNIEL Válasz Ré- vész Sándornak (Révész viszon- válaszával)	12/105	Több mint alapos gyanú <i>Reflex</i>	5/73
		DALOS GYÖRGY Múltak, jele- nek <i>Hónapló</i>	1/74

Háziorvoslás <i>Hónapló</i>	2–3/200	Búcsú <i>Hónapló</i>	7/86
Alekszej Navalnij (1976–2024)		Forró nyár <i>Hónapló</i>	8/91
<i>Nekrológ</i>	4/13	A világ végén <i>Hónapló</i>	9/79
A reményhordozó <i>Hónapló</i>	5/63	A pokol tornácán <i>Hónapló</i>	10/86
Műlékonyság és maradandóság <i>Hónapló</i>	6/73	A teve meg a tű foka <i>Hónapló</i>	11/80
Ingó, a flamingó <i>Hónapló</i>	7/83	Ó, DANA...! <i>Hónapló</i>	12/82
Magányos tettesek <i>Hónapló</i>	8/88	HATOS PÁL Az 1918-as köztársaság fanyar öröksége <i>Tanulmány</i>	2–3/150
Dátumok <i>Hónapló</i>	9/76	JENNE, ERIN. K (Bozóki Andrással és Visnovitz Péterrel)	
Békés, békétlen évtizedek <i>Hónapló</i>	10/83	Sorosozás, antiszemita toposzok és az „ötödik hadoszlop”	
Sólem Áléchem <i>Hónapló</i>	11/73	– Avagy a CEU különös esete <i>Tanulmány</i>	4/42
Találgatások, titkok <i>Hónapló</i>	12/75	KARSAI LÁSZLÓ Szálasi Ferenc a köztársaságról, a népről és a demokráciáról <i>Tanulmány</i>	2–3/163
DÉSI JÁNOS Albánia, ahol több zsidó élt a holokauszt után, mint előtte <i>Reflex</i>	5/82	KÉRI LÁSZLÓ Kommentdemokrácia <i>Esszé</i>	2–3/88
ERDÉLYI Z. ÁGNES Szebeni László levelei – Palesztina 1945–48 <i>Dokumentum</i>	4/70	KISS JUDIT ÁGNES Művelem kertjeimet <i>Hónapló</i>	11/77
FARKAS ZOLTÁN Tévedések végjátéka <i>Esszé</i>	2–3/186	Fintalaci <i>Hónapló</i>	12/78
Arcképvázlat jegybanki háttérrel I. <i>Tanulmány</i>	8/3	LANGER, ARMIN (Bozóki Andrással és Ádám Zoltánnal) A Hit Gyülekezete és az Orbán-rezsim	5/3
Arcképvázlat jegybanki háttérrel II. <i>Tanulmány</i>	9/33	LIPOVECZ IVÁN Az ősbűn <i>Esszé</i>	10/3
Arcképvázlat jegybanki háttérrel III <i>Tanulmány</i>	10/10	MAJTÉNYI LÁSZLÓ Szörny-törvény <i>Reflex</i>	1/87
FLECK ZOLTÁN Köztársaság a magasban <i>Esszé</i>	2–3/32	A haza és a köztársaság – elveszni vagy haladni <i>Esszé</i>	2–3/14
GÁTI JÚLIA Fel-le épülő egészségügy, avagy így gyógyulunk a Covid–19 után <i>Tanulmány</i>	9/57	Milyen jelkép van a város homlokán? <i>Esszé</i>	12/13
GYURCSÁNY FERENC Vitányi, a baloldal megszelídítője Köszöntő <i>in Vitányi-archívum</i>	2–3/219	PARÁSZKA BORÓKA Kései temetés <i>Hónapló</i>	1/80
HAIL PÉTER Mese a szuverenitásról <i>Esszé</i>	6/23	Vissza Luxemburghoz <i>Hónapló</i>	2–3/206
HARGITAI MIKLÓS Jobb, ha kipróbálsz <i>Hónapló</i>	1/77	Magunkra rántjuk az abszurdot <i>Hónapló</i>	4/92
Andalúz arcok <i>Hónapló</i>	2–3/203	Kettős beszédünk <i>Hónapló</i>	5/69
Esik <i>Hónapló</i>	4/89	Megszülni önmagunkat <i>Hónapló</i>	6/79
Calima <i>Hónapló</i>	5/66	Európa-jammelés <i>Hónapló</i>	8/97
Egy nap Amagerben <i>Hónapló</i>	6/76	Bevásárlás a politikusellátóban <i>Hónapló</i>	9/85

Dédapánk, Drakula <i>Hónapló</i>	11/83	György versengő biográfiái I. <i>Tanulmány</i>	9/67
A fasizmusról, ami mindig itt volt <i>Hónapló</i>	12/88	Életrajz életre-halálra – Lukács György versengő biográfiái II. <i>Tanulmány</i>	10/52
PETSCHNIG MÁRIA ZITA Tol-dozzák, foldozzák, de lefelé tart <i>Esszé</i>	2–3/119	F. SZABÓ EMESE A sajtó bizony-talan körvonalai <i>Esszé</i>	6/15
PETŐ IVÁN A köztársaság ünne-pe? <i>Esszé</i>	2–3/6	SZÉCHENYI ÁGNES „Én 43, Imre 48 kiló” – Jámor Ágnes és Patai Imre levelei a Lax csa-ládhoz (1945–46) <i>Dokumentum</i>	7/54
PÓCSI ORSOLYA Oszkár és fia <i>Szociográfia</i>	11/47	SZENTES ÁGOTA Egy forrada-lom paradigmája <i>Tanulmány</i>	6/3
RAB LÁSZLÓ Köldök-Magyar-ország <i>Riport</i>	11/61	SZENT-IVÁNYI ISTVÁN „Még magasról nézvést megvolna az ország” <i>Tanulmány</i>	2–3/54
RÉTI PÁL „Aki Leninhez hozzá-nyúl, jól kösse föl...” <i>Dokumen-tumok</i>	1/19	P. SZŰCS JULIANNA 20 + 20? Mi ez? II. <i>Bevezető</i>	2–3/3
RÉVÉSZ SÁNDOR Életet vagy szuverenitást <i>Reflex</i>	1/ 94	Papírból katedrális <i>in Vitányi-archívum</i>	2–3/216
A kisugárzás pontja <i>Esszé</i>	2–3/170	20 + 20 Epizódok a Mozgó Vi-lág történetéből <i>Összeállítás</i>	2–3/224
A kisugárzás pontja <i>Reflex</i>	4/98	UJVÁROSI EMESE A befejezet-len mondat és az Ítélet nincs új értelmezési tere <i>Esszé</i>	1/33
Az Első Hölg esete Aczél Györggyel <i>Reflex</i>	5/89	VÁRHEGYI ÉVA Fogyasszunk vagy spóroljunk? <i>Esszé</i>	9/47
A NER bölcse <i>Reflex</i>	6/86	VÁSÁRHELYI JÚLIA Giorgia Meloni posztfasiszta olasz kor-mányfő pályája és politikája <i>Reflex</i>	8/101
Az Auschwitz Szanatórium <i>Reflex</i>	7/92	VÁSÁRHELYI MÁRIA Nesze semmi, fogd meg jól! <i>Reflex</i>	1/101
A kommunista autonómia <i>Reflex</i>	9/89	60 Minutes – gyűlölet-show <i>Hónapló</i>	2–3/213
A zsidó: a puhány okostojás <i>Reflex</i>	10/92	VÉGEL LÁSZLÓ Ellopják azt, ami az ölünkbe hullott <i>Hónapló</i>	1/83
A máról nem is beszélve... <i>Reflex</i>	11/90	Hideg polgárháború a tavaszi szélben <i>Hónapló</i>	2–3/209
A kurvára gazdag eszperantó <i>Reflex</i>	12/92	Családi legendák <i>Hónapló</i>	4/95
SCHEIDLER TAMÁS Adalékok egy világmagyarázathoz <i>Tanul-mány</i>	12/48	A lelkek kiárusítása <i>Hónapló</i>	6/82
SOMOGYI ZOLTÁN A politikai bosszú intézménye az Orbán-rezsimben <i>Tanulmány</i>	11/3	Világnézeti kentaurók <i>Hónapló</i>	7/89
SÜMEGI ISTVÁN Dömdödöm Tanár Úr <i>Tanulmány</i>	2–3/163	Neotitoista nosztalgiák a II.	
Életrajz életre-halálra – Lukács			

hidegháborúban <i>Hónapló</i>	8/94	VISNOVITZ PÉTER (Bozóki	
A populisták lítiumcsatája <i>Hónapló</i>	9/82	Andrással és Erin K. Jenne-vel)	
Száz év után... <i>Hónapló</i>	10/89	Sorosozás, antiszemita toposzok és az „ötödik hadoszlop”	
Aranykor Szerbiában <i>Hónapló</i>	11/86	– Avagy a CEU különös esete	
Az aranykor romhalmaza <i>Hónapló</i>	12/85	<i>Tanulmány</i>	4/42

Interjú, kerekasztal

BAJOMI-LÁZÁR PÉTER in A szólásszabadság nem önmagában érték <i>F. Szabó Emese</i> beszélgetése	4/3	ERŐ ZOLTÁN in Sokszor szavaink sincsenek rá <i>F. Szabó Emese</i> beszélgetése	11/9	5
BÁN ANDRÁS „Nem bírok második lenni” (Danó Orsolyával) <i>Életinterjú-töredék</i> Lugóval	8/69	FULLAJTÁR ANDREA in Behódol, lelép, megőrül <i>F. Szabó Emese</i> beszélgetése	7/35	
BARANYI KRISZTINA in Az lehet a cél, hogy csődbe vigyék a várost <i>F. Szabó Emese</i> beszélgetése	12/3	GYARMATI ISTVÁN in Bermudaháromszög a világpolitikában <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	7/3	
SZ. BÍRÓ ZOLTÁN in Bermudaháromszög a világpolitikában <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	7/3	HAHNER PÉTER in Akárkiságok kora <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	5/50	
CSEPELI GYÖRGY in Akárkiságok kora <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	5/50	HALMAI GÁBOR in Elsinkófták a köztársaságot <i>F. Szabó Emese</i> beszélgetése	2–3/22	
CSORBA LÁSZLÓ in Ha Jónás prédikál a sivatagban <i>F. Szabó Emese</i> beszélgetése	1/3	HERSKOVITS ESZTER Akárkiságok kora <i>Pódiumbeszélgetés</i> Csepeli Györggyel, Hahner Péterrel és Pető Péterrel	5/50	
DANÓ ORSOLYA Bevezető a Lugosi Lugo László életútinterjúhoz „Nem bírok második lenni” (BánAndrással) <i>Életinterjú-töredék</i> Lugóval	8/69	Bermuda-háromszög a világpolitikában <i>Pódiumbeszélgetés</i> Sz. Bíró Zoltánnal, Gyarmati Istvánnal és Nagy Gáborral	7/3	
DÉVÉNYI TAMÁS in Az építészszakmának is meg kellene tanulni, hogy nemet mondjon <i>Váradi Júlia</i> beszélgetése	7/43	Álhivatal valódi civilek ellen <i>Beszélgetés</i> Martin Józseffel	9/3	
		Ki a hiteles? <i>Pódiumbeszélgetés</i> Kuncze Gáborral, Pók Attilával, Síklaki Istvánnal és F. Szabó Emesével	10/69	

Az óbaloldal és az új jobboldal rejtelsei <i>Pódiumbeszélgetés</i> Papp Réka Kingával, Stumpf Andrással, Szentpéteri Nagy Richárddal és Vásárhelyi Máriával	12/58	SÍKLAKI ISTVÁN in Ki a hiteles? <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	10/69
JANKOVICS MÁRTON Ne köpj le, mert én se köplek le téged! <i>Beszélgetés</i> Kuncze Gáborral Mag, gyűrű, külső héj <i>Beszélgetés</i> Szabó Andreával és Kovách Imrével	2–3/44 7/74	STUMPF ANDRÁS in Az óbaloldal és az új jobboldal rejtelsei <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	12/58
KOVÁCH IMRE in Mag, gyűrű, külső héj <i>Jankovics Márton</i> beszélgetése	7/74	SZABÓ ANDREA in Mag, gyűrű, külső héj <i>Jankovics Márton</i> beszélgetése	7/74
KUNCZE GÁBOR in Ne köpj le, mert én se köplek le téged! <i>Jankovics Márton</i> beszélgetése	2–3/44	F. SZABÓ EMESE Ha Jónás prédikál a sivatagban <i>Beszélgetés</i> Csorba Lászlóval	1/3
in Ki a hiteles? <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	10/69	Elsinkófálták a köztársaságot <i>Beszélgetés</i> Halmai Gáborral	2–3/22
MARTIN JÓZSEF in Álhivatal valódi civilek ellen <i>Herskovits Eszter</i> beszélgetése	9/3	A szólásszabadság nem önmagában érték <i>Beszélgetés</i> Bajomi-Lázár Péterrel	4/3
NAGY GÁBOR in Bermuda-háromszög a világpolitikában <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	7/3	Behódol, lelép, megőrül <i>Beszélgetés</i> Fullajtár Andreával	7/35
PAPP RÉKA KINGA in Az óbaloldal és az új jobboldal rejtelsei <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	12/58	in Ki a hiteles? <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	10/69
PETŐ PÉTER in Akárkiságok kora <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	5/50	Sokszor szavaink sincsenek rá <i>Beszélgetés</i> Erő Zoltánnal	11/9
PÓK ATTILA in Ki a hiteles? <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	10/69	Az lehet a cél, hogy csődbe vigyék a várost <i>Beszélgetés</i> Baranyi Krisztinával	12/3
		SZENTPÉTERI NAGY RICHÁRD in Az óbaloldal és az új jobboldal rejtelsei <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	12/58
		VÁRADI JÚLIA Az építészszakmának is meg kellene tanulni, hogy nemet mondjon <i>Beszélgetés</i> Dévényi Tamással	7/43
		VÁSÁRHELYI MÁRIA in Az óbaloldal és az új jobboldal rejtelsei <i>Herskovits Eszter</i> pódiumbeszélgetése	12/58

Kritika, méltatás, nekrológ

CSENGERY KRISTÓF Glinka,		A Mátrai-saga	11/106
Csajkovszkij, Rachmaninov	1/115	Elmosódó kontúrok	12/116
Rendszerváltó zenekar	4/114	MÉLYI JÓZSEF Gondoskodás	
Három csúcs	5/118	vagy vigasz	1/125
IX. 200	6/111	Ez lett volna a múltunk	6/115
B. B. úr B.-ben	7/109	Képelmélet, hibahatár	11/125
Két magyar Bloomingtonból	8/121	PETŐ IVÁN Dwa bratanki	1/104
Légy hű magadhoz	9/108	A nemzetek születése	4/103
Szaltóval és szaltó nélkül	10/115	Zsidóság, polgárosodás, asszi-	
Áldott Magánosság	11/115	miláció	5/106
Együtt!	12/121	Budapesti anzix	6/100
CSEPELI GYÖRGY Hamis Na-		Építészet a magyarországi szo-	
póleon	1/112	cializmusban	7/97
A reziliencia melankóliája	4/111	Kamenyec-Podolszkij	8/110
A fal másik oldalán	5/115	A magyar társadalom, tükörben	9/96
A modern kor hőse	6/109	Múltkreálás	10/109
A számok rabságában	7/105	Récit	11/103
A rossz filmek esztétikája	8/118	„...a régi, égi Balaton”?	12/112
A másik íze	9/105	STUBER ANDREA Te jaú isten!	1/118
A selyemút szerelmesei	10/113	Nyugodtan alszik	4/118
Csehov brutál	11/112	Székely Anatevka	5/125
A kapitalizmus diszkrét bája	12/124	A béke lángpallosa	6/118
CSUNDERLIK PÉTER Aktivis-		Zsebbe kapaszkodni	7/112
ták és passzivisták <i>Reflex</i>	6/96	Fekve is állva halni meg	8/124
DÉSI JÁNOS In memoriam Bí-		Fess, alkoss, gyarapíts	9/111
ró András <i>Nekrológ</i>	7/119	Egymás nélkül nincsenek	10/119
IVÁNYI GÁBOR Hosszú út az		Örülj, hogy falunap van a vá-	
éjszakában <i>Nekrológ</i>	8/135	rosban!	11/118
Kátránypapír és kerítésdrót		Házmester(nagy)hatalom	12/127
<i>Ünnepi beszéd</i>	11/ 99	P. SZŰCS JULIANNA Problé-	
KŐRIZS IMRE Szerb Antal-díjat		mahalmaz	9/118
az Ádámoknak!	1/107	VADAS JÓZSEF Budapest	1/121
Ófelsége, Józsi bácsi	4/106	Ihaj Dubaj	4/121
„Tévedés történt az ön javára”	5/110	Templomromból romtemplom?	5/121
De igen	6/103	Magánvillák közfunkcióban	6/121
Igaz hamis	7/101	Manhattan Zuglóban	7/115
Magyarkártyavár	8/113	A kisminkelt Kútvolgyi	8/127
Költészet és valóság	9/100	A Lauder-campus	9/114
Jutalomjáték	10/104	A Kalmopyrin háza táján	10/122

Tévé a Ligetben	11/121	Elmesélni az elmesélhetetlent	8/132
Csodaszervas a Bem téren	12/130	Dögöljön meg a párizsiak olimpiája is!	9/125
VÁSÁRHELYI MÁRIA Helikopter show	4/125	Egy letartóztatás margójára	10/126
Erisz fogságában	6/126	Az idegen szép?	12/133

Kritikai írások, tárgyuk szerint

VIII. KERÜLET TELEKI TÉRI ÉS A FŐVÁROSI ÖNKORMÁNYZAT II. JÁNOS PÁL PÁPA TÉRI UNIT SAM H KÖZVÉCÉJÉRŐL Vadas József	1/121	BORBÉLY SZILÁRD Árnyékrajzoló és egyéb prózai írások c. könyvéről Kőrizs Imre	12/116
ABLONCZY BALÁZS, BORBÁS BARNA Eltagadott igazság c. könyvéről Pető Iván	10/109	BOSNYÁK TÉRI Zugló-városközpontjáról Vadas József	7/118
ÁDÁM PÉTER Proust c. könyvéről Kőrizs Imre	1/107	BUDAPESTI FESZTIVÁLZENEKAR évfordulójáról Csengery Kristóf	4/114
A FATTYÚ c. filmről Csepeli György	4/111	CONCERTO BUDAPEST hangversenyéről Csengery Kristóf	1/115
A REVIZOR c. előadásról Stuber Andrea	1/118	DUROV, PAVEL VALERJEVICS Telegram-vezér letartóztatásáról Vásárhelyi Mária	10/126
ANNA MARGIT MŰVÉSZETE c. kiállításról P. Szűcs Julianna	9/118	EGY TÖKÉLETES NAP c. előadásról Stuber Andrea	8/124
A TEA ILLATA c. filmről Csepeli György	10/113	ÉRDEKVÉDELMI TERÜLET c. filmről Csepeli György	5/115
AZ IGAZSÁG GYERTYÁI c. előadásról Stuber Andrea	5/125	EURÓPAI ISKOLA – VESZÉLYES CSILLAGZAT ALATT c. kiállításról Mélyi József	6/115
BEM PALACE épületéről Vadas József	12/130	FEKETE PONT c. filmről Csepeli György	11/112
BENNETT, ALLEN A királynő olvas c. könyvéről Kőrizs Imre	10/104	FORGÁCS PÉTER Apró megfigyelések c. kiállításáról Mélyi József	11/125
BÍRÓ ANDRÁS Kommunista voltam c. könyvéről Révész Sándor <i>Reflex</i>	9/89	GEARY J. PATRICK A nemzetek mítosza c. könyvéről Pető Iván	4/103
BOLGÁR DÁNIEL Miért éppen a zsidók? A zsidó siker és kudarc feltalálása Magyarországon c. könyvéről Révész Sándor <i>Reflex</i>	10/92	HATOS PÁL szerkesztéséről Pető Iván	6/100
		HITLER ÉS A NÁCIK c. filmsorozatról Vásárhelyi Mária	8/132

HOUELLEBECQ, MICHEL Megsemmisülni c. könyvéről Kőrizs Imre	5/110	MÁRAI ILONA, MÁRAI SÁNDOR Egymás tükörképei vagyunk c. könyvéről Kőrizs Imre	9/100
HUHÁK HELÉNA Agitátorok c. könyvéről Csunderlik Péter <i>Reflex</i>	6/96	MARGUERITE – A SZÁMOK SZERELMESE c. filmdrámáról Csepeli György	7/106
IVÁN, A RETTENTŐ c. előadásról Stuber Andrea	12/127	MEFISZTÓLAND c. előadásról Stuber Andrea	6/118
IZIK-DZURKO, JAEDEN zongoraestjéről Csengery Kristóf	5/118	MIND IDEGENEK VAGYUNK c. filmről Csepeli György	9/105
KARÁDY VIKTOR, KEMÉNY ISTVÁN Zsidóság a magyar nemzetépítésben c. könyvéről Pető Iván	5/106	MITROVITS MIKLÓS A szocializmus csapdájában c. könyvről Pető Iván	1/104
KEMÉNY LILI Nem c. könyvről Kőrizs Imre	6/103	NÁDASDY ÁDÁM Szmoking és bermuda c. könyvről Kőrizs Imre	11/107
KERTÉSZ IMRE Vázlatok. Feljegyzések, tématervek c., illetve a Lét és írás c. könyvről Révész Sándor <i>Reflex</i>	7/92	NAPÓLEON c. filmről Csepeli György	1/112
KOVÁCS DOMINIK, KOVÁCS VIKTOR Lesz majd minden c. könyvről Kőrizs Imre	8/113	OLIMPIAI TÉVÉKÖZVETÍTÉSEKRŐL Vásárhelyi Mária	9/125
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ Zsömle odavan c. könyvről Kőrizs Imre	4/106	OROSZ ISTVÁN A hasonmás c. könyvről Pető Iván	11/103
LAUDER JAVNE ISKOLA ÉS ÓVODA épületéről Vadas József	9/114	ÖT c. politikai vitaműsorról Vásárhelyi Mária	4/125
LÁNYOK, FIÚK c. előadásról Stuber Andrea	7/112	PABLO ÉS PICASSO, AVAGY AZ ÁLLATOK KARNEVÁLJA c. előadásról Stuber Andrea	9/111
LILIOM c. előadásról Stuber Andrea	4/ 118	PRAKFALVI ENDRE Építészet és szocializmus c. könyvről Pető Iván	7/97
LILIOMFI c. előadásról Stuber Andrea	11/118	RÁKOSRENDEZŐ MÚLTJÁRÓL ÉS LEHETSÉGES JÖVŐJÉRŐL Vadas József	4/121
MAGYAR RÁDIÓ ÉNEKKARA a MESSA PER ROSSINI magyarországi bemutatójáról Csengery Kristóf	12/12	REHÁK GÉZA Vörös Riviéra c. könyvről Pető Iván	12/112
MALINA JÁNOS L'isola incantata, avagy Joseph Haydn és az eszterházi operajátzás 1768–1790 c. könyvről Révész Sándor <i>Reflex</i>	4/96	RIPLEY c. filmről Csepeli György	6/109
		ROCHMANN DITTA csellóestjéről Csengery Kristóf	11/115
		RTL Liget építményéről Vadas József	11/121
		SOSZTAKOVICS, DIMITRIJ Viola sonata op. 147 művének előadásáról Csengery Kristóf	9/108

10	SIPEKI-VILLA REKONSTRUKCIÓJÁRÓL Vadas József	6/121	UNGVÁRY KRISZTIÁN A Mind-szenty-mítosz c. könyvéről Révész Sándor <i>Reflex</i>	6/86
	STARK TAMÁS Hosszú út az első magyarországi deportáláshoz c. könyvéről Pető Iván	8/110	TÖRTÉNT EGYSZER ÚJVIDÉKEN c. előadásról Stuber Andrea	10/119
	STARKER JÁNOS és SEBŐK GYÖRGY Brahms-előadásáról Csengery Kristóf	8/123	VALUCH TIBOR Honnan hova? c. könyvéről Pető Iván	9/96
	SZEKFÜ ANDRÁS Így filmeztünk 5. c. könyvéről Révész Sándor <i>Reflex</i>	11/ 90	VÁRHEGYI ÉVA A bankrendszer elfoglalása c. könyvéről Csillag István <i>Reflex</i>	5/73
	SZENT c. filmről Csepeli György	8/118	VÁRJON DÉNES zongoraestjéről Csengery Kristóf	7/109
	SZENT JÁNOS KÓRHÁZ ÉS RENDELŐINTÉZET KÜTVÖLGYI TÖMBJÉNEK HELYREÁLLÍTÁSÁRÓL Vadas József	8/127	VENI, VIDI, VICI osztrák–német szatíráról Csepeli György	12/124
	SZIGETI GÁBOR Kedves hatalom! c. könyvéről Révész Sándor <i>Reflex</i>	5/89	VIGYÁZAT, TÖRÉKENY c. kiállításról Mélyi József	1/126
	SZILÁGYI ÁKOS A szuverenitás fantomja, avagy a képzelt hely c. könyvéről Révész Sándor <i>Reflex</i>	1/94	WANG, JUJA The Vienna Recital c. zenei előadásáról Csengery Kristóf	10/ 115
	SZVOREN EDINA Kérődző Kronosz c. könyvéről Kőrösi Imre	7/101	ZENEAKADÉMIA SZIMFONIKUS ZENEKARA Beethoven IX. szimfóniájának előadásáról Csengery Kristóf	6/111
	ÚJ RICHTER-KÖZPONT épületéről Vadas József	10/122	ZSÁMBÉKI ÖREGTEPLOM megújításának tervpályázatáról Vadas József	5/121

Képzőművészet

DULISKOVIČ BAZIL munkáiról (Gárdonyi László)	6/38	MELKOVICS TAMÁS munkáiról (Gárdonyi László)	8/38
GÁSPÁR GYÖRGY munkáiról (Gárdonyi László)	10/25	SZÖLLŐSI GÉZA munkáiról (Gárdonyi László)	9/8
HORVÁTH TIBOR munkáiról (Gárdonyi László)	2–3/196	TÓTH ANDREJ munkáiról (Gárdonyi László)	7/68
KICSINY BALÁZS műveiről (Gárdonyi László)	11/21	VÉKONY DOROTTYA műveiről (Gárdonyi László)	5/48
KORTMANN-JÁRAY KATALIN & MENDRECZKY KARINA munkáiról (Gárdonyi László)	4/17	VOJNICH ERZSÉBET műveiről (Gárdonyi László)	12/44
		WECHTER ÁKOS képeiről (Gárdonyi László)	1/14

Képeslapmelléklet

DULISKOVIČ BAZIL Artemis; Predominant; Life is No Longer the Same; One year on Mars	2024/6	Blue Kit; Először térben, RX4.	2024/8	11
GÁSPÁR GYÖRGY Extetal; Rolermodel; Tug of war; Turning	2024/10	SZÖLLŐSI GÉZA Hommage á Kerekes Gábor: Békák; Új Istenségek: József libidója; Kitin projekt – Új generáció: Geno és Gena; Suzuka és barátai: Akari, a legjobb hang a kórusban	2024/9	
HORVÁTH TIBOR Én és a miniszterelnök; A szabadság útja; Mandarin a @adseries Instagram-sorozatból; Cékla a @adseries Instagram-sorozatból	2024/2	TÓTH ANDREJ Múzsza; Zarándokok; Plein Air; A leselkedők	2024/7	
KICSINY BALÁZS Akit a saját sorsa bátorít föl; A Bolond Teremőr (szobor); Édes otthon; Winterreise	2024/11	VÉKONY DOROTTYA Fertility 1 (részlet a sorozatból); Altars (részlet a sorozatból); Altars (részlet a sorozatból); Fertilizing revolution (részlet a sorozatból)	2024/ 5	
KORTMANN-JÁRAY KATALIN & MENDRECZKY KARINA A Whale of a Bad Time; Pókháló (részlet) Átmeneti tárgyak, átmeneti tájak; Oasis; Oasis, People Look Five Flowers at Last	2024/4	VOJNICH ERZSÉBET Buszmegálló; Abramovic műterme; Kád kockás padlón; Lépcsőkonstrukció	2024/12	
MELKOVICS TAMÁS lloy series, composition 19.; Eleméntálok sorozat, Föld, Esteban;		WECHTER ÁKOS A technika misztikuma 2; Hogyan legyünk gazdagok 9; Szent és profán 4; Valaki naplója 30	2024/1	

MOZGÓ VILÁG

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: **mozgo@mozgovilag.hu**. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 13 000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A–Z

ACSAI ROLAND 1975-ben született Cegléden. Író, költő, műfordító. Legutóbbi könyve: *Áttelelő nap* (2023).

BOROS GÉZA 1960-ban született Cserépfalun. Művészettörténész. Legutóbbi könyve: *Minden más városnál városabb. Száz bejegyzés Velencéhez* (2021).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

CSUNDERLIK PÉTER 1985-ben született Esztergomban. Történész, az ELTE BTK oktatója, a Politikatörténeti Intézet tudományos munkatársa. Legutóbbi munkája: *Egy különleges közép-európai történet – Hanák Péter pályaképe* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

DUNAI ANDREA 1964-ben született Budapesten. Berlinben élő provenienciakutató. Legújabb könyve: *Lovak sorsa* (2024).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

G. ISTVÁN LÁSZLÓ 1972-ben született Budapesten. József Attila-díjas költő, műfordító, tanár. Legutóbbi könyve: *Földabrosz* (2018).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásaig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

JENEI GYULA 1962-ben született Abádszalókon. Költő, szerkesztő, újságíró, tanár, az Eső irodalmi lap alapító főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Szabadulószoza* (2022).

JÓZSA SAROLTA RÉKA 1984-ben született Budapesten. Jogász, költő.

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *Egy nőalak szürke kontúrja* (2017).

KÖRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Szárnyalni gyalog. A félhosszú vers poétikája* (2023).

MELLÁR TAMÁS 1954-ben született Alsónyéken. Közgazdász, statisztikus, az MTA doktora, a Párbeszéd parlamenti képviselője. Legutóbbi műve: *Szemben az árral – Rendhagyó közgazdasági előadások* (2015).

ODZE GYÖRGY 1949-ben született Budapesten. Író, műfordító. Legutóbbi könyve: *Tűszdráma a fedélzeten* (2020).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

PÓK ATTILA 1950-ben született Budapesten. Történész, egyetemi oktató. A HUN-REN BTK Történettudomá-

nyi Intézete és a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete ny. tudományos tanácsadója. Legutóbbi könyve: *A múlt hatalma* (2018).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-émlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói-író. A Spiritussonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZENT-IVÁNYI ISTVÁN 1958-ban született Kecskeméten. Politikus, 2004 és 2009 között az Európai Parlament képviselője. Jelenleg külpolitikai szakértő. Legutóbbi könyve: *Quo vadis Hungaria?* (2018).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁRADI JÚLIA 1948-ban született Budapesten. Pulitzer-díjas újságíró, a Klubrádió munkatársa. Legutóbbi műve: *Dobszerda* (2022).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Denes Agnes munkái

fonte

vitaminvizek

Feltölt.

Frissít.

Egyensúlyba hoz.

CINK

B3 vitamin

C vitamin

KOLLAGÉN

fonte boost

EXOTIC VITAMINWATER

1000 mg C

ZÉRÓ CUKOR ÉS ASZPARTÁM

fonte active

LEMON - LIME VITAMIN WATER

B3 VITAMIN E VITAMIN B5 VITAMIN

MAGNEZIUM CINK

ZÉRÓ CUKOR ÉS ASZPARTÁM

fonte beauty

PRICKLY PEAR VITAMIN WATER

3000 mg KOLLAGÉN

C VITAMIN CINK KOLLAGÉN

ZÉRÓ CUKOR ÉS ASZPARTÁM